

SZEGED

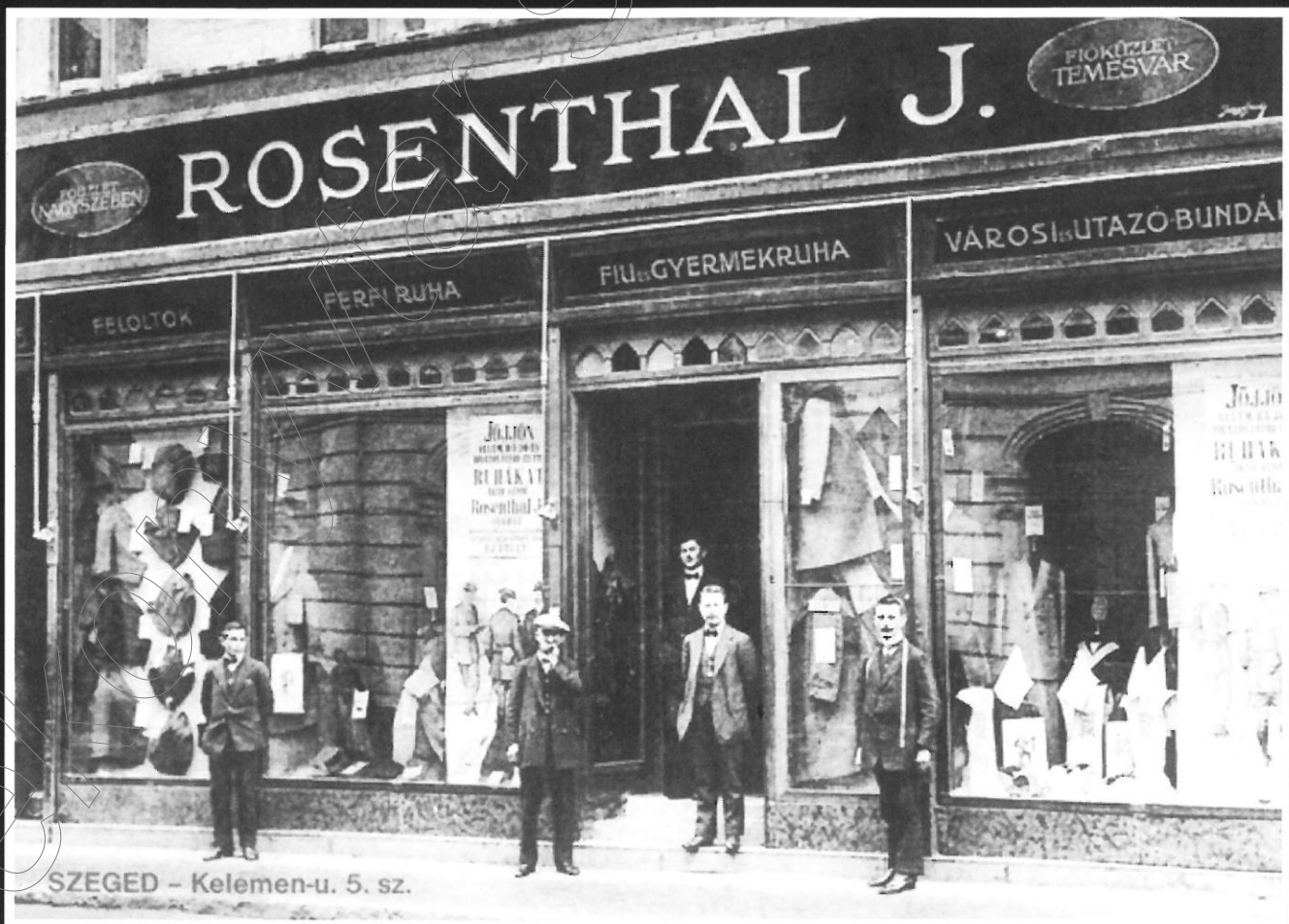
A város
folyóirata

12. évfolyam 6. szám
2000. június

Fekete-fehér Századfordulós szegedi képeslapok

SZEGED

Várostitörténeti, kulturális
és közéleti magazin
12. évfolyam, 6. szám
2000. június

Tartalom

JEGYZET	2	Távolmaradók és távolságtartók (Gondolatok az értelmiség és a Város viszonyáról) – <i>Borvendég Béla</i>
MILLENNIUM	4	Magyarország és szomszédai az első ezredfordulón (A magyar fejedelemség az első évezred végén) – <i>Kristó Gyula</i>
	8	Ransano, Lucera püspöke (A magyarok történetének rövid foglalatja) – <i>Sulyok Hedvig</i>
TANULMÁNY	10	„Egy asszonyt szeretni s benne Istent, vagy Istent szeretni és benne mindent?” (Sík Sándor Alexius című misztériumjátékának hermeneutikai olvasata) – <i>Máté Zsuzsanna</i>
KLEBELSBERG	17	Európai dimenziók (A klebelsbergi reformok tanulságai az ezredfordulón) – <i>T. Molnár Gizella</i>
	21	Életmű a kőlapokon (Mélócso Miklós új szegedi szobrának anatómiája) – <i>Tóth Attila</i>
	26	Lenni és művelődni (Klebelsberg Kunó örökérvényű és megszívlelendő gondolatai) – <i>Hencz Péter</i> összeállítása
PORTRÉ	28	Szegedtől Tibetig – és vissza (Kiss Oszkár Mearth különös életútja) – <i>Kovács Sándor Tibor</i>
MŰVÉSZET	32	Aggódo képek, aggódo szavak (Szegedi művészek a Tiszáért) – <i>Csizmázia György</i>
	34	Könyv születik (Betű és rajz kettős kötése Deák Ferenc művészetében) – <i>Tandi Lajos</i>
	39	Út-közben-víz (Aranyi Sándor művészetéről) – <i>Sándor János</i>
	41	Feledhetetlen érzések tengerében (Beszélgetés Aranyi Sándor festőművésszel) – <i>Hollósi Zsolt</i>
MUSTRA	42	A küzdelem folyóirata (Vajdasági honismereti szemle) – <i>H. Tóth Ilona</i>
	44	Másfél évszázad távolából (Szegedi tanulmánykötet az 1848/49-es forradalom és szabadságharc emlékére) – <i>Miklós Péter</i>
VISSZHANG	45	Németh Sándor arcképéhez – <i>Péter László</i>
	46	A tápai Krisztus – <i>Péter László</i>
GONDOLATOK	48	Tollhegy – <i>Maróti Egon</i>

Címdalunkon a *Városháza közgyűlési termének mennyezet-seccoja* (részlet), *Vajda Zsigmond* alkotása (1889) – Fotó: *Dömötör Mihály*; a borító 2. oldalán *századfordulós képeslapok*; 3. oldalán *Kétszáz éves a szegedi színjátszás (Színházavatás)* – *Sándor János* rovata; 4. oldalán *Szegedi üvegművesség (A Vajda-palota üvegablaka – részlet)* – *Bátyai Gitta* rovata – Fotó: *Dömötör Mihály*

SZEGED

a város folyóirata

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: ZOMBORI MIHÁLY

Felelős szerkesztő: TANDI LAJOS

Szerkesztőbizottság: Apró Ferenc, Benyik György, Csizmázia György,

Darvasi László, Gyémánt Iván, Lengyel András, Koczor György,

Sándor János, Solymosi Frigyes, Zombori István

Kiadja a Szegedi Városi Televízió Kht.

6720 Szeged, Dózsa György u. 2., tel.: 62/426-788

Felelős kiadó: Arató László

Készült az Engi és Kis Bt. nyomdájában

Felelős vezető: Engi Gábor

Ára 210 Ft

ISSN 0239-1384

Távolmaradók és távolságtartók

Gondolatok az értelmiség és a Város viszonyáról

Egy éve is van már, de a felvetés nem hagy nyugodni. *Katona András* vásárigazgató szellemi kataszter elkészítését sürgette. Úgy véli, hogy az a jelentős szellemi tőke amivel Szeged büszkélkedhet, alig hoz valamit az önkormányzat üzetébe. A vagyon létezik, csak éppen nem érzékelhető. S e különös jelenség oka a *távolmaradás*, hánnya szemére a szellem embereinek.

Meglehet, hogy valóban ez a helyzet, s ha így van bizonyonnyal nincsen jól. Ám mielőtt egy ilyen kataszter elkészülne, érdemes lenne megvizsgálni a kelletlenség okait, s azt is, hogy ha már meg lenne, mire volna jó egy ilyen, testes almanach. Félő ugyanis, hogy ha ez az önvizsgálat elmarad, a szellemi helyszínrajz is szögbe akasztva porosodna majd valahol a számos jó, ám mégis elsikkadt kezdemény közt.

Okokat mondok, mert több is van. Elvégre az a fajta „távolságtartás” a város és a szellemi alkotó műhelyek közt, melyről szó van, szinte a Szegedi Egyetem létezése óta valóság csak úgy, mint a Város és a Megye közti kutya-macska barátság. Mert bizony Szeged az értelmiségre végig görbe szemmel néző pártállam bukása után közel tíz évvel sem egyetemi város Inkább csak olyan jelentős település, melynek egyeteme is van. Polgárhíányos térség. *Olyan város, amin még mindig lötyög az a ruha*, melyet a Nagy Vízét követően szabtak rá nagyot remélő eleink.

Az önkormányzat – ellentétben a rosszemlékű tanácsi rendszerrel – *demokratikusan megválasztott testület*. Képviselő benne bárki lehet, aki erre törekszik. Feltéve, hogy valakik erősen akarják és támogatják, hogy az legyen. A köz, valamely párt, netán csupán valakik javára és előnyére. Az utóbbi szerencsére Szegeden nem fordulhat elő, de másutt bizonyonnyal megesett már ilyesmi. Amiben nem is az a baj, hogy erre lehetőség van, hanem az, hogy míg a politikai erők általában bevallják, hogy miről gondolják, hogy a népek javára volna, a valakik ezt csak ritkán teszik, sőt mellébeszélnek.

Bármiként is van, a demokrácia a többség, azaz a *laikusok uralma*. Olyanoké, akik úgy vélik meg tudják ítélni, hogy mi volna a mögéjük állt választók érdeke, de nem szükségszerűen tudják, hogy miként kell azt kimódolni és megvalósítani. S talán azt sem mindig, hogy ami *ma* jónak látszik, nem fordul-e a köz, a választók érdeke ellen *holnap*. A képviselők gyűlekezete ezért támogatókra, tanácsadókra szorul azon felül, hogy felkészült végrehajtó hivatal is áll mögötte. Olyan elfogulatlan állandó vagy eseti hozzáértőkre, akik a tudomány, technika vagy a kultúra valamely ágát kiemelkedő színvonalon, hivatásszerűen művelik, de akik nem kívánnak, vagy talán nem is tudnak politikusként is színpadra lépni.

A jól működő demokrácia a szavazók bizalmából *megválasztott laikusok és a szellem embereinek párbeszédén*, – sőt vitáján – alapuló folyamatos eszmecsere és cselekvés. Amerikában a cowboy szerepei révén ismertté vált Reagan nagy elnökké nőtt ki magát, mert egyrészt tehetséggel tudta megszólítani az embereket, másrészt olyan *szakértői csapatra támaszkodott*, amelyik mindig meg tudta mondani, hogy mit mondjon és – főként – mit tegyen. Ideje korán felismerte, hogy egy világhatalomért lesz felelős, és már nem a Twentieth Century Fox stúdiójában durrogatja vaktölténnyel töltött koltját és nem a derest ugratja, amiről majd a dublőr fog a porondra zuhanni.

Okos párbeszédhez legalább két közeli viszonyban lévő fél szükségeltetik. Egy, *aki tud kérdezni* és egy másik, *aki tud válaszolni*. *Kérdezni viszont az tud, aki tudja, hogy mit nem tud, és mit csak félig*. Két olyan fél kell, akik ismerik egymás indítékait, szándékait és érdekeit, és van türelmük és bátorságuk egymás meghallgatására. Ha e feltételek hiányoznak, a felek csupán elbeszélnek egymás mellett.

A szellem emberétől nem azt kell kérdezni, hogy szükség van-e a Külső Gügye soron burkolatra, hanem azt, hogy milyen lenne a legelőnyösebb közmű, forgalmi és környezeti rendszer, és hogy ebbe hogyan s mikor illeszkedne be a flaszterozás. Ha valamely képviselő, netán frakció csak azért szorgalmazza a kikövezést, mert választóinak annak idején – hebehurgya módon – megígérte, vagy netán (bár vélhetően ez mifelénk sohasem fordulhat elő) csak azért, mert X-nek vagy Y-nak arrafelé van telke, szakembertől felelős tanácsot ne várjon. Ha valakinek fáj a foga *valamire*, ne fogorvshoz, hanem inkább fiskálishoz forduljon.

A szellem embere éppen mert az távlatokban messzebbre tekintve gondolkodik. S ezt azok a választók, kik mai gondjaikra keresnek gyógyírt gyakran nem értik, és még kevésbbé tudják elfogadni. Emberileg ez érthető. Hisz sokan gondolhatják, hogy „mit nekem a tizenöt éves távlat, ha meglehet, akkor már rég” alulról fogom szagolni az ibolyát”

A szellem embere arra való, hogy megalapozott *távlatos célokat* fogalmazzon meg, a politikus pedig arra, hogy ezeket *aprópénzre váltva* elfogadtassa választóival. Hogy megszerezze ahhoz azt a politikai támogatást, ami nélkül demokráciában nem lehet ötről a hatra jutni. Balgaság a komoly panaszokkal jelentkezőnek azt mondani, hogy „az Ön baja súlyos, be kell feküdjék a kórházba, ahol nagyon kellemetlen és hosszadalmas vizsgálatnak vetjük alá. A vizsgálat valószínűleg műtétet fog javasolni, ami módfelett kockázatos és bizonyonyal fájdalmas lesz. Ha túléli, még évekig tartó utókezelésre számítson, mely alatt fájdalmai talán csökkennek, de csakis abban az esetben, ha szigorúan tartózkodik mindattól, amit az életben eddig kellemesnek és élvezetesnek tartott.” Meglehet, hogy a helyzet tényleg ilyesmi, de – gondolom – jó orvos ilyet mégsem mond. Még kevésbbé jó politikus. Minthogy az utóbbi – ha tisztességes – nem (nagyon) hazudik, nyilván azt mondaná, hogy az „Ön helyzete komoly, ámde bizonyonyal meg fogjuk találni a megfelelő gyógymódot. Hogy ez pontosan mi lesz, még nem tudható s megeshet, hogy hosszadalmas lesz és időnként némiképp kényelmetlen is. Ám ha Ön megbízik bennünk és kész az őszinte együttműködésre, jó esély van arra, hogy bajától végleg megszabadítsuk, de legalább fájdalmait tartósan megszüntessük”.

Gyakran tűnik úgy, hogy sok képviselőt megtéveszt az a tény, hogy a közgyűlés valamely település legfelső döntés hozója, s ezért *tévedhetetlen*. Megesett, hogy valamely telektulajdonos sérelmét felkarolva ott helyben és azonnali szavazással kívánta eldönteni, hogy hol legyen a szegedi egyetem leendő fejlesztési területe. Csodádok-torok pedig nincsenek, legfeljebb az apróhirdetésekből. Vagy – újabban – az Interneten.

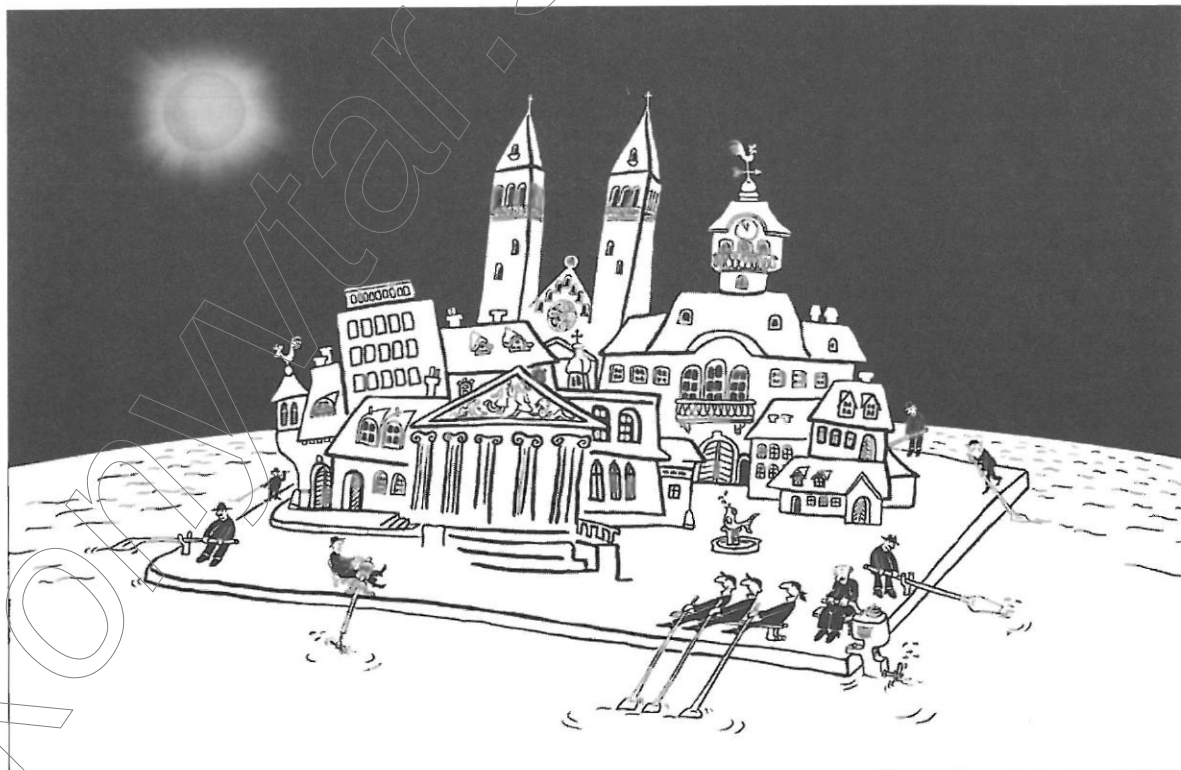
Valamely összetett feladványnak természetesen több jó megoldása is lehet, és még ezeken belül is eltérhet a legtöbbet ígérő lépések iránya és sora. Az igazi hozzáértő tehát *változatokat* terjeszt elő. Ezek közül választani, a szükséges intézkedések egymásutániságát – politikai céljai szerint – nyilván a testület kell eldöntse. A játékszabályt a hozzáértő is tudomásul kell vegye. Az a legszerencsésebb – mint legsikeresebb városaink is bizonyítják –, ha a városi vezetés olyan *konszenzussal elfogadott programra támaszkodik*, ami több cikluson át mutatja a főirányt, és ezért kiszámítható. Tartósan csak az az ország boldogul, melyet államférfiak (és nem jövő-menő politikusok) irányítanak. *Rögtönzésekkel* nehéz mit kezdeni. Még kevésbé azzal, ha a döntéseket elsősorban az befolyásolja, hogy az elgondolás kitől, illetve *melyik* politikai tényezőtől ered.

A szellem emberének kedvét nem az szegi, ha javaslatát vitatják, vagy netán elutasítják. Azt azonban nehezen viseli el, ha *gumicsontot vetnek a szájába*, vagy, ha rég megszületett döntés utólagos püderozását várják tőle. Netán tudva tudja, hogy mondhat bármit, a kutya sem figyel majd rá. Mint a pártállami időkben. Ha a régi reflexek olykor még fel-felbukkannak az önkormányzat gyakorlatában ezen aligha csodálkozhatunk. De azon sem, ha a keserves időkben szerzett tapasztalatok a szellem embereit is kísérthetik néha. Vagy netán új tapasztalatként az az utóbbi időkben divatba jött ama politikai lócitrom hajigálás taszítja őket, ami – bár lovas nemzetnek is szoktuk mondani magunkat – azért mégsem túl gusztusos sportág? Miért volt, hogy az előző ciklus önkormányzati bizottságaiban lámpával sem igen volt található külső szakértő? Talán csak nem azért, mert nem tudást, hanem szavazatokat kerestek a képviselők? És bár meglehet, hogy *a szellem emberei távolmaradnak a területi önkormányzat-tól, de ugyan miért maradnak távol annak szereplői a jelentős szellemi megmozdulásoktól, kezdeményektől?*

Szeged – tudjuk – sajnos még mindig nincsen rajta a világtérképen. Eközben az amerikai úrkutatás gyümölcsözően támaszkodik a szegedi lézerfizikusokra. Térképén az egyetem van rajta és nem Szeged. A New York Times egyik múlt évi száma hosszú cikkben foglalkozik Szegeddel, mint a nagyhírű magyar paprikatermelés központjával. Szent-Györgyi Albertre, dr. Somogyi György botanikusra, az Inter-Continental szálloda főszakácsára, no meg – a híres cseh gasztronómusra –, Jozeph Wechsbergre hivatkozik. Ám magáról *Szegedről, mint városról szó a cikkben nem esik*. S lám, a riporter kataszter nélkül is tudta, hogy kit és miről kell kérdezni.

Belátom, hogy a lézerfizika nem az a terület, melynek a közgyűlés azonnali hasznélvezője lehetne. Az is lehet, hogy nem olyan tudósokra volna szüksége, akik alapkutatással foglalkoznak, hanem inkább olyanokra, akik annak gyakorlati hasznosításában jártasak. Technológusok vagy műszaki szakemberek, akiket Szegeden – sajnos – nem igen képeznek. Nem tudható. Ám, hogy a tudományos kapcsolatok jól működő és egyre gazdagodó hálózatainak a kölcsönös előnyökre tekintő céltudatos beépítése a városmarketingbe mintha még mindig váratna magára. Nem a kínálókozó helyzet kínos kihagyása-e ez éppen az EU-hoz történő csatlakozás előkészületi időszakában?

Borvendég Béla

„Az én városom” – Németh György díjnyertes karikatúrája

Magyarország és szomszédai az első ezredfordulón

A magyar fejedelemség az első évezred végén

Még javában tartott a kalandozó hadjáratok (mind nyugat, mind délkelet felé), amikor – úgy tűnik – a (Magyar nomádállam) különböző vezetői megkezdték a felkészülést a portyázások lezárulta utáni időszakra. Persze, valószínűleg még maguk sem tudták, hogy ez mikor következik be, ezért folytatták a zsákmány- és fogolyszerző katonai akciókat, ugyanakkor elkezdtek a békéről szóló tárgyalásokat is. Ebben a vonatkozásban forrásaink a magyar nomádállam három vezetőjének, a nagyfejedelem családjának (nemzetségének), a gyulának és a horkának a lépéseiről tájékoztatnak bennünket. Árpád unokájáról, Taksonyról – akit külföldi forrás a magyarok királyának nevez – bizonyosan tudjuk azt, hogy 947-ben nagy sereget vezetett Itáliába, és az új itáliai király pénzen szerzett békét tőle országa számára. Talán éppen ebben az évben Árpád dédunokája, Termacsu – Bulcsúval együtt Konstantinápolyban járt, és Bízorbanszületett Konstantintól megkapta a császár barátja kitüntető címet. Mivel más forrásból tudjuk, hogy Bulcsú ekkor keresztvíz alá hajtotta fejét, feltehetjük, hogy ugyanezt megtette Termacsu is. Az Árpád-nemzetség két tagja tehát Európa két, egymástól távoli pontján egymástól nagyon távol eső ügyet képviselt. Az egyik kardot forgatott, olyan sereg élén állt, amely Itáliában minden ellenálló keresztényt megölt, az erős várak falait ledöntötte, az útjába eső tartományokat elpusztította. A másik békés szándékkal érkezett a keleti császárvárosba, és a basileus barátjaként (talán keresztényként) távozott onnan. A legkevesebb, amit meg lehet állapítani: az Árpádok a 10. század közepén nem tudták még, hogy a háborút válasszák-e vagy a békét, s egyáltalán merrefelé tájékozódjanak.

Sokkal egyértelműbb politikát folytatott a második számú nomádállami méltóság birtokosa, a tisztségnevet személyneveként viselő Gyula. Ő a honfoglaló Gyula fia volt, második e néven, tehát a gyula méltóság örökletes birtokosa. Az a bizánci forrás, amelyik Bulcsú konstantinápolyi útjáról beszámolt, ezt jegyezte fel Gyuláról: „Nem sokkal utóbb Gyula is, aki szintén a türkök [magyarok] fejedelme volt, a császári városba jön, megkeresztelkedik, s ő is ugyanazon jótéteményekben és meg-tiszteltetésekben részesül. Ő magával vitt egyjamborságáról híres, Hierotheos nevű szerzetest, aki Theophylaktosz Turkiá [Magyarország] püspökévé szentelt, s aki odaérkezvén a barbár tevélyégek közül sokakat kivezetett a kereszténységhez. Gyula pedig megmaradt hitében, ő maga nem intézett soha betörést a rómaiak [bizánciak] területére, és az elfogott keresztényekről sem feledkezett meg, hanem kiváltotta azokat, gondja volt rájuk, és szabaddá tette őket”. Gyula 950 körül járt Konstantinápolyban, Bulcsú és Termacsu valamivel korábban.

A 10. század közepén tehát valóságos zárandókat indult meg Bizáncba, olyanok is elmentek a keleti császárvárosba, akik korábban harcoltak a Bizánci Birodalom ellen (Bulcsú és Gyula), valamint az a nemzetség is, Árpádé, amelynek délkeleti irányú kalandozó hadjáratairól nincs tudomásunk. Bulcsú és Gyula egyértelműen békét kívántak kötni Bizánccal, aminek fejében sok pénzhez jutottak. Az óvatos basileus azonban biztosítékot akart kapni a béke megtartására, s ezt a célt szolgálta mind Bulcsú, mind Gyula megkeresztelése. A két magyar vezető személyének fontosságát jelzi, hogy Bulcsú esetében bizonyosan, Gyulánál pedig minden valószínűség szerint Konstantin császár volt a keresztapa. Ugyancsak mindketten megkapták a patrikios bizánci méltóságot, ami kijár a császár külföldi szövetségeseinek. Termacsut is fejedelemmek kijáró tisztelettel fogadták, hiszen a császár barátja címet kapta. A keleti császárság joggal érezhette úgy 950 táján, hogy a Magyar Fejedelemség vezetőivel rendezte a kapcsolatokat, a magyar nomádállam vezetőit lekötöleztette jéivé tette.

Bulcsú és Gyula konstantinápolyi megkereszteléséről (e nevek említése nélkül) egy szláv nyelvű forrás is szól, amely görögből készült fordítás. Eszerint „a peon [magyar] nép két fejedelme isteni sugallatra összes hadukkal egyetemben nyomban elhatározta, hogy teljes alázattal és szeretettel akár Konstantin városáig [Konstantinápolyig] is elmegy, óhajtván a szent keresztiség felvételét és az isteni bölcsesség ígét, amire méltónak is találtattak. És felvévén a keresztiséget, s Krisztus evangéliumát [elfogadván] hazatértek. És mielőtt a görög főpapok igazában országukba jöhetek volna, és őket az írás szavaival oktathatták volna, a két fejedelem egyike, a Stefan nevű, igaz keresztény hitben legott elhunyt, sok jó és Istennek tetsző dolgot cselekedvén békességben a mennyei birodalomba tért”. A fentebb idézett görög nyelvű forrásszöveggel összevetve e híradást arra lehet következtetni, hogy az e helyt Stefánnak (azaz Istvánnak) nevezett fejedelem Gyulával azonos, aki a keleti kereszténységben kaphatta ezt a nevet. Az is ezen azonosítás mellett szól, hogy a másik megkeresztelkedett, Bulcsú nem tartotta meg a görögökkel kötött szövetséget, utóbb sokszor vonult fegyveresen Bizánc ellen. Hogy Gyula viszont hű maradt a Konstantinápolyban kötött politikai alkuhoz, annak több biztos mutatója van. Maga a bizánci forrás elismerte, hogy Gyula ezt követően többé nem intézett fegyveres támadásokat a keleti császárság ellen. Pedig hogy korábban zsákmányolt Bizánc rovására, az mutatja: Gyula – Konstantinápolyból hazatérve – az elfogott keresztényeket (azaz a Bizáncból elhurcolt foglyokat) szabadon bocsátotta. Gyula konstantinápolyi útjának legfontosabb hozadéka a keresztény térítés megindulása volt törzsi területén. Kétségbenvonhatatlan bizonyítékunk van arra, hogy Hierotheos valóban eljutott Gyula udvarába, és elkezdhette a térítő munkát. Amikor utóbb e Gyula leánya, Sarolt Árpád-házi Géza nagyfejedelem felesége lett, és áttette működése színterét az Árpádok törzsi területére, egy kortárs nyugat-európai szerző azt jegyezte fel: Magyarországon Sarolt „vezetése alatt kezdődött meg a kereszténység, de

pogánysággal vegyült a megfertőzött vallás, s ez a bágyadt és zavaros kereszténység rosszabb kezdett lenni a barbárságnál". Sarolt máshol, mint apja, Gyula mellett nem juthatott keresztény hitéhez, amit a Bizácából jött térítőpüspök természetesen keleti rítus szerint terjesztett. A latin szertartást képviselő nyugat-európai szerzőnek ezért nem volt egy jó szava sem a Sarolt elhintette kereszténységről, de e vallás keresztény voltát mégiscsak el kellett ismernie. Ezzel pedig perdöntő érvet szolgáltatott a Gyula udvarában megindult keresztény térítő tevékenység mellett, amely ha széles körre nem is terjedt ki, de szűk körben nem maradt hatástalan.

Az egyes törzsek szálláshelyének meghatározása bizonytalan. Nomád analógiák alapján mindenesetre arra gyanakodhatunk, hogy a fejedelmi törzs, a magyarok esetén az Árpádok törzse, a szállásterület közepén, a Duna-Tisza közén helyezkedett el, azaz a többi törzs mintegy gyűrűszerűen fogta közre, védelmezte. Mivel legkésőbb a 970-es évek végén az Árpádok uralmi központja már Esztergomban volt (itt született Szent István király), a székhelyváltásnak valamikor a 10. század közepe táján kellett végbemennie. Kézenfekvő arra gondolni, hogy ebben a 955. évi augsburgi csatavesztésnek volt döntő szerepe. A nyugat-magyarországi törzsek, amelyekről a leginkább feltételezhető, hogy rendszeresen nyugat felé jártak kalandozni, súlyos vereségeket szenvedtek. Ugyanez sújtotta a bizonytalan fekvésű szállásterülettel rendelkező Bulcsú-törzset vagy legalábbis egy részét. A Kárpát-medence elnéptelenedett nyugati térségeire az Árpádok nyomultak be. E feltevés alapján annyi megkockáztatható, hogy az augsburgi csatavesztés igazi nyertesei az Árpádok voltak, hiszen nem csupán az új nomádállami hatalmi integráció lehetséges végrehajtója, Bulcsú vesztette életét 955-ben, amivel számukra elhárult egy uralomváltás fenyegető veszélye, hanem jelentősen meg tudták növelni szállásterületüket.

Ez a politikai fejlemény egybeesett egy gazdasági következménnyel. A Kárpát-medence hosszú távon nem volt alkalmas a nomád életmód fenntartására. A rendelkezésre álló terület szűkös volt, ezen belül a legelők egészen kis térségekre korlátozódtak, a gyakori vízfolyások és a lefolyástalan vizek gátolták az állatok és az emberek szabad mozgását, az amúgy is szűk területen a nomádoknak osztozniuk kellett a földművelőkkel. Hogy a kérdés nem szorítható az elméleti okoskodások Prokrustes-ágyába, azt az avarok esete eldönti. A Kárpát-medencei nomadizálás lehetőségére az avarok szolgáltatják a perdöntő bizonyítékot, hiszen 568-tól mintegy két emberöltőn át megtették ezt itt. S hogy 50-60 évnél tovább nem lehetett nomadizálni a Kárpát-medencében, azt szintén az avarok igazolják, ugyanis a 7. század elejétől kezdve fokozatosan feladták nagyállattartó nomadizmusukat, házakat építettek, letelepült foglalatosságot kezdtek özni, áttértek a komplex termelő tevékenységre (földművelésre, állattenyésztésre). A természeti viszonyokban rejlő determinizmus (a nomád életmód fenntarthatatlansága) ugyanannyi idő alatt tudatosulhatott a magyarok körében, mint az avaroknál. Éppen az augsburgi csata táján telt le a magyarok honfoglalása óta az a bizonyos 60 esztendő, ami alatt – az avarokhoz hasonlóan – a magyarok számára is kiderült: az etelközi nomadizmus a Kárpát-medencében nem folytatható változtatás intenzitással és keretekben. Ez a felismerés időben pontosan egybeesett a kalandozó hadjáratok nyugati irányának lezárásával. Az az elit, amely évtizedeken át bőségesen részesült a zsákmány- és fogolyszerző hadjáratok hasznából, hihetetlen mennyiségű érték, luxuscikk, nemesfém, külföldi fogoly birtokába jutott, most egy csapásra elesett mindentől. Számára az derült ki: további befolyása, hatalma immár azon múlik, hogy a Kárpát-medencén belül miként tud a maga számára hasonló előnyöket biztosítani.

Ennek egyetlen útja kínálkozott: napirendre kellett kerülnie annak, hogy a törzsi-nemzeti elit aláveti saját nemzetsége eddig teljes szabadságot élvező, de különböző okokból elszegényedő tagjait, a szabad nomádokat. A nomádot nomádként viszont szinte lehetetlen volt alávetni, különben is a nomád társadalom vérségi (valójában fiktív vérségi) társadalomszervezési elve nem kedvezett ilyen megoldásoknak. Két folyamat kapcsolódott egybe. A nomádok egy része, nyilván a legelesettebbek, a legkifárasztottabb helyzetben levők vállalták az alávetést, a földművelésre való áttérést, az elit pedig igyekezett a földet ültetni, „megkötni” őket a földön. A szegény nomád gazdasági kényszerből, a gazdag előkelő politikai érdekből barátkozott meg a földműveléssel. Az eredmény az lett, hogy a társadalom bizonyos köréi a mozgó életmód feladásával, a földművelés mint kényszerű rossz elfogadásával kiterjesztették a magyar szállásterület határait. 955 után a Dunántúl nyugati és déli részén, a Felvidék déli sávjában, valamint az Erdélyi-medencében megjelentek a minap még nomadizáló magyarok falvai. Amikor tehát az Árpádok a 10. század második felében a Dunántúl magyar részére kiterjesztették fennhatóságukat, immár nem lakatlan erdőségeket, hanem emberekkel lassan benépesülő térségeket vontak uralmuk alá.

A hatalmi körzet nyugat felé történő kiterjesztése azzal a következménnyel járt, hogy a magyarok közelebb kerültek a sok évtizedes sarcolás, megaláztatás után visszavágásra vágyó németekhez. Egy kortárs német krónikás arról írt, hogy „a magyarok népe a legszentebb és felettebb győzhetetlen Ottó király hatalmától megrémülve... mukkanni sem mer”. Nyugati irányban, a Német Királyság felé 955 után egy ideig az elzárkózás politikáját folytatták az Árpádok, joggal féltek a szállásaikat fenyegető német támadástól. Félelmük nem volt alaptalan. Az augsburgi győztes, I. Ottó azonban nem kelet, hanem dél felé fordult, fő feladatának a császári cím megszerzését tekintette. Elfoglalta Észak-Itáliát, majd 962-ben, Rómában a pápa császárrá koronázta. Erdemei között említették, hogy legyőzte a pogány népeket, akiken elsősorban a magyarokat kell értenünk. A császári korona Ottó fejére kerülésében tehát – akaratuk ellenére – a magyaroknak is volt bizonyos szerepük. Bár adataink igen gyérek, de feltételezhető, hogy német katonai támadás híján is folyt a németek lassú keletre nyomulása; nem fegyverek törtek utat nekik, hanem a népi nyomás, a telepítő politika. Ez azonban még a 970-es években is csak a mai Ausztria közepénél tartott, ekkor az Enns folyó tágabb körzetében, attól keletre fekvő, a magyarok által soha nem szállt, hanem egykor csak katonailag biztosított területre nyomultak be a németek. II. Ottó császár (I. Ottó fia) 979-ben a két Erlauf folyó összefolyásánál vár építését engedélyezte bajor telepéseknek, akik a regensburgi püspöktől jutottak itt sok év óta lakatlan földhöz, hogy a magyarok zaklatásaitól védve legyenek. E hely alig 60 km-rel esett keletebbre az Ennstől. A magyarok tehát 955 után feladták legnyugatibb, Enns folyó parti őrhelyeiket, és fokozatosan szorultak vissza kelet felé.

A teljes elszigeteltségből Taksony (más vélemény szerint Géza) akként próbált kitörni, hogy a németek megkezdésével közvetlenül a római pápához fordult. A körülményeket egy rendkívül jól értesült német forrás ekként beszélte el. Miután XII. János pápa 962. február 2-án császárrá avatta Ottót, hamarosan elpártolt tőle. 963 májusá-

ban Ottó Ravenna közelében fogadta a pápa követeit, akik szemrehányást tettek a császárnak, amiért az a pápa iránt hűtlen egyháziakat gyámolított. A császár viszont azzal riposztzott, hogy Capuában elfogtak némelyeket, amikor Konstantinápolyba akartak indulni, hogy neki ártalmára legyenek. „Velük együtt – folytatta a császár – ugyanott esett fogságba, amint mi hallottuk, a bolgár náciojú, magyar nevelésű Saleccus, a pápa úr igen hűséges embere és Zacheus, egy elvetemült, az isteni és emberi tudományokban járatlan férfi, akit a pápa frissen szentelt püspökké, és a magyarokhoz küldött annak kihirdetésére, hogy azok ránk támadjanak. Semmiféle mesélőnek nem hinnénk el, hogy a pápa úr ezt cselekedte, ha azok a levelek nem bizonyítanák, amelyeken ólompecsétje és neve van”. Zacheus valóban létező személy volt, hiszen 964 februárjában itáliai zsinaton, mint a pogányok püspöke vett részt. Ez az adat alátámasztja azt, hogy nem jutott el a Kárpát-medencébe. Őt nyilván térítőpüspökké szentelte fel a pápa a magyarok számára és kérésére. Ez a kérés nagy valószínűséggel valamelyik, éppen akkor a főhatalmat gyakorló Árpád-házi fejedelemtől, Taksonytól vagy Gézától érkezhetett. Ez volt az első, békés szándékú nyitás magyar főember részéről nyugat felé. Hogy erre sor került, abban több tényező együttesen játszott szerepet. A kiindulópont a 955. évi augsburgi vereség lehetett, a fenyegető német támadástól, a teljes elszigeteltségtől való félelem. Ennek a csatának egyik következménye (a nyugati törzsek nagy embervesztése) tette az Árpádok törzsét a Kárpát-medence közepét megszállva tartó alakulatból nyugati törzssé. A geopolitikai viszonyok 955 után immár azt követelték meg az Árpádoktól, hogy nyugat felé próbáljanak tájékozódni. A keleti szálát, amelyet Termacsu vett fel a 940-es években, nemcsak emiatt kellett ejteniük, hanem főleg azért, mert az Árpádok – akik továbbra is viselték a bomló Magyar Fejedelemség nagyfejedelmi tisztét – Konstantinápolyban csak másodikok lehettek volna a Bizánci Birodalommal jó viszonyt ápoló, onnan ugyancsak térítőpüspököt elnyert Gyula mögött. Ha arra keressük a választ, hogy a császárrá koronázásával a kereszténység legfőbb védelmezőjévé előlépett I. Ottó miért akadályozta meg Zacheus eljutását a Kárpát-medencébe, azaz miért nem engedélyezte, hogy már 963-ban megkezdődjék – legalábbis a Kárpát-medence nyugati területén – a latin rítusú hit terjesztése, csak arra gondolhatunk: Ottó azt akarta, hogy saját maga adjon püspököt a magyaroknak, azaz egyáltalán nem vette jó néven, hogy a magyar nagyfejedelem és a pápa közös akciója az ő megkerülésével történt. Ezt a magyarázatot a végtelen elmergesedett császár-pápa viszony is gyámolítja: I. Ottó 964 májusában elmozdította XII. Jánost a pápai trónról.

Ezt követően csaknem egy évtized telt el, hogy újabb nyugati nyitással kísérleteztek volna az Árpádok. A 970-es évek elején azonban olyan események történtek, amelyek a főhatalom birtokosát – ez ekkor már bizonyosan Géza volt – lépésre sarkallták. A megerősödött Bizánc, amelyik éppen 970-ben a sorsdöntő arkadiupolisi vereséget mérte a magyarokra és az azokkal szövetséges más hadakra (ez a katonai fiaskó vetett véget a rendre délkeleti irányba járó magyar törzsi csoportosulás kalandozásainak), támadólag lépett fel a Balkánon, és 971-ben az Al-Dunánál közvetlenül a magyar szállásterület határosa lett. Ugyanakkor lassú ütemben folytatódott a mai Ausztria területén a német telepések keletre nyomulása. Ebben a helyzetben 972-ben házassági kapcsolat jött létre a Német-római Császárság és a Bizánci Császárság uralkodó dinasztiája között, II. Ottó társascsászár feleségül vette Theophanu bizánci hercegnőt. Európa két nagyhatalmának a szövetsége súlyos fenyegetést jelentett a térben köztük elhelyezkedő magyar törzsekre, illetve a névlegesen még mindig létező Magyar Fejedelemségre. További kihívást jelentett, hogy 971-ben került a passauai püspöki székbe Pilgrim, aki semmiféle eszköztől sem riadt vissza, hogy egyházmegyéje fennhatóságát Pannóniára történetileg bizonyítsa és kiterjessze, s mindent meg tett annak érdekében, hogy az egyházmegyéjével szomszédos területek mihamarabb és általa, illetve papjai által jussanak a kereszténységhez. Az Itáliából hosszas ott-tartózkodás után 972 nyarán visszatérő I. Ottó is aktivizálta magát; van olyan forrásunk, amelyik egyenesen azt tartalmazza: császári parancs írta elő, hogy a következő év tavaszán számos európai nép fejedelmei és követei keressék fel őt Quedlinburgban. Ugyancsak ez évben – feltehetően már császári kezdeményezésre – elkezdődtek az első tényleges, Nyugat-Európából kiinduló kísérletek a magyarok megkeresztelésére. Wolfgang einsjedelni szerzetes még valószínűleg nem jutott el a Kárpát-medencébe, de Brúnó Sankt Gallen-i szerzetes már igen. Őt – akit a császár főkáplánja, a mainzi érsek szentelt püspökké – I. Ottó e szavak kíséretében ajánlotta Pilgrim passauai püspöknek: „a legmesszebbmenően segítsétek, bármire volna nálatok szükség, és tiszteletteljesen és a legkörültekintőbben vegyétek embereitekkel, valamint lovakkal és úti szükségletekkel ellátva a magyarok végeire, amilyen közel csak lehet. Őt azért delegáljuk oda, hogy királyukat minél előbb összeköttetésbe hozza hatalmunkkal”. A követség a vártnál jobban sikerült, aminek csak az lehet a magyarázata, hogy Géza is kész volt annak fogadására. Bár Géza ekkor már házasságban élt a Bizánc felé elkötelezett Gyula leányával, Sarolttal, ez azonban nem akadályozta meg, hogy a változt okok következtében nyugat felé nyisson. Brúnó keresztelte meg Gézát, aki a kereszttségben az István nevet kapta. Brúnó, valamint a passauai püspökségből érkezett papok 5 ezer magyar térítették meg, a kalandozások során a Kárpát-medencébe került foglyok pedig tömegesen vitték gyermekeiket keresztvíz alá. A német-magyar kapcsolatok a Quedlinburgban 973. március 23-án tartott fejedelmi találkozón érték el csúcspontjukat, ahol a német császár színe előtt számos európai ország feje személyesen vagy követei révén képviseltette magát. Géza nem ment el német földre, viszont 12 főembert küldött. A nagyfejedelem által képviselt magyar nomádállam és a keresztény Nyugat-Európa első találkozása megtörtént. Hogy miről tárgyaltak egymással a német, a dán, a lengyel, a cseh, a magyar, a bolgár, a görög és az itáliai uralkodók és követek, nem tudni.

Géza uralmi területén ennek hatásai a későbbiek során nem érződtek. Az a lendület, ami a nyugat érdeklődését 972-973-ban a magyar ügyek iránt jellemezte, hamar megtört. 973 után csaknem két évtizedig nincs hírünk a magyar-német kapcsolatokról. Géza, ha nem is utasította vissza oly mereven az új hitet, mint Bulcsú, de nem is vált annak oly szilárd követőjévé, mint Gyula. A megkeresztelés ellenére sem lett a keresztény hit meggyőződéses hívője. Találón jegyezte meg róla egy jól informált kortárs szerző: elég gazdagnak tartotta magát ahhoz, hogy több istent szolgáljon, a keresztények Mindenhatója mellett a pogány isteneket is, s emiatt püspöke megintette. (Ez arra mutat, hogy egy latin rítusú püspök talán 973 után is működött még egy ideig Géza területén.) Ugyanakkor a magyar nagyfejedelem érzett bizonyos tiszteletet a keresztények iránt. Magyarországi latin nyelvű forrás elbeszélése szerint „hatalmaskodva bánt az övéivel, de irgalmasan és bőkezűen az idegenekkel, kivált a ke-

resztényekkel, ámbár belesüppedt a pogány életmódba”. Ezekből a hírforgácsokból olyan kép bontakozik ki Gézáról, hogy lelkében megmaradt pogány érzelmű nagyúrnak (a nagyúr latin megfelelőjét, a senior magnus kifejezést használta Gézára az egyik nyugati forrás), aki azonban már megsejtett valamit abból, hogy nem politizálhat teljességgel a kereszténység figyelembe vétele nélkül. Taktikai megfontolásból vált formálisan kereszténnyé, de nem állt mögötte szilárd hitbeli meggyőződés. A 974-995 közti csend a német-magyar viszonyban arra mutat, hogy a 972-973-ban elért eredmények jórészt veszendőbe mentek e közel két évtized alatt. A 995. évben meghalt II. Henrik bajor herceg, s ezt követően létesült eljegyzés, majd házasság Géza fia, a pogánynak született Vajk (keresztény nevén István, a később szentté avatott uralkodó) és II. Henrik leánya, Gizella között. Feltehető, hogy ennek megkötése találkozott III. Ottó császár egyetértésével, aki erre az alkalomra díszes lándzsát küldött Istvánnak. Ennek a házasságnak az ad különös nyomatékot, hogy egy német herceg a közép-európai népek közül legelőször a magyarok egyik főemberével lépett rokoni kapcsolatra. Hamarosan felértékelte ezt, hogy – III. Ottó halála után – II. Henrik fiából, azaz Gizella testvérbátyjából 1002-ben német király, majd 1014-ben német-római császár lett. A magyar nagyfejedelmi család rokoni összeköttetése a bajor hercegi házzal minden más politikai alkunál szilárdabban jelölte ki Géza „országának” helyét a nyugati hatalmak oldalán.

Ha mérleget készítünk a Kárpát-medence 10. század végi politikai viszonyairól, a sok bizonytalan tényező mellett annyi roppant valószínűnek tűnik, hogy a Magyar Fejedelemség legfeljebb emlékekben és címekben élt tovább. A 955 utáni évtizedekben a nomádállam hanyatlásával a törzsek szerepe felértékelődött. A Gyulák bizánci, illetve az Árpádok nyugati irányú tájékozódása, elkötelezettsége világosan tanúskodik arról, hogy a törzsek (amelyek valószínűleg már egyetlen törzs szállásait meghaladó méretű területen érvényesítették fennhatóságukat), azaz inkább törzsi csoportok teljesen önálló, egymástól független politikai irányvonalat vittek, amit főleg az eltérő külpolitikai irányvonalakban ragadhatunk meg. Nem értelmezhető egyértelműen a különböző törzsi csoportokba tartozó Géza és Sarolt házassága. Lehet, hogy már oly távolra került a két törzs egymástól, hogy hajdani összetartozásuk emléke elhalványult, azaz idegennek számítottak egymás számára. (Ezt a feltevést erősítheti, hogy az Árpádok trónörökösei rendre idegen dinasztiákból vettek maguknak feleséget.) Magyarázható azonban éppen e szabályt erősítő kivételként is úgy, hogy e frigy megkötésével Géza közel akart férkőzni a másik nagy törzsi csoport vezetőjéhez, s rovására integratív terveket melengtetett. Persze, Gyulát is megkörnyékezhette e gondolat, hiszen Sarolt elkezdte a keleti egyház terjesztését a Dunán-túl; sőt Géza élete végén Sarolt – mint kortárs nyugati forrás írta – „az egész országot kezében tartotta, férjét és ami a férjéé volt, maga kormányozta”. Bizonyosra vehető, hogy az Árpádokon és a Gyulákon kívül még volt néhány törzs, illetve törzsi csoport, amely tőlük és egymástól is független politikát folytatott, de róluk konkrét hírek a 11. század előtt nem maradtak ránk. 10. századi létükre engednek következtetni a magyarországi latin források azon kitételei, hogy Géza kezét embervér szennyezte be, illetve hogy „hatalmaskodva bánt az övéivel”. Géza nyilván más törzsek rovására folytatott integratív politikát, s az ellenük felvett belső háborúk révén érdemelhette ki e minősítéseket.

A 10. század második felében tehát – ha már nem is hét vagy nyolc, de – közel féltucatnyi törzs (törzsi csoport) területileg megosztva gyakorolta a hatalmat a Kárpát-medencében. A hajdani nomádállamiság törzsi keretekben élt tovább, ezeket a kis egységeket nomád törzsi államoknak nevezhetjük. Ezekben megindult és előrehaladt az elszegényedettek alávetése, a földművelés térhódítása, a szilárd határu falvak kialakulása. Egyikük-másikuk a felszínen olyan ismérveket mutat, mintha már túlléptek volna a pogány és nomád rendszeren. Gyulának a Kárpát-medence keleti felében 950 tája óta térítőpüspöksége volt, egy másik törzsi vezető, a Maros-vidéki Ajtony 1002 után bizánci rítusú kereszténységre tért, és görög monostort létesített Marosvárott. Géza 972-ben kapott olyan püspököt nyugatról, aki immár el is kezdhetné a hittérítést a Dunántúlon és a Felvidék nyugati részén. Ugyancsak Géza vetette meg az alapját 996 táján a pannonthalmi bencés apátságnak. De valójában – a látszat ellenére – még egyik hatalmi csoportosulás sem haladta meg a pogány és a nomád rendszert. A kereszténység gyenge palánta volt a Kárpát-medencében (azok a kevések, akik tanait vallották, gyakorta nem belső meggyőződésből tették ezt, hanem politikai számításból), a nomád struktúrán pedig még alig támadtak repedések. Még nem volt megalapozva a magántulajdon rendje, nem létezett közigazgatás, a társadalmat a nemzeti kötelek fűzték át, a jogot és az erkölcsöt az ősi szokások töltötték meg tartalommal. A nomádállamiság semmilyen formájában nem volt képes önerőből új rendszerre átváltani. Ez csakis külső behatás eredményeképpen történhetett meg. A kérdés az volt, hogy a közel féltucatnyi nomád törzsi állam közül melyikbe áramlik kívülről annyi új vér, hogy az új létformát képes megteremteni. Hogy a Kárpát-medence jövője nagymértékben a külső támasz átütő erejétől függött, azt a már idézett szláv nyelvű forrás meglepő világossággal juttatta kifejezésre. Bár Gyula ígéretesen indította el területén a görög egyház térnyerését, de „keletről, északról és délről számos nép tört elő, attól kezdve már sok lázongás és pusztítás zúdult a görögök birodalmára, [úgy] hogy ezt a peon [magyar] népet nem tudták hamarjában megerősíteni a keresztény hitben, mivel saját nyelven írott könyveik nem voltak. Látván a görögöknek számukra kedvező clerotlenedését, a latinok a peonokat, akiket ugroknak [magyaroknak] mondanak..., Rómából felkerekedvén, könyveikkel és írással istentelen hitükre térítették”. E forrás tehát a Kárpát-medence feletti szellemi (és annak kapcsán minden egyébre kiterjedő) hegemonia megszerzését Bizánc (a Görög Birodalom) nehézségeivel, viszont a latinok (a nyugati) tettekre készségével magyarázta. Úgy tűnik, a kútfő a lényegre ragadta meg. Közben Gyula területén 950 tája óta nagyon lassan, vontatottan haladt és kis hatékonysággal történt a vértömlesztés, addig 996 után az Árpádok törzsi államában rövid idő alatt teljes vércserét hajtottak végre. 997-ben – Géza halála után – a Kárpát-medence nyugati részében Istváné lett a főhatalom, akit a bajor feleséggel bejött német papok és lovagok vettek körül. Ők együttesen vitték végbe, hogy Bizánc és a nyugati alternatívájából a nyugat kerüljön ki győztesen, hogy évtizedek fáradozásának eredményeképpen megszülessék a Kárpát-medence egészére kiterjedő, nyugati orientációt folytató Magyarország, a névlegesen is alig létező Magyar Fejedelemség helyett létrejöjjön a latin rítus szerint keresztény Magyar Királyság.

Kristó Gyula

Ransano, Lucera püspöke

Petrus Ransanus:

A magyarok történetének rövid foglalata

Fordította, a jegyzeteket és az utószót írta: Blazovich László és Sz. Galántai Erzsébet
Osiris Kiadó, Bp., 1999. pp. 213.

„Petrus Ransanus Siculus, lucera püspök az isteni Mátyásnak, Magyarország legnagyobb és legbölcsebb királyának mindkét életében boldogságot kíván.” – így kezdi művének (*Epithoma rerum Hungararum*) ajánlását a palermói születésű, híres egyetemeket járt tudós, aki az Aragóniai-ház bizalmasaként Ferdinánd megbízásából 1488 szeptemberében érkezett Mátyás udvarába. A püspök ekkor már több mint húsz éve áll a nápolyi királyi ház szolgálatában, kellő diplomáciai, politikai tapasztalat, jelentős humanista történetírói múlt a „Minden idők évkönyvei”-nek hatvan fejezete áll mögötte. Küldetésének nyíltan is bevallható céljára a királyi pár előtt elmondott beszéde utal – ez művének első része. Uralkodója s annak teljes családja nevében üdvözlí Mátyás fia, Corvin János, s az Aragóniai-házzal már egyébként is rokonságban álló Bianca Maria Sforza tervezett házasságát; jövetelének fő célja azonban az volt, hogy titkon rávegye Mátyást: a trónutódlásért indult küzdelmekben Beatrix elsőségét támogassa. (Hogy ez valóban így volt, s nem pusztán feltételezésre hagyatkozunk, arra az utal, hogy később a királyválasztó gyűlésen Ransanus maga is Beatrix mellett tette le voksát, sőt, az országból is csak Ulászló koronázása, 1490. IX. 18. után indult vissza Nápolyba, amikor teljesen világossá vált: Beatrix számára a trón végleg elveszett.)

A mű ajánlásában a szerző elmondja, mi vezette tollát, „miért támadt kedvem és vágyam [...] az írásra.” Észreint Beatrix adott át neki „egy bizonyos könyvet” olvasásra, ez valószínűleg Thuróczy János *Chronica Hungarorum* lehetett, mely nem sokkal Ransanus érkezése előtt készült el, s amelyet történetészeink a középkori magyar történetírás összegzésének tartanak. Szerzőnk jelzi, hogy e mű nem olyan ékesszólóan íródott, ahogyan azt a magasztos téma – a magyar történelem eseménymenete, a nagy királyelődök élete, s a Hunyadi-ház csillagának feljövetele – megkívánná. Ő, Ransanus, mintegy a királyné biztatására kezdett hozzá „kissé ékezebb stílusban” a mű átdolgozásához e módon fogalmazva: „Éltem azonban azzal a szabadsággal, hogy néhány dolgot, melyről ő (ti. Thuróczy) nem tett említést, hozzátettem az írásához, néhányat pedig, amelyek fölöslegesnek és a témához kevésbé tartozónak tűntek, elhagytam” (p. 10.). Így jött létre az *Epithoma rerum Hungararum*, melynek harminchét fejezetéből tizenöt szól a Hunyadiak történetéről, s ez már – kétségek nélkül – szebbre, elfogadhatóbbra festette a többszázados gyökerű európai uralkodóházak közé került *homo novus* Hunyadi Mátyás családfáját, fejedelmi arcképét, mint Thuróczy leírása, amely nem minden tekintetben felelt meg Mátyás és Beatrix céljainak.

Ahogy azt Ransanus is kifejti – s miként a cím is kifejezi – e humanista stílusú átdolgozás nem foglalja magában az egész magyar történelmet, talán a püspök által itt töltött idő sem lett volna elegendő erre. Szerzőnk a *Chronica*-t kivonatolta, a történeti rész elejére két, földrajzi témájú, fejezetet írt (vö. II. *A Magyarországnak is nevezett Pannónia hatáiról annak régi és új leírása*

szerint, továbbá arról, honnan származik Pannónia és Magyarország neve, valamint a III. A Duna folyó leírása, s mellette a forrása és torkolata között található híres városok és mezővárosok felsorolása); ezek az önálló forrásfeltáráson alapuló fejezetek a mű azon részei, melyek máig is forrásértékkel bírnak. Így van ez még akkor is, ha észrevehető: ahogy a Budától való távolság növekszik, úgy lesznek egyre hézagosabbak és elmosódóbbak Ransanus (és adatközlői) leírásai. A műben kitapintható, hogy a szerző az ország földrajzi bemutatásához igyekezett jól tájékozott, udvari tisztségviselőktől megfelelő adatokhoz jutni, maga is megfordult a Felvidéken, (elmondása szerint Erdélyben is járt), a leírásokból mégis az derül ki, hogy Ransanus (és a királyi udvar) számára az ország legismertebb területe a Dunántúl; fel tudja sorolni s egymás mellé helyezi megyéit; ismeri Magyarországot északi és északkeleti részét, ám keveset tud az Alföldről, az ország déli és délkeleti vidékéről (Bátát, Zengget pl. megyének fogja föl, Erdélyt úgyszintén!); a bánságok létezéséről pedig egyáltalán nem értesült. Szívesen és színesen etimologizál, e tény nemcsak a középkor, hanem a reneszánsz történetíróira is jellemző; Pannónia nevét olykor a *panis* ('kenyér'), majd Pán, a pásztorok istene nevére származtatja, mivel – meglátása szerint – kenyérben, terményekben és állatokban bővelkedik e vidék. Ókori elődöket vél felfedezni Sopron, Kalocsa és Pozsony névadóiként is (a *Semproniusok*, *colaetianusok* és *Pisók* nyomán), Ung megye és Hainburg városának nevét viszont a hun népnévből származtatja, ám – Thuróczytól eltérően – szükségtelennek tartja a magyarok és hunok közti szoros rokonság (netán azonosság) hangsúlyozását. Véleménye szerint a hun és a magyar egyazon nép két különböző csoportja; a magyar „... nem volt annyira félelmetes és vad és nem voltak olyan kegyetlen szokásai, mint korábban hunoknak...” – ez a megközelítés mintegy szalonképebbé, elfogadhatóbbá teszi Mátyás alattvalóinak eredetét a keresztény nyugat-európai népek előtt, másrészt a földre – melyet népének ősei egyszer már megszereztek – e hun kapcsolat révén mégis igényt tarthat. E „megoldási javaslat” nem lehetett Mátyás kedve ellenére, csakúgy mint pl. a harmadik részben kifejtett (római) eredetmitos sem: „[...] igen híres ősi nemzetségből származol [...]”. A Corvinusok nemzetségéből született ugyanis (amint az ősatyáinak hagyományából ismeretes), ezt a tényt sok más dolog is bizonyítja [...] Bizonyítékul szolgálhat Corvina is, a Dunának egy szigete, amelyet rokonaid sokáig birtokoltak. [...] Erről a szigetről a te atyai ősapád eltávozott, bár a sziget az övé volt [...], az igen bölcs férfi azért tette ezt, mert tudta, hogy néhány nap múlva az a sziget a törökök birtokába kerül. Lakóhelyeül azt a területet választotta, amelyet Erdélynek hívnak...”

Íme a reneszánsz fejedelem (eredet)portréja, amely (a műveltség, bőkezűség, bölcsesség erényei mellett) nem nélkülözheti az előkelő ősöktől való származás tényét sem; és [...] mi itáliaiak állítjuk, megerősítjük és hirdet-

jük, hogy római és latin ember vagy. És azt, amit mi állítunk, magyarjaid sem tagadják. Ez tehát az oka annak, amiért sok latin nemzetiségű ember jön Magyarországra [...], a te kiváló felségedben [...] régi trójaiak és rómaiak utódját látja" (vö. pp. 18-25).

Az a kevés adat tehát (a származási hely és a címer), mely Ransanusnak a családtörténet megalkotásához rendelkezésre állt, etimológiai fejtegetések, merész gondolatársításon alapuló ötletek, leleménnyel „felfedezett” ókori elődök, a logika és a kor történeti ismeretei alapján valószínűsíthető színes invenciók nemegyszer többet nyomnak a latban, mint a történelmi hitelesség; a fontos az, hogy művével a Hunyadi-ház, Mátyás és Beatrix, s közvetve küldő ura, Ferrante d'Aragona érdekeit szolgálja. Így tesz akkor is, amikor olyan elemeket, személyeket szerepeltet *Epithoma*-jában, melyeket a forrásul szolgáló Thuróczy-krónika nem említ; ilyen pl. *Hungár* vezér, aki bevezette volna a magyarokat új hazájukba. Ransanus nem szól arról, hogy *Hungár* rokonságban lenne *Hunmus* vezérrel, ezáltal lázít a hun-magyar rokoni szálakon, s így a római eredetűnek feltüntetett Mátyás számára nem dehonosztaló e távoli hun kapcsolat a keresztény, Attila-gyűlölő nyugat-európai népek előtt. Ugyanakkor meg sem tagadja a hun-magyar rokonságot, ezáltal azoknak a csoportoknak is kedvez, amelyek szívesen látnának egy Attila-Mátyás párhuzamot.

Az *Epithoma* történeti része, mint már említettük, Thuróczy művének kivonatolásával készült, bár Ransanus más forrásokból is töldött be adatokat. Így például bővítette a IX. fejezetet is, mely Szent István életéről, tevékenységéről szól, ehhez Hartvik püspök Szent István legendáját használta fel. Ransanus, aki a középkori művelődésben oly jelentős szerepet betöltő dominikánus rend tagja volt, nemcsak a vallási témáknak szentelt teret művében (szól Szent Adalbert püspök életéről, beszél Szent Lászlóról, magyarországi Szent Erzsébetről, Margit-legendáját pl. a későbbi kutatók egyenesen önálló alkotásnak vélték), hanem gondolkodásának középpontjába Istent állította, ő irányítja a mű szereplőinek cselekedeteit is. Az *Epithomában* Gézának és Saroltának úgy jövendőltetik meg fiuk, István, születése, mint egykor Máriának Jézusé (vö. pp. 68-69). A Géza által elkezdett nagy művet (ti. a pogány magyarok keresztény hitre térítését) Isten kegyelméből István fejezte be, méltónak mutatkozván ezáltal arra, hogy uralkodói dinasztiát alapítson. Ransanus itt párhuzamot von Géza és István valamint Hunyadi János és Mátyás alakjai között, azt sugallva, hogy a Törökverő tevékenysége legalább olyan fontossággal bír a korabeli Magyarország és Európa számára, mint egykor Gézáé és fiáé, ily módon Hunyadi is méltán lehet egy királyi ház megalapítója. (A hasonlóságok foko-

zása érdekében Ransanusnál Istvánt is az urak és a nép választja királlyá, mint Mátyást, s a koronázás csak egy későbbi epizód.)

Az időben előrehaladva a Hunyadi-kort ábrázolva érzékelhetően megnő Ransanus szóbeli informátora-inak tábora is. Szerzőnk reális, hírértékkel bíró tájékoztatással rendelkezett Nándorfejevár ostromáról, Kapisztrán tevékenységéről, ismerte Mátyás és Frigyes háborúskodásának okait, ezeket a király s az udvár felfogása szerint vetette papírra.

Humanista műveltségét nemcsak az ókori auktorok, a Biblia és az egyházatyák idézésével, történelmi ismereteinek felvillantásával bizonyítja, művének szerkesztése, nyelvezete is méltó tárgyaához. Szívesen követi a latin klasszikusok szerkesztésmódját (itt különösen Lívius hatása emelhető ki); a hasonló helyzetek leírásakor azonos kifejezéseket, sztereotípiákat használ – ezáltal az

Epithoma egységes stílusát erősíti. A lucerei püspök, bár követjárásával nem érte el eredeti célját, e művével mégis beírta nevét történelmünkbe, az ő munkáját tarthatjuk a magyar történelem első humanista szemléletű összefoglalásának, amely mintegy láncszemet képez a Thuróczy-krónika és Bonfini *Decadese* között.

Blazovich László és Sz. Galántai Erzsébet [aki a Thuróczy-krónika kritikai kiadásának (Akadémiai K. Bp., 1985.) is társszerzője] gondos, precíz, a mű szellemét és nyelvezetét hűséggel tükröző fordítást adtak ki kezükből, hatalmas jegyzetapparátussal könnyítve meg az olvasó tájékoztatását. A kutatók eme könyvvel is reprezentálják a Kristó Gyula és Makk Ferenc nevével fémjelzett szegedi középkori magyar történeti kutatásokat.

A fordítás a kritikai kiadás (Petrus Ransanus: *Epithoma rerum Hungararum*. Curam gerabat: Petrus Kulcsár. Bp., 1977.) alapján készült, azonban nem az ún. palermói kézirat, hanem a Bakócz-kódex alapján, bár a palermói szövegből bizonyos részeket átvesz. A mű magyar fordításának első kiadása (szintén a jelen fordítók munkája) még nem tartalmazta az itt viszont már közölt *De Joanne Corvino* c. fejezetet (pp. 161-169), melynek magyarra való áttüztetését Kulcsár Péternek köszönhetjük (vö. Petrus Ransanus: Minden idők évkönyvei. Corvinus János. In *Humanista történetírók*. Szerk.: Kulcsár Péter, Bp., 1977, 41-52.). Ezáltal, s néhány stilisztikai pontosítással bővült a mű e második kiadása, mely arra is érdemesnek találtatott, hogy a bécsi Collegium Hungaricum és a párizsi Magyar Intézet könyvtárállításán is szerepeljen mint a *Millenniumi magyar történelem Források* sorozatának könyvészeti szempontból is elegáns kiállítású darabja.

Sulyok Hedvig

„Egy asszonyt szeretni s benne Istent, vagy Istent szeretni és benne a mindent?”

Sík Sándor Alexius című misztériumjátékának hermeneutikai olvasata

A vallásos irodalom egyik régi, a középkorban gyökerező drámai műfaját, a misztériumot eleveníti fel Sík Sándor a *Salamon király gyűrűje* című, 1916-ban megjelenő, és az Alexius, 1917-ban kiadott darabjaival. Ekkor írja Ébredés című tragédiáját is. E három korai drámából az *Alexiust* emelném ki. A kortársi fogadtatás és Sík Sándor visszaemlékező értékelésével párhuzamosan magam is úgy vélem, hogy ez az egyik legérettebb és legszebb darabja ebből a korai, pályakezdő időszakból. A kortársi kritika szerint a dráma műnemén belül a misztériumoknak és az oratóriumoknak – Salamon király gyűrűje, Alexius, Adventi misztérium (1933), Advent (1935) darabokra utalva – jobban kedvezett Sík Sándor lírikus alkata, míg a történelmi tragédiák világának – Zrínyi (1923) és az István király (1934) darabjaira utalva – már kevésbé. Megjegyzem, ez utóbbi megállapítással nem értek egyet, ahogy ezt bizonyítani is szeretném egy később megjelenő monografikus jellegű könyvemben, melynek címe: Sík Sándort is olvasva.

Az Alexius alapkérdése, problémafelvetése túl az egyéni ihletettségen, minden mélyen vallásos ember közös problémája lehet: miképpen illeszkedhetik bele az emberi közösségbe az, akit Isten 'magának' követel? Vagy konkrétan: mit 'ér' az ember, ha Isten kiválasztotta; hogyan válhat hasznára az emberi közösségnek a 'Szent'?

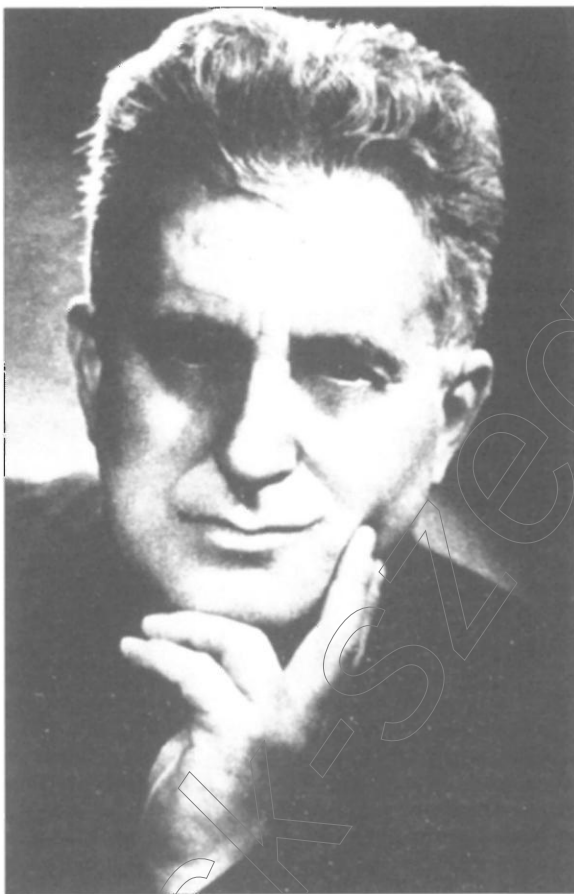
Rónay György két vonatkozásban is aktuálisnak értelmezi a művet: egyrészt az első világháború szomorú aktualitásként: „*az egyetemes humánus, a szeretet panasza a testvér-emberek egymást öldöklése láttán (...), az evangéliumi szeretet nevében utasítja el a hatalom és a fegyverek erőszakosságát*”; másrészt egyéni aktualitásnak véli, egy választásra kényszerítő életprobléma feloldásának tekintve, mivel a Szent Elek élettörténetét feldolgozó misztérium témája egy olyan vagy-vagy dilemmára épül, amely a fiatal pap-költő ekkori életproblémájára utalhat szerinte: „*Alexius nem elégedhetik meg az evilági boldogsággal, az ő hivatása az Egész(...) Alexius alakjában saját maga is választott.*” Pár évvel korábban Sík Sándor is választott a világi élet és az Istenének teljes mértékben elkötelezett papi életforma között, félmegoldás nem létezett számára. Erre az éles vagy-vagyként felfogott választásra meglehetősen dermedten és értetlenül tekinthetünk ma már, hiszen egyszerűen felfoghatatlan számunkra, miért kényszerítette magát illet-

ve hősét ilyen éles és kizárólagos döntésre, miért nem tudta elfogadni a világi és egyben keresztényi életformát. Talán némi magyarázatot adhat Alexius válasza a dilemma kapcsán az utolsó jelenetben, amennyiben elfogadjuk az analógiát, Rónay György nyomán, kettőjük – a szerző és hősé – közös élet-döntése között. Alexius 'szentként' hazatérve szembesül elhagyott, boldogságot ígérő világi múltjával, s ekkor indokolja meg, miért is választotta Isten hívó szavának követését:

*„A jó kel itt a jobb ellen csatára,
Az ég ellen az ég-szerette föld.
Fél-lelkem fél-lelkemre. Glaucusom,
A legnagyobb, végső harcom ez.
De én fél lenni, nem tudok!
Kettőt akarni, félig, nem tudok.
Meg kell gyilkolnom az egyik felet,
Vagy elhull mindkettő a másikatól.
(...)
Nincsen alkuvás.
Az én utam világos: Marcona,
Kegyetlen út, de Óhózzá vezet,
Aki a minden.”*

Másrészt egy rövid kitérő erejéig érdemes utalni azokra az életrajzi jellegű tényezőkre, melyek érzékeltek e vagy-vagy választás jelentőségét és egyfajta predesztináltságát Sík Sándor életében. Nyilván, az utókornak ma már csak találgatni lehet, hogy milyen tényezők együttes hatásaként maradt piarista szerzetes, majd lett 1911-ben felszentelt pap. Édesanyja kívánságának tiszteletben tartása, hiszen a családi legenda úgy tartja, hogy férjének korai halála után fogadalommal kötelezte el magát, hogy mind az öt gyermekét Isten szolgálatára neveli? Az atyai példaképek – Palásti Gyula, Zimányi Gyula, Izsóf Alajos, Schütz Antal – iránt érzett személyes jellegű köteleességtudat? A szerelmi csalódás? Istenhite? A vagy-vagy választás iránti elkötelezettsége, a fél-lélekkel élni nem tudás, ahogy azt az Alexius című misztériumában is megfogalmazza? Vagy egy szélesebb érvényű történelmi, társadalmi meghatározottsága érvényesült személyes életlehetőségeinek? Vagy mindez együtt? Sík Sándor szülei zsidó származásúak: „*mégpedig anyám állítása szerint mindkét ágon tiszta és keveretlen. Ugyancsak tőle tudom, hogy családi hagyomány: mindkét szülőm mindkét ágon papi családból származik.*” – írja

naplójegyzeteiben. Édesapja, mint 'liberális katolikus' ügyvéd és jogász szinte tipikus képviselője volt az úgynevezett idegen értelmiségi elemeknek, akik az átke-resztelkedés gesztusával, a névmagyarosítás-sal keresték helyüket a lassan polgárosuló, XIX. század végi, századeleji magyar társadalomban. Körükre egy sajátos, az úgynevezett „*honorá-cior*” értelmiségi rétegtől eltérően – akik még a magyar vagyonos nemesség normái szerint próbáltak élni és azt mintegy kiszolgálni – önállóbb és „*intellektualizált, urbanizált életforma*” volt a jellemző. Elsősorban ez az értelmiségi réteg volt a fenn-tartója, fogyasztója és fejlesztője a kor szelle-mi, tudományos, művelődési életének. Az értelmiség e rétegének érvényesülési útja mégis korlátozott volt, vagy egyházi, vagy szabad szellemi pályákon realizálódott, mivel „*az államap-parátus felső és közép szintjein igyekeztek kiszorí-tani a magyarságukban kifogásolható elemeket*”. Ha ebből a társadalmi meghatározottságból tekin-tünk Sík Sándor szerzetesi majd papi hivatására, akkor esetleg egy tipikus életútnak is vélhetnénk. Ezentúl befolyásoló tényezőnek tarthatjuk a századfordulón megújuló katolikus szellemiség erőteljes hatását is. Rónay Lászlót idézve: „*A megújulás gon-dolatának szorgalmazói jó érzékkel eszméltek rá arra, hogy aktív katolikus tömegeket csak akkor teremthetnek, ha megnyerik maguknak a diáksá-got. Még a papság körében is fenyegető méreteket öltött az elvilágosiasodás, a hitbuzgalmi lapok nem szüntek meg panaszkodni, hogy a papi hiva-tást választók nagy része csak azért lép e szeminá-riumokban, hogy biztosíthassa majdani – nem mindig szerény – jövedelmét. A század utolsó két évtizedében azonban valamelyest változott a hely-zet, a papnevelésben egyre felkészültebb lelki ve-zetők jelentkeztek, s országos szinten megszerve-zték az úgynevezett kis szemináriumokat, amelyek-ben a gimnázium akkori negyedik osztályától kezdve folyt a papi hivatásra történő kiválasztás és nevelés munkája, bár eleinte meglehetősen von-tatoltan. A középiskolás diákság lelki vezetését, ér-deklődésének tudatos irányítását szolgálta az egyik legnagyobb hatású diáklap, a Zászlónk, amely a század első éveiben indult. Ebben kezdte pályáját Sík Sándor.*” Mindemellett érdekes mo-

Sík Sándor

mentuma az 1960-ból származó Sík Sándor-i életrajzi visszaemléke-zésnek, hogy választási kényszer esetén, „*s ez a valószínűbb*”, inkább a rendből lépett volna ki, minthogy hagyta volna meghalni magában a költőt, az író-t. S bár költőként bizonyos kor-látozottságokat kellett elviselnie – például Schütz Antal kívánságá-ra kérte vissza a Nyugat-tól verseit 1910-ben, Sík Endre állítása szerint, mégis a vagy-vagy hely-zetű döntésre költésze-tének eredendően vallá-sos jellege miatt is, nem került sor. A század első évtizedeiben a 'diadal-masan' megújuló katoli-kus egyháznak egy-szerűen szüksége volt egy pap-költő modern hangjára, istenes költé-szetének, vallásos írói munkásságának mélyen emberi mivoltára.

Az Alexiusban Sík Sándor megtartja a kö-zépkori drámatípusok legfőbb követelményét – a misztérium és a mirákul-lum műfaji jegyeit keverve – : a földi élet megold-hatatlan konfliktusait, értelmetlenségét, ere-dendően meglévő boldogtalanságra predestinált-ságát a vallásos hit és az isteni kegyelem oldja fel. A témaválasztás és a műfajiság a keresztény szelle-miség hagyományára épít, mégis a XX. századi mo-dern dráma jellegzetességeit is hordozza ez a da-rab. Egyrészt abban, hogy a konfliktussorozatban nem az ember áll szemben az emberrel, illetve az emberi közösséggel – valamely általa pozitívnak vélt érték érvényrejuttatásáért –, s nem az ember áll szemben Istenével, vagy az általa kapott végze-tes sorssal. A darab hőse, Alexius önmagával küzd, s ellenfele önmaga megnövekedett individuuma, tar-talom nélküli nagyságtudata. S amikor ezt a nagyra-törő, emberi egót a szenvedés, a fájdalom és az ön-megtartóztatás révén legyőzi önmagában, és esendő, elesett névtelenként már nem a gazdag Eu-femianus fia, sem a császár barátságát és bizalmát élvező szép, erős és bátor ifjú, sem a boldog leendő férj, hanem egy megcsúnyult, szegény, haldokló, de Istenének mindent odaadó koldus, akkor és ezáltal oldódik fel földi boldogtalansága. E belső konfliktussorozat modernsége mellett hasonlóan egy má-sik modern vonása a darabnak a látszólagos cselek-ménytelenség, a lényegi történések áthelyeződése a külvilágból a bensőbe. Megjegyzem, a korabeli kri-tikák ezt az újító törekvést a drámai akció szegény-ségének vélték.

A misztérium kompozíciója a belső konfliktusok fokozására épít. A cselekménytelen történet akár egy mondatban is összefoglalható: Alexius, akit egyaránt szeretnek gazdag szülei, valamint a császár és annak leánya és kik minden földi jóval elhalmoztnak őt; a nászjé égő fáklyái között hagyja mennyasszonyát, mivel egy misztikus égi szózat hívja, majd bolyongásai után, megváltozva, megcsúnyulva, senki által föl nem ismerve koldusként tér vissza a szülői házba és csak halálakor ismerik fel szerettei. Istene kedvéért elhagyta a szülői, a hitvesi és a világi boldogságot, mégis haláláig azok állandó kísértésétől szenvedett és ez a belső, csendes, lírai szenvedés, Isténéhez való hűség avatta csodatévő szentté:

*„Boldog férfit, aki el nem csábult
A tündér világ tüzes telijétől.
Háromszor boldog, aki el nem kábult
Forgatag lelke sodró erejétől.
Százszor boldog, aki megtagadta
Az istenadta jót az Istenért.
És százegyszer, aki odaadta,
Istennek adta édes mindenét.”*

A cselekménytelen misztérium konfliktusainak tere Alexius lelkivilága, megvívott küzdelmeinek színtere a gondolatiság, a belső képzeletvilág, s ezek fokozására épül egyrészt a darab kompozíciós erővonala. Másrészt a paradoxonok sorozatára, melynek végső feloldása a darab végén történik meg: életében boldogtalanságot okozott szeretteinek akaratán kívül, de megdicsőült halálával boldoggá tette őket. (Ugyanakkor egy másik rejtett elmentét, hogy a 'szeretet erejével' hét éven keresztül segítette és gyógyította az idegeneket.) E paradoxon nem teszi átjárhatóvá a kétvilágot, az emberit és az isteni törvények szerinti életet, tudniillik, ha Alexius elfogadja a földi világ kínálta életet, akkor önmagát tagadja meg, önmagát teszi végérvényesen boldogtalanná, ha követi az isteni hívó szót, akkor családjának okoz szenvedést, ahogy ezt láthatjuk is a darabban. E paradoxont csak a hős halála oldhatja fel a darab végén, és az isteni kegyelem révén szentté válásával családjának szenvedése is mintegy értelmet nyer, s ez a felismerés teszi őket boldoggá szerettük halálának ellenére.

Az első felvonás Bizánc mellett, a császár főemberének, Alexius apjának, Eufemianusnak a vadaskertjében történik. A császár és az apa beszélgetéséből megtudjuk Alexiusról, hogy „Ő más, mint mi vagyunk. / Az emberek közt nincsen öröme, / a csenddel és magánnyal társalog legörömebb.”. Személye iránti érdeklődésünket csak tovább fokozza a császár nagyraértékelő jellemzése:

*„Szeretem látni személyem körül.
Egy fejjel magasabb a többinél,
És egyenesebb valamennyinél.
Ritkán beszél, de súlya van, ha szól,
Ránézni és hallgatni kellemes.”*

Alexius színrelépésekor, az apjával történő dialógus során inkább egy nagyravágó, a földi világból romantikus módon elvágyódó ifjúval ismerkedhe-

tünk meg, akinek nagyravágása meglehetősen céltalan, de öntudata, igen erős nagyságtudata, elhivatottsága már-már gögbe – a tragikus hübriszbe – csap át:

„Alexius:

Istenem

*Ha egy szikráját éreznéd a tűznek,
Mellyel bennem a nagyság vágya tombol,
Ellobbannál egy perc alatt, atyám!
(...)*

Eufemianus:

(...)

*Én zsámolyt raktam könyvekből neked,
Hogy rájuk állj és légy másnál nagyobb,
Te elbódultál a könyvek lehelétől
És megsápadt az élet vágya benned,
És lettél, mint az álomkórosok,
Bölcsek, írások, könyvek betege!*

Alexius:

*Ne bánts, atyám, a könyveket! A könyv
Igaz barát, jóságos és szelíd.
Há fáj, ami körötled zúg, a zaj,
Szemed lefogja halkán s átölel
Ezüstös álmok boldog városába.
Énnekem nincs testvérem, barátom:
Két testvérem van: a könyv és magány.*

Eufemianus:

*De mit nyersz, jámbor, a könyvek között?
És mit ad neked az üres magány?*

Alexius:

*Mindent. (Sóhaj.) Igaz, gyakorta semmit.
Magamat,
Egyebet semmit.*

Eufemianus:

*Gyermek, térj magadhoz.
A császár adhat mindent! Két kezéből
A nagyság arany kútfeje bugyog.
Hozzá eredj, az ő kedvét keresd!
Menj, vár!*

Alexius:

Mit adhat a császár nekem?

Eufemianus:

Mindent. Hatalmat, kincset, hírnevet!

Alexius:

*Szegény császár! Hatalmat ad nekem?
Száz emberen? ezersen? Millión?
Mi az nekem? Tíz csepp az óceánban,
(...)
Az én szomjam a császár el nem oltja.
(...)*

Eufemianus:

Szegény fiú, lázban beszélsz!

Alexius:

*Lázban, de ezt a lázat el nem oltja
Az óceánnak minden hűvössége!*

*Eufemianus:
Erős vagy, szép vagy, ifjú és okos!*

*Alexius:
Bíboros rongyok semmiségemen!*

*Eufemianus:
Nagyság, jövő előtted!*

*Alexius:
Épp ez öl meg:
Minden lehetnék, semmi sem leszek.*

*Eufemianus:
Első vagy az udvar ifjai között.*

*Alexius:
Hüvelyknyiek közt araszos király!*

*Eufemianus:
Nem értelek, szegény, bódult fiú.*

*Alexius:
Atyám, hát nem látod, hogy körülöttünk
Minden, de minden olyan törpe!*

*Eufemianus:
Én
Csak azt látom, hogy beteg vagy, fiam.
És azt tudom, hogy vár rád a császár.
És menned kell hozzá. Parancsolom.*

*Alexius (szelíden):
Ne búslakodjál, én atyám, miattam.
Te jó vagy és szeretsz és én szeretlek,
És amit mondasz, örömmel teszem.
Merre a császár?"*

A drámai dikció filozófikus emelkedettsége több esetben is Madách Tragédiáját juttatja eszembe, nem véletlenül, hiszen Alexius is létének értelmét keresi maga-megálmodta száguldó képzeletvilágában.

*„Mire való az élet? Mért születtünk?
Mit kezdhettünk e rossz élettel itt
Ebben a pillanatnyi létben,”*

A másik – kompozíciós – hasonlatosság a Tragédia 'álomjelenetei' és az Alexius belső látomásjelenetei – az első felvonás hatalom-víziójában, a második felvonás égi-földi-szerелем ellentétére épített képzeletbeli jövőképében és az utolsó felvonásban a 'kísértő-vel' történő dialógusban fedezhető fel. Az elsőnél például arra a belső vízióra gondolok, amikor a főhős megmenti a császárt a vadkan támadásától, majd a császári kegy jutalmaképpen a római hadak fővezérségével felruházott Alexius szinte 'végigálmodja', pontosabban belső képzeletvilágában éli át a hatalomgyakorlást, annak céltalanságát és ennek nyomán elutasítja azt. Gondolati úton jut el a Tragédia egyik romantikus tételéhez, vágy,

eszmeiség és annak gyakorlati megvalósulása közötti feszültség felfedezéséhez:

*„Csodálatos! Egy perc! Mi változott?
Amire vágytam: itt van a kezemben.
(...)
Csak addig szép a vágy, ameddig álom?
A teljesülés első perce már
Megsápasztja az álmok aranyát?”*

A világbíró hatalom csömörét – akár a belső látomáson keresztül is – megérző Alexius tovább keresi azt, ami létének értelmet adhat. S Vörösmarty romantikus Csongorjához hasonlóan találkozik a három jelképes alakkal: a már szomorú és a hatalomból kiábrándult Xerxessel, aki csupán egy rabszolgacsorda ostorosa volt, Nagy Sándorral, akinek nem akadt Homérosza, és Caesaral, aki nem tudott meggyőzni egy baráti szívet. Majd a világi hatalmat elutasítva másfelé néz, – és Csongor választásával párhuzamosan a szerelmet – a császár leányának szerelmes szavát követi.

A második felvonásban azonban e szerelem, Adriatica, a császár leányának és Alexiusnak a násza a szerelmen való túlnövés misztikus víziójának megvalósulatlan áldozata lesz. Kettőjük dialógusában szembenáll a nem evilágból való szeretet rajongója, Alexius és az uráért földi szerelemmel epedő asszony. Adriatica kérdésére, hogy Alexius miért szereti, így válaszol:

*„Alexius:
Mert te vagy a nagy, édes Felelet!*

*Adriatica:
Nem, nem! Az nem vagyok. Tied vagyok!
A te Adriaticád!*

*Alexius:
Mert te vagy
A Titok.*

*Adriatica:
Nem, nem! Nem vagyok titok.*

*Alexius:
Mert a mindenség muzsikája vagy!*

*Adriatica:
Nem, nem, szegény kis lány vagyok,
De a tied.*

*Alexius:
Mert te vagy az Igen,
És Végtet vagy és Végtelenség,
És Valóság és Örökkévalóság.”*

Adriatica megriad ettől a „különös” földöntúli szerelemtől, s a párbeszéd folytonosságában Alexius is megfogalmazza vagy-vagy választásának lényegét: 'Egy asszonyt szeressen s benne és általa Istent vagy Istenét szeresse s benne a mindent?' Hallva az égi hívó szót, fájdalommal telítve bár, mégis ez utóbbi mellett dönt.

„Adriatica:

Nem, nem, nem! Ne mondd ezt, Alexius!

Úgy félek ezektől a különös,
Nehéz szavaktól.

(...)”

Adriatica levetné fátylát, de Alexius nem engedi:

„Nem, nem, ezt a szerelmet nem adom!

Nem dobom oda prédául a csóknak!

Ó, kegyetlen és vérengző a vágy!

Órvény és sivatag! Szörnyeteg az!

Rettentő torka nyelni, nyelni vágy,

És mélye végtelen.

(...)

Túlságosan szeretlek, Adriatica.

Én akarom, mindenem, hogy virulj,

Ifjan, fehéren diadalmasan.

És akarom, hogy szerelmünk viruljon,

Ifjan, fehéren, diadalmasan,

És mindörökké, Adriatica,

Én nem illelek tégedet.”

Alexius emberfölöttisége, a hívó misztikus égi szózat követése fájdalmat okoz elhagyott feleségének, idős szüleinek, így szinte a „sajátmaga fonákjából” indul el szédítő útjaira, hogy lezuhanva, összetörve, de sallangos súlyaitól megszabadulva szálljon most már éteri könnyűséggel a minden földi nagy-ravágyásánál szédítőbb magasságok felé.”

Eddig maga irányította sorsát, de Adriatica elhagyásának akarata már nem egészen az övé. Ez a sorsdöntő akarat már nem emberi, most már nem megy, hanem inkább sodortatik tovább:

„Nem tudom, merre, nem tudom, hova,

És nem tudom, miért. Csak azt tudom,

Hogy kell. Erősebb nálam ez a törvény.

És azt tudom, hogy megszakad a szívem

Utánad, Adriatica.”

Fájdalmas mégis determinisztikusnak tűnő indulásában a házába visszatérő – Szentföldre igyekvő – zarándokok segítik. Hajójuk Edesszában köt ki, ahol egy a polgároktól és még saját édesanyjától is elűzött belpoklos kislányt gyógyít meg pusztán azal, hogy megsajnálva, szeretettel átöleli és megcsókolja. A tömeg szentként tiszteli ezután, hiszen Isten általa „beszéli”. Betegeket gyógyít, majd a nép kérésére, ám az udvari pap intése ellenére beszédet tart. A misztérium műfaji követelményeihez, Szent Elek legendájához való hűség némiképp csorbítja azt a befogadók előtt folyamatosan kialakuló jellemfejlődést, melyet a beszéd nyomán – a már szentként tisztelt – Alexius alakja megkívánna. Egy szóval, aki nem ismeri a műfaji és tematikus hagyomány követelményeit, annak szinte érthetetlen az a hirtelen bekövetkező változás, amely a céltalanul nagy-ravágyó, e földi világból elvágódó, útrakelő, zarándokló ifjú és a kellő motiválatlanság hiányában hirtelen Isten kiválasztottjaként elénk lépő Alexius alakja között fennáll. Ezt a motiválatlanságot némiképp ellensúlyozza az, hogy gyógyító erején, kiválasztottságán maga Alexius is meglepődik, illet-

ve az a tény, hogy nem saját akatából lett szentté, hanem Isten kiválasztottsága által:

“Zarándok: (Alexiushoz)

Uram!... Ki vagy te, hogy ilyen kiáltó

Eleven szóval szól hozzád az Isten?

Kihez küldött az Isten engemet?

Én boldog szolgál (Megcsókolja Alexius kezét.)

Aldj meg engemet!

Nézzétek emberek! Itt áll a szent,

Kinek csókjától megtisztul a poklos!

Hangok:

Menjünk a szenthez!... Az Isten beszélt.

Alexius (mintegy önkívületben):

Isten beszélt...”

A misztérium műfaji kívánalmainak megfelelően Alexius motiválatlan, hirtelen jellemváltozásában az isteni küldetéstudat misztikus, irracionális jellegét érvényesítette Sík Sándor. A szentek Isten kiválasztottjai, sorsukat nem önmaguk és nem az emberek irányítják. Bár ‘bűnös, tudatlan és szegény és prédikálni is méltatlan’, mégis olyan hatású beszédet tart, melyet az emberek őszinte bűnvallomása és megtisztulása követ. A szeretetről tartott mélyen emberi beszéde – mely Pál apostol első levele a Korinthusbeliekhez intéssorozatára és ‘szeretet-dícséretére’ valamint Assiszi Szent Ferenc himnusza-ira asszociáltat – egy újabb bizonyítéka annak, hogy rajta keresztül a „Lélek szólt” ajkairól. E beszéd utolsó részét idézem:

“Szeressetek, nagyon szeressetek,
Mert ez az egész törvény s a próféták.

De másképpen szeressünk, édesim,

Nem, mint a világ fiai szeretnek.

Nem szeret, aki csak egyet szeret,

Nem szeret, aki keveset szeret,

Nem szeret, aki szeret is, nem is.

Aki azt mondja neked, hogy szeret,

És más valakit gyűlöl az! Anyák:

Ha fiaitokat úgy szeretitek,

Hogy elvennétek számára a másét:

Mondom nektek: farkasok vagytok.

Nem édesanyák, gyűlölői

És gyilkosai tenfiaiatoknak!

A szeretet nem tud határokat:

Mindenkit, mindent magához ölel

És kifosztani vágyik önmagát,

És odaadni mindent és magát,

És mindeneknek lenni mindene.

Szeressétek a kisgyerekeket,

Mert bölcsőbbek és jobbak nálatok,

És mert az Úr nagyon szeretette őket.

És tanuljatok tőlük. Szeressétek

Az ég madarait s tanuljatok

Könnyűnek lenni és dalolni tőlük.

Szeressétek a dalt. Ültessetek

Virágokat a házatok körül,

Szeressétek a fákat és meleg

Vackot vessetek az őrző kutyának,

Simogassátok meg az árva bárányt

*S a kis csikónak cukrot adjatok.
 És mossátok meg szép fehérre mindig
 Testeteken minden ruhát,
 És legyetek tiszták a lelketekben,
 Hogy minden este megörüljete,
 Mikor a tennen szemetekbe néztek.
 Most vár a templom mindnyájatokat,
 Menjete, be és imádkozzatek,
 Énértem bűnösért is!"*

A harmadik felvonás második részében Alexius már hét éve Edessza városában van, a templom mellett, az utcán él, gyógyít, lelki vigaszt nyújt, életmel ad a rászorulóknak. Apró jelenetek, párbeszéddek sorozatából bontakozik ki előttünk, mint a földi önmegtagadás szentje, a mindenét másoknak adó nincstelen ember, a szeretet prófétája. A jelenetek kompozíciója egyrészt az ellentétekre épít: a város különböző rangú embereit – a gyermekeket verő mesterembert, a gazdag ifjút, a kapitányt, a kormányzót, a filozófus Baziliust, az udvari papot, a kormányzó leányát, a híres színésznőt, Aspasiát, a csatlósokat – állítja szembe a főhőssel, s e dialógusokból szinte megdöbbenő elevenséggel rajzódik ki azok gyarló jelleme. A kompozíciós ív másrészt Alexiusnak, a Szentnek, a hívei által egyre növekvő dicsfényének fokozására épít, olyanannyira, hogy a jelenet végén a templomból kicsendülő isteni szózat hívja magához. Kísértésként értelmezi, szinte fut, menekül a templomból a sugárzó szózat és dicsfény elől: „Akárhova! Csak innen ell!... Talán haza!” – kiállítja Glaucusnak, legjobb barátjának, egy kilenc éves kisfiúnak. A harmadik felvonás e meglehetősen talányos befejezése nem véletlen, hiszen az olvasó további érdeklődését mintegy felfokozza ez a rejtélyes zárás: miért futamodott meg a szentként élő, Istenét szerető Alexius a hívó isteni szózat elől? Miért megy haza? A kortársi kritikában is meglehetősen eltérő értelmezéseket olvashatunk erről a jelenetről. Teljes egészében félreolvasta a misztérium III. felvonásának utolsó pár oldalát Tarczai György: „Alexiusnak a szeretet hatalmával mindeket meghódító szentsége egyre növekedő ragyogásával fokról-fokra bontakozik ki szemünk előtt s ugyanazt a rajongást lobbantja föl az olvasók szívében, amelyet iránta hova-hamar Edessza minden rendű és rangú embere érez s amely elől, amikor látja, hogy Istenről is elrekeszti, futva menekül, kezdetben maga sem tudja hová, 'talán haza.' Alexiust Istenétől elrekesztő tömegről szó sincs a kérdéses szövegrészben.

Harsányi Kálmán kritikájában szintén e jelenetet teszi kérdésessé, de nem az isteni szózat elől való menekülést találja rejtélyesnek, hanem a „talán haza” kijelentés „bágyadtágát” kifogásolja. Mivel szinte a hazavágyódás, Adriaticával való találkozás, a szerelem mélyen emberi érzése magyarázatot adhatna az Edesszából való titokzatos menekülésre. Ugyanakkor „mélyebben emberin hatna ránk az utolsó felvonásnak az a legendától messze eltérő kitűnő leleménye, hogy a földiekhez szóló búcsúlevelet szorongató megdermedt szent kezek apának, anyának, császárnak, pápának, mindenkinek ellenállnak, csupán Adriaticának, az elhagyott, eltaszított feleségnek nyílnak meg. Haloványan – és visszafelé

– ugyan már ez is sejteti, hogy a legfőbb földi érték még a megdicsőült szent szemében is ez az elfojtott szerelem volt, de miért ne tudhatnók meg a dráma folyamán, drámai akcióban, hogy ez a szerelem mindig lobogott, s Adriatica volt a mágnes, mely hazavonta? Pompás alkalom kínálkozott volna e lényeges fordulóponton arra, hogy a hős ne csupán sodródjék oda, ahol a végzeté be fog telni, hanem ő maga akarja, s szép, lobogó, drámai akarással vívja meg a döntő kísértést.”

Ahelyett, hogy Harsányi Kálmán nyomán átírnánk a darab utolsó felvonását, játszunk el azzal a gondolattal, miért jobb az eredeti Sík Sándor-i megoldás a kritikus által javasolttal szemben? Alexius nem tragikus hős, a darab elején bár annak indul, de a misztériumnak megfelelően, az isteni küldetés-tudattól vezérelve már nem tragikus szereplő, hanem Isten titokzatos törvényét követő ember. Azt a bizonyos döntő kísértést, – amit Harsányi Kálmán javasol – Adriatica tiszta és megszenvedett szerelmének újabb és ismételt elutasítását már nem cselekedtetheti Alexiussal a szerző, hiszen már eddig is túl sok szenvedést okozott szeretteinek akaratán kívül, még egyszer nem okozhat fájdalmat a – szinte hasonló szentté magasztosodott – rá hűségesen váró Adriaticának. Hiszen ez Alexius alakjával, a sanctus attribútumaival állna szemben. A misztérium kompozíciójának íve nemcsak a földi értékeket elvető sorozatos döntésekre épít, hanem emellett Alexius teljes önfeladására, arra, hogy saját vágyait, reményeit, boldog múltját, szeretteinek emlékét, a 'sok jót' a jobbért, az 'ég szerette földet' az ég szeretetéért, mindenét és végül önmagát, önmaga fájdalmas énjét is odaadja Istenének.

Visszatérve a harmadik felvonás utolsó talányos jelenetéhez – miért menekült el Alexius a hívó isteni szózat elől –, ezt a negyedik felvonásban a kísértővel folytatott dialógus értelmezi utólag számunkra, mintegy visszacsatolva e szövegrészre. E dialógust körbeveszi a hazatérést követő fájdalmas találkozások sorozata: kilétét fel nem fedve találkozik szinte megháborodott és szolgálai által kigúnyolt apjával, aki minden hozzá betérő koldust a házába fogad; végighallgatja hitvesének és anyjának emlékező és visszatérésében bízó szavait; otthona, szobája, az erkély, a kert felébreszti a múltat, az „álmok és emlékek angyalarcát”. A kísértő ugyanazt a kérdést teszi fel, mint az olvasó: miért hagyta el hét évi ottlét után Edesszát, miért jött ismét haza, s ha már hazajött, miért nem fedi fel kilétét szeretteinek?

„Alexius:

(...)

*Az Isten nem akarta, hogy tovább
 Maradjak ott.*

Kísértő:

*Úgy? És honnan tudod,
 Hogy nem akarta?*

Alexius:

*Mert az emberek
 Eljöttek, hogy királlyá tegyenek.*

Kísértő:

De hisz az Isten hívott templomába!

Alexius:

Nem engem hívott, hozzájuk beszélt.

Kisértő:

De Ő akarta, hogy tiszteljenek.

Alexius:

*Az én részem a szolgálat, nem a
Dicsőség.*

Kisértő:

A dicsőségtől futottál?

Alexius:

*A dicsőségtől és az emberektől.
Kellott, hogy fussak. Magamért futottam.*

Kisértő:

*Ha magadért futottál, mért hogy éppen
Ide tartottál? A szíved hozott!
A legigazibb éned szava volt ez!
Te nem magadért jöttél, édesem,
De Adriaticáért.*

Alexius:

*Érte is.
És érettük. Még egyszer legalább
Meg kellett látnom őket. A szívem
Nem bírta már.*

(...)

Kisértő:

*Akik szeretnek, azok várnak itt.
Akik hét éve betegek a vágytól,
A vágytól te utánad. Igazán
Nem érdemes szaladni semmiért
Odakívül. De itt, az ősi ház
Meghitt szobáiban, egy kis család,
Akik szeretik egymást, – csak azért
Érdemes élni! Vár a hitvesed,
Szívében ott ég szűzen, hófehéren,
Feléd lobogó ifjú, szép szerelme;
Nem hervasztotta meg az évek árnya,
Csak mélyítette, szépítette egyre.
És édesanyád és atyád mögötté,
Mint gazdag őszön érett, dús gyömolcsfák,
Mézes gyümölcstől súlyos ág gyanánt
Tárják karjuk ölelésre.
Eredj, adj már boldogságot nekik
És tanulj meg boldognak lenni köztük.
Amiket eddig építettél,
Homókvarák voltak, szegény fiam,
Méltók a gyermek játékos kezéhez.
De száll az év és itt a férfiúság,
A tengeren a viharok dörögnek,
Hideg van és sötét. A messzeségben
Egy kis lángocska biztat: ez a gyertya
Az erkélyen, amely teerted égett
Hét éstendeje, és azóta vár,
Terád vár. (Megsimogatja) Itt az óra, kis fiam,
Eredj odabent várnak.*

Alexius (alig hallhatóan):

Átkozott,

*Aki kezét az ekeszavura tette
És visszanéz.*

Kisértő:

*Elég a nagy szavakból!
Az élet szava hív! Talán utolszor!*

Alexius:

*Csak egy szót hallok, és az nem meleg,
És nem hangos. De minden eremen
Lobogva jár át, rettentő rohammal.
Egy más hívás ez! Ő jól ismerem,
És megyek is utána! Akarom
Alkuvás nélkül a mindent.*

Kisértő:

*De hát
Mit akarsz még? Már mindent odaadtál.
Mit adhatsz még Istennek? Nincs tovább!
Van még valamid, amit odaadhatsz?*

Alexius:

*Van: Önmagam még megvagyok. A szívem
Még fáj nagyon. Még nagyon én vagyok.*

Kisértő:

Nem értelek.

Alexius:

*És megvan még ez a
Marcangoló, szentséges fájdalom;
Az éneket még odaadhatom!
Hogy ne maradjon semmim! Akkor, akkor,
Uram, te csak magad leszel nekem
Mindenben mindenem.”*

Alexius meghal. Apotheózisában elbúcsúzik a földiektől, majd egy dantei paradicsomi vízióban fogadják az ég megdicsőült alkajai, Mózes, Izaiás, Dávid, A keresztelő, Szent Pál, Szent János, Gábel arkangyal, Szent József. Halott s már dermedt kezében írást szorongat, szeretteinek írt bocsánatkérő levelét. Az isteni hívó szózatra – „Hozzátok el Istennek emberét, / Eufemianus házából a koldust” – a házhoz sereglik a pápa, a császár és kísérete, a papok és a nép. Csak Adriaticának nyílik meg a dermedt kéz és az arc mosolyog. Levele nyomán szülei nek és hitvesének szenvedése is mintegy értelmet nyer, hiszen végre megtudhatják, miért is, kiért is hagyta el őket Alexius.

Sík Sándor igen jelentősnek vélte művét több szempontból is: „Voltaképp az első komoly darabom az, amelyik egyáltalán azt gondolom a legjelentősebb maradt, az Alexius. (...) Bárdos szeretett volna belőle operát írni. (...) A Zrínyin és az Alexiuson volt idő, hogy nagyjából egyszerre dolgoztam. És az írói életem szempontjából egy nagyon jelentős egzisztenciális szerepük is volt. (...) azok után úgy éreztem, hogy szabad írónak lenni. Persze a tudományra is ráadom a fejem; azt már álmodban sem gondoltam, hogy egyetemi tanár leszek. De ez már Szegeddel függ össze.”

Máté Zsuzsanna

Európai dimenziók

A klebelsbergi reformok tanulságai az ezredfordulón

„Valójában a történelem nem retrospektív, a múltba visszatekintő kíváncsiság csupán, hanem hatalmas erkölcsi erő, melynek ha ismerete és szeretete a lelkéből kivész, akkor a nemzet olyan, mint az emlékezőtehetségét veszített ember, aki nem okul, hanem okatlanul rohan a veszedelmekbe, a veszébe.”

(Gróf Klebelsberg Kuno 1920.)

A jelent a múlt táplálja, ezért talán nem véletlen, hogy egyre gyakrabban kerül sor a kultúrpolitikában is a visszatekintésre, a történelmi tanulságok összefoglalására. De vajon helyesen vonjuk-e le a tanulságokat? Helyesen értelmezzük-e minden esetben múltunk üzenetét? Különösen aktuális ez a kérdésfelvetés napjainkban, amikor idén a magyar kultúrpolitika történetének kiemelkedő személyisége, gróf Klebelsberg Kuno kultuszminiszter születésének 125. évfordulója ad apropót a visszatekintésre, lehetőséget az emlékezésre. Már életében sok támadásnak, meg nem értésnek volt kitéve, de hatása alól kevesen tudták kivonni magukat, a Bethlen István által biztosított erős kormányzati támogatás pedig hozzásegítette tervei megvalósításához. Később azonban generációk nőttek fel anélkül, hogy akárcsak a nevét is hallották volna. A negyvenes évek második felétől elhall-

gatták érdemeit, nem, vagy hibásan értékelték tevékenységét, özvegyének a Rákosi-korszakban a kitelepítés jutott osztályrészül. Őt magát reakciós, nacionalista, sőt fasiszta kultúrpolitikusként minősítették. Később, a Kádár-korszakban neveléstörténeti munkákban esetleg említést tettek róla, neve azonban akkor is negatív értékeléssel együtt szerepelt. Főként ideológiai tézisei, a neonacionalizmus és a kultúrfölény elve miatt bélyegezték meg. A tényeket és a realitásokat figyelembe vevő értékelésének kezdete a nyolcvanas évek elejére tehető. Elsősorban Glatz Ferenc erre irányuló tevékenysége jelentette a kezdetet, a nyolcvanas évek közepétől pedig néhány fiatal kutató csatlakozott azokhoz, akik Klebelsberg valódi portréját igyekeztek felvázolni. A rendszerváltás aztán felgyorsította ezt a folyamatot, s 1992 körül úgy tűnt, hogy Klebelsberg elfoglalja az őt megil-

lető helyet a magyar kultúrtörténetben. (Ehhez jó alkalmat adtak akkor a halála évfordulója köré szervezett események, tudományos ülések, kiadványok is.) Nézetem szerint a kilencvenes évek közepére lezárult Klebelsberg rehabilitációja, a kutatók megírták, publikálták, amit érdemes volt, kikristályosodtak életművének tanulságai, bevonulhatott a "magyar pantheonba". Napjainkban azonban egy egészen más folyamat tanúi lehetünk. Hirtelen megnőtt azoknak a száma, akik Klebelsberg munkásságával foglalkoznak, érzésem szerint túl nagy lett a "tolongás" körülötte. Ez önmagában öröndetes is lehetne, hiszen talán vannak, akik még mindig nem ismerik kellőképpen az életművet. Sajnos azonban az utóbbi időben a korábbiakkal ellentétben, másik végletbe esnek néhányan: kritikátlanul felfelgáztatják, túlértékelik a miniszteri tevékenységét, azt napjainkra is alkalmazhatónak tekintik, anélkül, hogy tudomást vennének a közben eltelt több mint fél évszázad alatt történt változásokról, a társadalmi, történelmi körülmények módosulásairól. Klebelsberg munkássága ugyanis – bármennyire hordoz is napjainkban használható tanulságokat, elveket – csak az adott korszak összefüggéseiben elemezhető. Ahogyan mellőzése nem volt elfogadható, úgy az a túlértékelő tendencia sem hasznos, amivel – gyakran politikai megfontolásokból – napjainkban közelednek felé elveinek kritikátlan átvételét szorgalmazva, gyakran munkájának éppen azokat a szegmenseit figyelmen kívül hagyva, amelyek valóban ma is megfontolásra érdemesek lennének. Véleményem szerint hitelesebbek, s Klebelsberg eszmeiségének, emlékének is jobban megfelelnek a politikamentes és a túlzásokat mellőző értékelések.

Klebelsberg kultuszminisztersége csupán egy szűk évtized a magyar kultúrpolitika történetéből. Egy szűk évtized, – a bethleni konszolidáció időszaka – mely azonban annál termékenyebb volt, s eredményei máig hatnak, gyümölcseit napjainkban is élvezhetjük. A bethleni konszolidáció ugyanakkor konzervatív reformot jelentett az ország számára, melynek egyik alappillére az volt, hogy a középosztály államfenntartó erejétől függ a nemzet további léte. Elsősorban tehát ennek a középosztálynak az érdekeit tükrözte a kibontakozó új politikai és gazdasági program, s a hozzá igen nagy súllyal kapcsolódó kultúrpolitika. Ez utóbbi megvalósítására vállalkozott kultuszminiszterként Klebelsberg. A kor, a történelmi szituáció természetesen alapvetően meghatározta a miniszter egész tevékenységét, annak lehetőségeit, de korlátait is. Az eredmények ismeretében mégis méltán nevezhető a magyar kultúrpolitika, s ezen belül az oktatáspolitikai legprogresszívebb időszakának ez a korszak, melyet gróf Klebelsberg Kuno kultuszminisztersége fémjeléz. A következőkben különösebb kommentár nélkül, elsősorban az elvek bemutatásával szeretném az olvasót közös gondolkodásra készíteni. Talán okulhatunk mi is a múlt ismeretéből.

Ezen keretek között természetesen nincs mód a teljes kultúrpolitikai portré bemutatására, ezért két területet emelek ki Klebelsberg munkásságából, melyek érzésem szerint leginkább példaként tekinthetők napjainkban is:

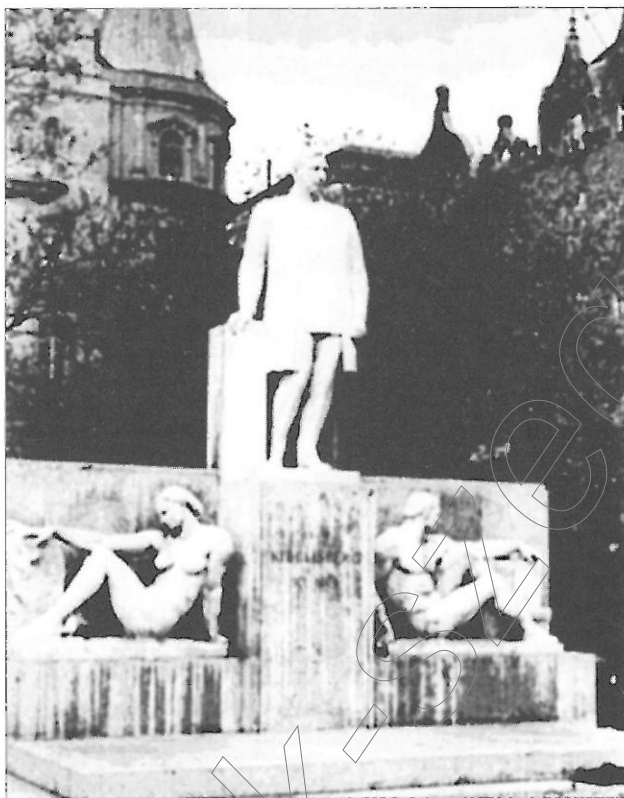
- I. Kultúrpolitikai alapelvek
- II. Oktatáspolitikai elvek

I. Nem részletezzük itt most Klebelsbergnek az

egész politikai rendszer által elfogadott, és saját tevékenységét is meghatározó ideológia kialakítását, a neonacionalizmus és a kultúrfejlődés elvét és szerepét, hiszen ezek elsősorban az adott korszakban nyertek értelmet, mint a Trianon által megálázott magyarság "vigaszelméletei". Ezek mellett azonban Klebelsberg a szűkebben vett kultúrpolitikának is új elméleti alapot kívánt adni. Ennek kiinduló tételét így fogalmazta meg: "A népműveltséget és a magas kultúrát párhuzamosan igyekeznünk fejleszteni, és én éppen ebben látom a magyar kultúrpolitika lényegét. Tisztában volt vele, hogy szakterületén számos reform megvalósítására van szükség, azonban reálpolitikusként mindig az adott lehetőségeket igyekezett kihasználni, azt a problémát oldotta meg, amely a legsürgősebbnek látszott, vagy amelyhez módja volt, és amelyhez támogatást tudott szerezni. Ezért gyakran érték támadások, hol azzal vádolták, hogy a népműveltséget hanyagolja el és az elit képzésére fektet nagyobb hangsúlyt, hol a népiszkolák építésének terveit tartották feleslegesen nagyvonalúnak. Emiatt több alkalommal, több változtatban is kifejtette, hogy e kérdésben nem lehet szó alternatív megoldásról, csakis a kettő együtt lehetséges, hiszen a nagyon fontosnak tartott európai színvonalhoz tartozás csakis művelt néptömegekkel és "európai dimenziójú" vezetőikkel lehetséges.

Az új kultúrpolitika további alaptételei: a decentralizáció, az egyetemi gondolat és az alföldi gondolat. A decentralizációval a dualizmus korában kialakult Budapest-centrikusságot kívánta megszüntetni, s a vidéki kulturális és tudományos központok létrehozása mellett az elmaradott régiók kulturális felemelését megoldani, s ezzel a vidék, elsősorban a vidéki nagyvárosok (Szeged és Debrecen) szellemi emancipációját megvalósítani. Ehhez kapcsolódik az egyetemi gondolat, hiszen a megoldás egyik módja, hogy ezeken a területeken egyetemek jöjjenek létre, melyek tudományos eredményeikkel képesek lesznek arra, hogy segítsék a kulturális és gazdasági szférák fejlődését. Ebből következik az alföldi gondolat, mely szerint az előbbi két elvet különösen az ország leghátrányosabb helyzetű vidékén, az Alföldön a legsürgősebb megvalósítani, hiszen itt a török hódoltság óta nem sikerült behozni a lemaradást. Az egyetemi kutatóközpontok és egészségügyi intézmények (Szegeden és Debrecenben) alkalmasak lesznek arra, hogy a szociális és egészségügyi gondokon enyhítsenek, s új technológiák kidolgozásával elősegítsék a mezőgazdasági termelés színvonalának emelését is. Egyben némileg pótolhatják azokat a hagyományos szellemi központokat, melyek a határokon túlra kerültek (pl. Nagyvárad, Temesvár).

Klebelsberg kultúrpolitikai alapelvei közül kétségtelenül az egyik legmodernebb, s valószínűleg ennek okán legmaradandóbb az előzőekhez szorosan kapcsolódó tudománypolitika. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a modern magyar tudománypolitika alapelveinek megfogalmazása kapcsolható az ő nevéhez, mely alapelvek napjainkban is korszerűek, és használhatók (lehetnének). Ennek a tudománypolitikának az egyik legfontosabb tétele, hogy az állam kötelessége azoknak a beruházásoknak a megvalósítása, melyek az emberi tőkét hivatottak hasznosítani: mindenütt így van ez, de legfőképp egy olyan országban, mint hazánk, ahol kevés a természeti kincs, mely a gazdaság alapját képezhetné, így hát a szellemi tőkével kell jól sá-

A lebontott gróf Klebelsberg Kunó emlékmű Budapesten (Abonyi-Gartner Jenő alkotása)

fárgodni. Ennélfogva mindenféle szempontból a leggazdaságosabb befektetés a nagyvonalú tudománypolitika. E gondolat persze szorosan kapcsolódott Klebelsberg eszmerendszerében a kultúrpolitika megtartásához, az európai nemzetekkel való lépéstartáshoz, s így közvetve Magyarország remélt új felemelkedéséhez is. "Egy nemzet naggyá csak akkor lehet, ha kebelében önálló kutatás folyik. Ezért a nemzetek életében döntő jelentősége van annak, van-e ott tudománypolitika, igen vagy nem." – mondta egyik beszédében majd kifejtette, hogy a tudománypolitika mint a kultúrpolitika legfiatalabb ága, fokozott odafigyelést és törődést igényel. Tanulnunk kell e téren a nálunk fejlettebb országoktól, megismerni és az itthoni viszonyokhoz igazítani azokat a módszereket és formákat, melyek ott beváltak, s e tekintetben Németországot és az Egyesült Államokat jelöli meg példaként.

Természetesen voltak Magyarországon korábban is különféle törekvések a tudományos élet fejlesztésére, s rengeteg érték halmozódott fel e téren a magyar kultúrában. Elég, ha csak a 19. század második felében lezajlott, addig példátlan modernizációra utalunk. Azonban olyan átgondolt, egységes tudománypolitika, melyet Klebelsberg alakított ki, mely reális alternatívákat fogalmazott meg a kor kihívásaira – s amely kétségkívül a 19. században lezajlott fejlődés betetőzéseként fogható fel –, ekkor jelent meg a magyar szellemi életben. Különösen csodálatraméltó az a – napjainkban már magától értetődő, de a húszas években merőben új – szemléletmód, mellyel felismerte, hogy eddig soha nem látott mértékben növekszik majd a természettudományok jelentősége az elkövetkező korszakban, s ennek a társadalmi igénynek idejekorán elé kell menni, s fel kell készülni

kielégítésére: "Ma már az újabb fejlődés éppen odairányul, hogy a tudományt a termelés szolgálatába állítsa." – foglalta össze e kérdésről véleményét,⁴ mellyel mindenképp megelőzte korát.

Az áttekintett kultúrpolitikai alapelvekből is kitűnik, hogy Klebelsberg Kuno a modernizáció kultuszminisztere volt: a kor legkorszerűbb elveit plántálta el és valósította meg a lehetőségekhez mérten a magyar kulturális életben és a tárca praxisában is. Gondolatai és kultuszminiszteri gyakorlata egyaránt meghatározták a következő fél évszázad kulturális és tudományos életét Magyarországon, sőt, ha jobban meggondoljuk, azóta sem volt olyan mértékű és olyan széleskörű reformpolitika hazánkban.

Az áttekintés végén még egy elvi megfontolásra hívjuk fel a figyelmet, mely ma már talán jelentéktelennek tűnik, de az ő korában feltétlenül a modernizációt szolgálta, társadalmi hatása pedig vitathatatlan a következő évtizedekben: ez az elv az emancipáció. Ő volt az első magyar kultuszminiszter, aki törvénybe iktatta a nők közép- és felsőfokú képzésének korlátozás nélküli lehetőségét, s minden meg is tett e törvények végrehajtásáért.

Ez utóbbi alapelv megvalósulásával talán már nincs nagyobb gond, (bár a nők esélyegyenlősége sok területen hagy még kívánnivalót maga után) a többi azonban ma is megfontolásra érdemesnek tarthatjuk.

A klebelsbergi életmű igen fontos része, hogy nem elégedett meg a hangzatos elméletekkel, hanem azon igyekezett, hogy azok mihamarabb meg is valósuljanak. Munkájának másik összetevője tehát az új elvek gyakorlatba való átültetése volt. Gyakorlati munkája során eltervezte, és jelentős mértékben meg is valósította azt az intézmény-

rendszer, melyben elképzelései testet ölthettek az elemi iskolától a kutatóintézetig, a sportuszodától a csillagvizsgálóig. Néhány rövid év alatt a magyar kultúra alapintézményeinek egész sora épült fel, melyeknek legnagyobb része ma is az eredeti funkcióval van jelen szellemi életünkben.

II. A következőkben Klebelsberg oktatáspolitikai koncepcióját, iskolareformjait kívánom bemutatni. Amikor a jövő lehetőségeit keressük, a jövő iskolájának képét alakítjuk ki, nem tanulás nélkül való Klebelsberg sokoldalú tevékenységének ezt a részét kiemelni, s közelebbről is megvizsgálni.

A húszas évek közepén kerülhetett sor annak a nagyszabású reformtervnek a megvalósítására, mely az egész magyar oktatási rendszer megújítását jelentette Klebelsberg koncepciójában. Meg volt ugyanis győződve róla, hogy a trianoni veszteségek után az állami oktatás egész rendszerét újra kell gondolni, enyhíteni kell az égető iskolahiányt, új iskolákat kell emelni az oktatás minden szintjén. Eötvös József, a nagy előd mellett, aki a magyarországi állami oktatás alapjait megteremtette, Klebelsberg volt az, aki újabb átfogó iskolareformtörvényt akciókat szervezett. Komplex gondolkodásmódjára jellemző, hogy nem egymástól függetlenül, elszigetelten folytatta az egyes iskolatípusok reformját, hanem a társadalmi igényeket, valamint az egyes iskolatípusok egymásra épülését, összefüggéseit figyelembe véve hajtotta végre ezt a feladatot az óvodától az egyetemig. Nagyon fontos hangsúlyoznunk, hogy az oktatás minden szintjén tevékenykedett, gyakran érték ugyanis olyan vádak, hogy a népoktatást elhanyagolja a "magaskultúra" miatt. Pedig ha tekintetbe vesszük, hogy a trianoni Magyarország 8 milliónyi lakosa közül 1 millió, kb. 15% volt a hat éven felüli analfabéták aránya, akkor természetesen, hogy az egyik fő feladat volt a népoktatás fejlesztése. Emellett láthattuk, hogy elvei megfogalmazásakor is szükségesnek tartotta a kultúrfőlényt az egész nemzetre vonatkozóan megfogalmazni, ami nézete szerint csakis széleskörű iskolareformok útján valósulhatott meg. Igyekezett ezért kortársait és a parlamentet meggyőzni, hogy a tankötelezettség nem elegendő, megfelelő iskolahálózat kiépítésére van szükség, akár a népiskolákat tekintjük, akár a többi iskolatípust. Ezen túl minden településen ki kell alakítani az oda illő, ott szükséges iskolafajtát, legyen az népiskola, polgári iskola, középiskola, vagy akár egyetem. Ezt kultúrgeográfiai szempontból és a decentralizáció elvének realizálása okán egyaránt hangsúlyozta.

Kultúrpolitika és településfejlesztés kapcsolódott össze koncepciójában amikor megfogalmazta: "A kultúrpolitikának egyik sarkalatos elve, hogy minden várostípusnak megfelelő iskolafajtát kell adni. A falunak a népiskola, a kisvárosnak a polgári iskola, a középvárosnak a középiskolák különféle fajtája jár ki, igazi nagyváros pedig bajosan képzelhető el főiskolák, különösen egyetem nélkül. A különböző iskolák tervszerű területi elosztása az iskolareformok egyik rendező elve volt.

Másik, hangsúlyosan szereplő elv a differenciáltság, a sokféleség: a kötelező elemi népoktatáson túl minden szinten többféle lehetőség közül választhatott az ifjúság, hajlamának, tehetségének, anyagi lehetőségeinek megfelelően. A négy elemi osztály elvégzése után a gyerekek a 10-14 éves kor közötti időszakra tíz különféle szintű és profilú is-

kola közül választhattak. Az iskolareformok elvei között végezve a komplexitás elvével foglalkozunk.

Ez azt jelenti, hogy Klebelsberg minden iskolatípus reformja esetében olyan komplex gondolkodásmóddal tett tanúbizonyságot, mely az adott iskolafajta minden szükségletét figyelembe vette, s ennek alapján készítette el fejlesztési terveit és az országgyűlés elé terjesztendő törvényjavaslatokat. E szerint:

* Mindenkor meghatározta az adott iskola helyét, feladatait

a társadalomban, illetve az oktatáspolitikai koncepcióban.

* Megfelelő szakemberek közreműködésével végrehajtotta a tananyag, a

tantervek és a követelményrendszer reformját, modernizációját.

* Iskolaépítési akciókkal gondoskodott a megfelelő intézményhálózatról,

az objektív feltételekről (iskolaépítés, berendezés, felszerelés).

* Intézkedett az adott iskolatípusban működő oktatók korszerű képzéséről.

Úgy vélem, a klebelsbergi iskolareformnak ez az a része, mely napjainkra és a jövőre vonatkozóan egyaránt a legtöbb tanulsággal szolgál. Mint szülő és mint oktató lassan két évtizede kísérem figyelemmel az oktatási reformokat, az oktatáspolitikai változásait. Sajnos még megközelítően sem tapasztalom azt az átgondoltságot, azt a komplex gondolkodásmódot, ami Klebelsbergnek jellemezte. Vannak tantervi reformok, anélkül, hogy a társadalmi elvárásokat, szükségleteket figyelembe vennék. Kísérletek történtek, történnek a felsőfokú képzés, a tanár- és tanítóképzés reformjára, ezek azonban ritkán vették figyelembe az iskolai oktatás követelményeit, elvárásait, szükségleteit. Egy-egy demográfiai hullám, vagy csak a kedvező lehetőségek nyomán épültek új iskolák, ugyanakkor szétrombolták a nagy hagyományokkal rendelkező tanyai iskolahálózatot, ami nemcsak az oktatás, hanem a helyi kulturális élet, közösségi szerveződés bázisa is volt. Napjainkban éppenséggel iskolák bezárása kerül gyakran napirendre. Mintha nem mérnék fel az igényeket, távlatokat, s csak a pillanatnyi érdek, gyakran a kapkodás határozná meg a történéseket.

Talán a XXI. századra elérjük azt, amit a klebelsbergi oktatáspolitikai az 1920-as években megkísérelt: a társadalmi szükségleteknek megfelelő, a kor kihívásaira válaszolni tudó tananyagot, tantervet, az ennek megvalósításához szükséges infrastruktúrát, anyagi eszközöket, s az ily módon kialakuló iskolarendszerhez szervesen illeszkedő oktatók képzését.

A felsőfokú oktatás, az egyetempolitika szerteágazó kérdéseit itt most nem kívánjuk részletezni, úgy gondolom, enélkül is kibontakozott előttünk az az iskolapolitikai koncepció, melyet Klebelsberg képviselt. Más kor, más történelmi és társadalmi körülmények, más kihívások, de a szemlélet ma is élő lehetne, ma is elfogadható és megvalósítható lenne.

Talán a XXI. század hoz majd egy Klebelsberghez hasonló formátumú kultúrpolitikust. Ránk férne....

T. Molnár Gizella

Életmű a kőlapokon

Melocco Miklós új szegedi szobrának anatómiája

A Város napján, május 21-én 11 órakor, a jubileumi év szegedi ünnepnapján, sok ezer szegedi polgár érdeklődő figyelmétől kísérve avatta föl gróf Klebelsberg Kuno emlékművét dr. Nemeskürty István, a Millenniumi Kormánybiztos. A portrészobor alkotója Melocco Miklós Kossuth-díjas szobrászművész. Különös, szokatlan megformálását emlékmű került a város föterére, Melocco Miklós – mint mindig – ezúttal is valami újszerűt, meghökkentőt alkotott. Klebelsberg Kuno vakítóan fehér szobra, a szikrázó kora nyári napsütésben feltűnő megjelenésével és újdonságának varázsával is magára vonja a figyelmet. Szinte állandóan vannak körülötte nézelődők, szorgalmasan róják köreiket a szegediek a szobor körül, betűzgetik fölíratait, barátkoznak a felirat-köntösbe öltöztetett emlékszoborral. Sokan kérdeztek róla, mi a véleményem, de engem is érdekelt, miként fogadták a szegedi emberek a város új szobrát. Mint sokan mások, én is sokszor körbejártam a szobrot, izlelgettem, kóstolgattam a látványt és ebben az írásban próbálom közreadni, mire jutottam.

Nincsen ünnep emlékmű nélkül, ...

az államalapítás millenniuma se múlhatott el szoboravatás nélkül a Széchenyi téren. Ez rendben is volna, így volt ez mindig, mióta szobrokat állíttatunk kis hazánkban. A Szent István emlékműhöz hasonlóan kevés hír kísérte ezt a szoborállítást is. Lehet, hogy némely véletlenül, mert talán sokan nem tudják, hogy ezt a szobrot tulajdonképpen ajándékba kapta a város: legyen hát meglepetés, mikor helyére kerül.

Az emlékmű és a körülötte kialakított park szinte teljes egészében a Magyar Millennium Kormánybiztosi Hivatala bőkezű támogatásából készült. Tisztelet és köszönet érte, valóban nagyvonalú gesztus ez Nemeskürty tanár úr részéről, személyes ügyének tekintette mindvégig a szobor sorsának alakulását. Csak a teljesség kedvéért jegyzem meg, hogy a város nagy erkölcsi terhektől és kulturális adósságoktól szabadul meg ezekkel a támogatásokkal: a Hősök kapuja freskói is nagyrészt a Millenniumi Kormánybiztosi Hivatal és az Aba-Novák család támogatásából újulnak meg, hamarosan készen lesznek a Fogadalmi templom kupoláinak falképei is, Patay László festői látomásai ugyan csak a Hivatal mecénázásával tehetik teljessé és lassan befejezték a szegediek fogadalmának templomát. A sorozat Kőlcsey szobrával folytatódik és a Királyok kútja is e támogatások segítségével valósulhat meg. Klebelsberg emlékműve lett az első,

amely elkészült a millenniumi évben. Már csak egy üresen álló parktűkör maradt a téren, amelyikbe szobor helyezhető.

Klebelsberg emlékművei...

eddig is megtalálhatók voltak a városban. Mikor hírt vettem az újabb emlékműállításnak, nem tartottam igazán jó ötletnek. Azért nem, mert méltó és szép emlékművek emlékeztetnek a történelmi jelentőségű kultuszminiszterre. Ráadásul ezek az emlékművek, emléktáblák olyan helyekre kerültek, ahol Klebelsberg tevékenységének látható példái vannak: a Dóm térre, a Fogadalmi templomba például, illetve a szöveges emléktáblák azokon az intézményeken találhatók, amelyeket Klebelsberg építtetett. Ezek ráadásul korukba illeszkedő ízléssel születtek, méltó emlékművek, szimbolikájukban is érdekfeszítők, rendhagyóak.

Kissé vissza kell mennünk az időben, hogy megérthessük azt a folyamatot, aminek végpontján napjainkban megszületett Klebelsberg „központi” emlékműve, hogy korunkat kifejező kortárs műalkotás révén öltönn látható formát a kultuszminiszter tisztele. Klebelsberg Kuno személyisége, az a történelmi szerep, ami rámerített, a második háború időszakáig tartó szegedi kultusza, majd életművének és minden jótéteményének erőszakos kiirtása a szocialista időkben a köztudatból, mind-mind hozzá tartozik ehhez a történethez.

Szegedhez bensőséges viszony fűzte a grófort. Nem a város szülőtte volt de úgy viszonyult a Trianonnal perifériákra szorult Szegedhez, mintha az lenne. Bőkezűen mérte erre a városra mecénáló tehetsége minden ajándékát, aminek eredményeként újkori fejlődését köszönheti Szeged gróf Klebelsberg Kunonak. Az egyetemi építkezések, a korszak legjelesebb professzorainak Szegedre csábítása, s mindezek következményeként a nagyváros szellemi és kulturális erőforrásainak kifejezésével máig hatóan megalapozta a nagyváros életképességét.

Ebben a kétoldali viszonyban sokat kapott tehát Szeged, de adott is. Klebelsbergét szinte már életében olyan tisztelet illette a városban, amely csak holtuk után illeti meg az igazán nagy tetteket véghezvivőket. Alighogy elkészült a Dóm tér és az első nyolcvan szobor elhelyezésével kiteljesedett a nemzet nagyjainak emléket állító Nemzeti Emléksarnok, helyére került a Klebelsberg-emlék, az Aradi Vértanúk terére nyíló főkapu boltívei alatt.

CUNO
EX. COMITIBUS
KLEBELSBERG
TE SAXA
LOQUNTUR
A.1930.D.

Azaz: „Rólad beszélnek e kövek.” A méltó és szép emlék a jó barát és alkotótárs, Rerrich Béla tervei alapján készült, és még a gróf életében avatták föl, 1931 márciusában. A köztudatban ugyancsak Klebelsberg-emlékműként számon tartott Egyetem-alapítók dombormű is még életében tisztelgett tettei előtt. Szentgyörgyi István már 1930-ban elkészítette művét, szerepeltette a Szinyei Társaság őszi kiállításán, első alkalommal 1931. május 31-én avatták föl. Fájdalmasan korai halála (1932) szinte egybeesett a nagyszabású szegedi építkezések befejezésével. Végakarata szerint a domban temették el, az altemplomban helyezték örök nyugalomra hamvait. Szarkofágját a dóm Tisza felőli kereszthajójában Kertész K. Róbert tervezte, egészalakos fekvő bronzszobrát pedig kiváló szobrász mintázta, Ohmann Béla. Szeged városa ezzel a klasszikus megoldású, méltó emlékekkel rótt le a kegyeletét a város nagy jótevője iránti tisztelete jeléül.

Sokféle formája adódott még annak, hogy Klebelsberg emléket állják. Klebelsberg nevét városrész is viselte, a harmincas évek elejétől 1958-ig Hattyas telep, 1942-ben a mai Aradi vértanúk tere ugyancsak róla nevezetett el, szintén 1958-ban fősztolták meg a tere Szeged nagy jótevőjének nevétől. Emléktáblákat lehetne sorolni, ezek közismertek, szerepük az, hogy az adott helyen emlékeztessenek Klebelsberg tevékenységére. Bájosan naiv dombormű őrzi emlékét a Temesvári körüli óvoda falán is (Kormos István, 1934), de még az 1938-ban elkészült Dóm téri zenélő óra rektor figurája arcvonásai is Klebelsbergre idézik. Újkori kultuszának éledése egybeesett a rendszerváltással. Halálának 60. évfordulója teremtetett alkalmat arra, hogy a Hattyas telepi Fő téri óvoda falán felavassák domborműves emléktábláját, Kalmár Márton alkotását.

Engem elgondolkodtatott ez a sorozat, hogy feltétlenül kellett-e még egy, mindeneket felülmúló emlékművel megtoldani az emlékezést Klebelsberg tetteiről? S ha igen, nem az lett volna-e igazán méltó, ha a városnak abba a részébe kerül, ahol valóban minden kő róla beszél?

Az emlékmű története...

a miérte és a helyszínválasztásra is választ ad. Az újabb Klebelsberg-emlékmű felállítását alighanem a Kádár-rendszer elhallgatott és a kultuszminiszter jelentőségét a köztudatból kitörölni akaró törekvésének emléke inspirálhatta. Ez - mint köztudott - olyan szélsőséges tettben is megnyilvánult, hogy Klebelsberg Dóm téri emléktáblájáról levésték a szövegeket és a maradék műszkötáblát helyén hagyva a görög szabadságharcost, Belioannist dicsőítő sorokat vették rá. Ennek a korszaknak és ennek az elhallgatott politikának az emléke Klebelsbergre a rendszerváltás után mindjárt a nemzet legnagyobbjainak sorába illesztette be. Erre szolgálhat bizonyítékul az a levél, amelyet, az emlékmű felállítását javasoló Dr. Zombori István múzeumi osztályvezető, a KÉSZ titkára írt alá. Az emlékmű felállításának gondolata a Keresztény Értelmiségiek Szövetsége (KÉSZ) köréből indult, az ötlet gazdájának és a megvalósítás lelkes végigvivőjének dr. Hencz Péter főorvos, Klebelsberg életművének és életének lelkes kutatója és népszerűsítője tekinthető. 1997. április

24-én kelt az a levél, amely a város akkoriban készített rendezési tervéhez javaslatot készítve Klebelsberg egész alakos szobrát javasolta fölállítani a Széchenyi térre. A levél meggyőző indokokat sorol: „... a Széchenyi tér, a város főtere. Ezen országos, sőt nemzetközi viszonylatban is kiváló szobrok vannak, bemutatva olyan személyiségeket, akik Szeged, illetve az ország történetében meghatározó szerepet játszottak. Úgy érezzük, ebből a sorból rendkívüli módon hiányzik - az előző négy évtized politikai megközelítését és állásfoglalását ismerve - teljesen érthetően - Klebelsberg Kuno szobra. Úgy gondoljuk, ha valaki sokat tett azért, hogy Trianon után Magyarországon az ország-széki kisvárossá törpült Szegedből kulturális, oktatási és szellemi központ legyen, akkor ez a hajdani művelődési miniszter volt.(...) Úgy véljük azonban, hogy Széchenyi István, Deák Ferenc, Szent István stb. sorba beillesztése és feltétlenül szükséges lenne, hogy Klebelsberg Kunonak mihamarabb, a többiekhez méltó színvonalú, egész alakos szobra legyen a még üresen álló helyen.”

A városháza felkarolta a kezdeményezést, az emlékmű terve a szegedi millenniumi események élére került. A KÉSZ javaslata világos volt, lényegében minden fontos körülményt tisztázott, ezek után csak a szobor megalkotásához és a javasolt helyszínhez méltó felkészültségű szobrászt kellett keresni, illetve a nagyszabású terv megvalósításához elő kellett teremteni az anyagiakat. Két évig nagyjából ennyi történt, az emlékműállító szándék, elhatározás megvolt a Város részéről, de pénz és egyebek semmi. Az események az 1998. év végén gyorsultak föl. A városháza addigra kidolgozta a terv lényegesebb részleteit és a város beadta pályázatát a Magyar Millennium Kormánybiztosa Hivatalához az emlékmű támogatására. Klebelsberg emlékművéhez, Melocco Miklós alkotásához 35 millió forintot pályázott a város.

A KÉSZ által javasolt meghívásos tervpályázatra - 6-8 élvonalbeli és helyi szobrász felkérésére - nem került sor, Melocco Miklós - a szegedi 56-os emlékmű alkotója - egyenes megbízásként kapta a feladatot, a Millenniumi Kormánybiztosi Hivatal javaslatára. Melocco Miklóssal - pontosabban a Melocco Alkotóközösséggel - Kft.-vel november 26-án kötött meg a vállalkozási szerződés. Ebben az áll, hogy a Széchenyi tér 11. sz. épület előtti parktérkörbe tervezi meg és kivitelez a művész Klebelsberg Kuno emlékművét. A műalkotás anyagául süttői mészkövet és Adria Grigio mészkövet jelöltek meg. A mű méreteit is rögzítette a szerződés, mégpedig az oszlop méretét 6 méterben, az arc-szobor méretét 1 méterben, az agyútint mintegy 7 méterre volt tervezve. A szobor felállításának határidejéül május 15-ét határozták meg. Az országos gyakorlattól eltérően az emlékmű szakmai bírálatának joga a Kormánybiztosi Hivatalt illette, (nem a Képző-és Iparművészeti Lektorátust) a közterületi elhelyezés engedélyezése viszont a jogi gyakorlatnak megfelelően a városi önkormányzat joga és felelőssége maradt.

Az augusztus 25-én készült árajánlat az emlékmű költségét 20.137.500 forintban határozta meg. Ebben nem szerepeltek az alapozás, a helyszíni daruzás és a környezet, vagyis a szobor körüli parktér körkerti kertészeti munkálatainak költségei. Ezekre Török Péter táj- és kertépítész kapott megbízást. A parképítési munkálatokra jutott a támogatás fennmaradó összege, mintegy 15 millió forint. Az emlékmű és a kapcsolódó munkálatok költsége meghaladta a 35 millió forintot.

Melocco Miklós rajza és az alább, szó szerint idézett műleírása összefoglal minden lényeges tudni valót az emlékműről:

„Az emlékmű körülbelül 7 méter magas dór oszlop, lépcsős talapzaton, krepidomán áll.

Az oszlop kanellurázott, dór oszlop. Az oszlop lábazata sok papírból, íratból áll össze, az oszlopfő és a mellkasi része szintén papírokat, íratokat ábrázoló kőből, felette Klebelsberg Kuno komoly arca körülbelül 1 méter magas.

A papírokat ábrázoló kőlapokra fel lesz írva lehetőleg minden, amit Klebelsberg Kuno alkotott, a Nemzeti Úszodától az 5000 Népiskoláig. Aki tehát előtte áll, olvassa el, ha nem jegyzi fel, vagy meg. Jó lenne, ha valahol a közelben, nyomtatott papíron az egész gazdag életmű ingyen kapható lenne.

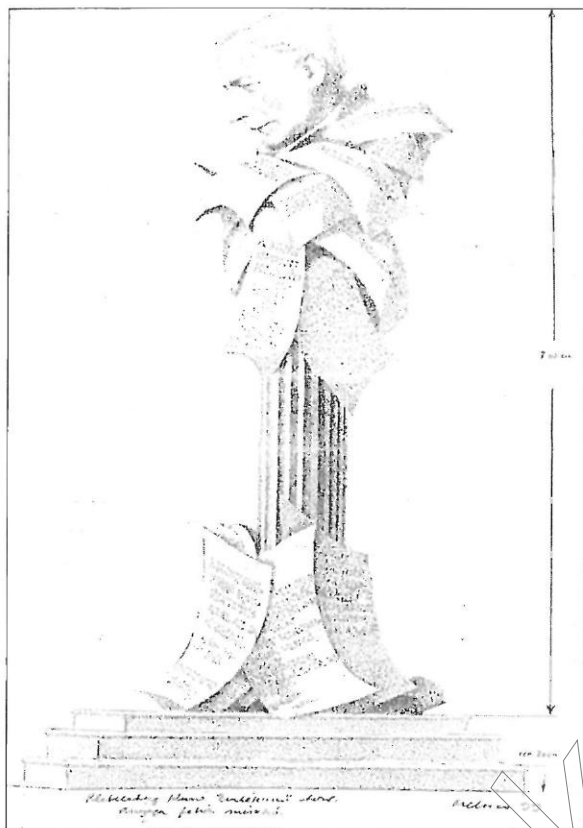
A szobor kemény, fehér mészkőből készül, a lehető legfinomabban fényezve, mert bár kifehéredik, a fényezett kő ellenállóbb, mint a durvább felületű.

A dór oszlop arányai klasszikusak, a paestrumi Poseidon templom oszlopai a minták.

Budapest, 1999. augusztus 26.

Melocco Miklós

Dr. Hencz Péter volt segítségére a művésznek, az emlékmű

Melocco terve

Készül a szobor

feliratainak összeállításában.

A talapzat alsó részének feliratai az óramutató járásával ellentétes irányba haladva a következők:

Az alépitményt fedő mécskótáblán, elől, jobbra: MILLENNIUM 2000.

1. lap KLEBELSBERG KUNO / 1875-1932 / MINISZTER 1922-31 / 1931-BEN A G.D.P. / 15%-A KULTÚRÁRA
2. lap 21 KILINIKAI/FOGADALMI TEMPLOM ÉS ORGONÁJA / SZABADTÉRI JÁTEKOK / SPORT / VÍZIPÓLO
3. lap ZENÉLŐ ÓRA
4. lap SZENT-GYÖRGYI ALBERT HAZAHÍVÁSA / EGÉSZEN A NOBEL DÍJIG
5. lap 1500 ISKOLAI KÖNYVTÁR / 1555 NÉPKÖNYVTÁR / 5000 NÉPISKOLA / 500 ÓVODA / COLLEGIUM HUNGARICUMOK / ORSZÁGOS MAGYAR / GYŰJTEMÉNYEGYETEM / TIHANYI BIOLÓGIAI INT. / MAGYAR TÖRTÉNETI INT./ ROCKEFELLER ALAPÍTVÁNY / 3 EGYETEM SZEGED / PÉCS, DEBRECEN / 3 FŐISKOLA SZEGED / PÉCS, SOPRON / EÖTVÖS LORÁND / GEOFIZIKAI INTÉZET
6. lap HŐSÖK KAPUJA
7. lap SZABADSÁGHEGYI / CSILLAGVIZSGÁLÓ / VÁROSEPÍTÉS / ÖSZTÖNDÍJ / AKADÉMIA / RESTAURÁLÁS/ KIÁLLÍTÁS / VIDÉKFEJLESZTÉS / ALFÖLDKUTATÁS / BALATON / TURIZMUS / SPORTKÖZPONT /
8. lap MAGYAR OLIMPIAI / BIZOTTSÁG / MARGITSZIGETI ÜSZÖDA / I. KÖNYVHÉT / KÖZÉPISKOLAI TANULMÁNYI / VERSENYEK / MADARAK ÉS FÁK NAPJA / FINNUGOR NÉPEK NAPJA / MEZŐGAZDASÁGI FŐISKOLÁK / PARASZTFŐISKOLÁK / IPAROSTANONC ISKOLÁK / KISEBBSÉGI TANNYELVŰ / NÉPISKOLÁK /
9. lap POLGÁRI ISKOLAI / TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA
10. lap AJÁNDÉKOK, SZOBROK / KÉPEK / ETC.

A felső részen:

1. lap TUDOMÁNYOS / KUTATÓ / ÁLLÁSOK: 1165
2. lap ÚJ KÖZÉPISKOLÁK
3. lap LEVÉLTÁR
4. lap BUDAPEST / SZEGED AUTÓÚT
5. lap HALASTAVAK

6. lap 1557 ÖSZTÖNDÍJ
7. lap SZEGEDI MISE
8. lap MÓRA / ÁSATÁSAINAK / TÁMOGATÁSA
9. lap MM 2000
10. lap DÓM TÉR
11. lap 5784 TANTEREM / 2278 TANÍTÓI LAKÁS
12. lap NEMZETI PARK
13. lap MAGYAR TANSZÉKEK / EURÓPA SZERTE
14. lap SZEGEDI SZEMLE
15. lap ÚJ MAGYAR KÉPTÁR
16. lap 120 TANTEREM, 46 SZERTÁR / 37 TANÍTÓI LAKÁS
17. lap TESTNEVELÉSI FŐISKOLA
18. lap VIDÉKFEJLESZTÉS / DUNA-TISZA CSATORNA
19. lap VÁROSEPÍTÉSI TANSZÉK

A művész tehát - a kezdeményezők és a város igényével szemben - eleve nem egész alakos szoborkompozícióban gondolkodott. Lényeges fejlemény, hogy a városházi közgyűlési előterjesztést megelőzően a kérdés szakmai megítélésében kompetens Kulturális és Közművelődési Bizottság szeptember 29-én tartott ülésén is egész alakos Klebelsberg-emlékmű felállítását mellett kardoskodott. Kompromisszumos javaslatuk az volt, hogy ha változatlan marad az elképzelés a szoborról, akkor a Melocco által tervezett művet nem a Széchenyi térre javasolják fölláztatni, hanem máshol, a Dóm tér környékén, az emlékmű számára ugyancsak méltó helyen.

Nemeskürty István, a millenniumi kormánybiztos 1999. szeptember 13-án Szegeden tett látogatásakor ígérte meg a Klebelsberg-emlékmű felállításának támogatását, amelyet 22-én kelt levelében megerősített. A városi közgyűlés november 5-én, majd 26-án tartott ülésén határozott az emlékmű megvalósításáról, immár az elnyert támogatás ismeretében. Az események innen fölgyorsultak. Január 5-én már a szobor modelljének zsűrije volt Melocco műtermében, Zsámbékon. Ezen Gremssperger Bea a kormánybiztosi hivatal művészeti szakértője és Pál Mihály szobrászművész, Kerek Attila kulturális irodavezető és Pappné Zántó Rita városi művészeti tanácsos vettek részt.

A parképítés április derekán kezdődött, majd május 16-án késő délután szállították Szegedre az emlékmű darabjait. A négy

daraból összeszerelt szobron még pár napig dolgoztak a kőfaragók, május 21-ére, a város napjára más minden készen állt, aznap reggelre lepelbe burkolva várt avatására az emlékmű.

Az avatás...

a szegediek és az ünnepre idesereglett érdeklődők sokezeres tömegének jelenlétében folyt. 10 óra után néhány perccel kezdődött az avatási ünnepség. A városháza két épülete között, a „sőhajók hídja” alatti átjáróban dísztribün épült, itt zajlottak az események. A Szimfonikus Zenekar és a Vaszy Viktor Oratóriumkórus és a Szeged Város Kórusgyeget mősora fogta keretbe az ünnepi eseményeket. Dr. Bartha László rövid köszöntőjét követően előbb a millenniumi zászló átadására került sor. A honvéd hagyományörző egyesület vonult a dísztribühöz a zászlóval. Dr. Orbán Viktor, a Magyar Köztársaság miniszterelnöke mondott ünnepi beszédet, majd átadta a város polgármesterének a millenniumi zászlót. Gróf Klebelsberg Kuno emlékművét dr. Nemeskürty István kormánybiztos avatta föl, magvas gondolatokkal tűzdelt, Klebelsberg tetteihez méltó, szép beszéddel. Az avató beszéd után az egyházi áldások következtek, majd a miniszterelnök, a kormánybiztos, valamint a dísztribühön álló kíséret a szoborhoz vonult és leleplezték a szobrot. Ahogyan mostanság lenni szokott, a szobrászról és művéről, mint műről nem sok szó esett. Még jó, hogy a köztisztletnek örvendő szobrász helyet kapott a dísztribühön. Ezután a vendégek és kíséretük a Városházára vonult, ahol sor került az ünnepi közgyűlésre.

A műről...

essék végül szó. Felállítása első percétől szélsőséges vélemények keresztüztüében áll, rossz ízü tréfák, megjegyzések is illetik. Hetek óta közszemlén van, nincs mit csodálkozni ezen, az emlékműveknek ez (is) a sorsuk. A Klebelsberg-emlékmű értékeit becsülni, tisztelni kell, hibáival - ha vannak - meg kell békélni, mert a szobor végső formájában változatlan marad. Tudatában kell lennünk annak is, hogy legalább két, sokszor ellentétesen ható erő munkál minden köztéri emlékmű létrejöttében. Egyrészt az emlékmű állító kortársi közösség eszményei, elképzelései, ideálképe - ezt szokták megrendelői akaratérvényesítésnek nevezni - másrészt a szuverenitást megőrizni akaró alkotó, a szobrász, aki formát, testet ad az emlékműnek és azt saját szellemi alkotásának tekinti. Melocco esetében kétség sem merülhet föl, hogy semmilyen módon nem lehet elképzeléseiben befolyásolni. Ha kortárs műként is élvonalbelinek számító legendás Ady, Radnóti, Mátyás emlékműveire gondolunk, akkor kiküzdöttnek és megérdemeltnek kell tekintenünk ezt a szobrászi, alkotói önállóságot. Más kérdés, hogy képes-e (és meddig?) tolerálni a kortársi befogadó közeg a szobrászi szuverenitást? Ezt az emlékművet abból a szempontból (is) mérlegre kell tenni, hogy mennyiben adja adekvát formáját Klebelsberg-ről a közutadban létező eszményképnek, illetve ha megformálódott az eszménykép - ezúttal Melocco Miklós interpretációjában - akkor annak milyen utóéletre lehet, mennyire találkozik, avagy éppen ellenkező a kortársi közönség eszményképével, s ha nem találkozik, az emlékmű képes-e megváltoztatni azt?

A Széchenyi tér új szobra kétségtelenül meghökkentő látvány. Két-három héttel fölállítása után, a látvány friss élménynek hatásától megszabadulva talán már higgadt mérlegeléssel lehet véleményt formálni róla. Mindjárt az elején le kell szögezned, hogy Melocco életművének legújabb darabja jól illeszkedik a mester sajátos szellemiségű, mindig újat, eredetit felsorakoztató emlékműveinek rendjébe. Mint a szegedi 56-os emlékművön, itt is egy szimbólussá transzponált, eredeti szobrászi ötlet adja az emlékmű lényegi elemét. A szobrász pontosan értette dolgát, hogy egy alapvetően szellemi embert, tetteiben mérhető politikust, történelmi személyiséget kell materiális eszközökkel megjelenítenie. Ami ebből kézenfekvő módon megoldható, azt választotta. Klebelsberg testi valóját, arcának ismert vonásait a szokatlanul nagy méretű fej jeleníti meg, míg alatta „beszélő talapzatként” szellemi értékek teremtsében bővelkedő életműve formálja meg „testét”. Látványos, artistikus ötlet, a dór oszlop alakjában, papírlapokra rótt szövegek, adatok, közlendők által formált talapzat. A néző eleve rákényszerül, hogy ezt a két alapvető komponált szobrászi kifejezést értelmezze a maga számára.

Kap is segítséget hozzá. Mindjárt a kivitelezés mágondja

szembetűnő. Az emlékmű nem távoli főhajtásra apellál, hanem testközeli viszonyra. Ilyen helyzetben pedig minden vésvonás számít, minden részlet alaposan szemügyre vehető. El kell ismerni, hogy a szobor minden részlete gondosan megmunkált, már-már bravúrokat sejtetően mesteri. Kérdés persze, hogy ez a napjainkban divatos, új keletű manierizmus mennyire helyénvaló a Klebelsberg-emlékmű esetében. Melocco társalkotóként jegyzett, de ezúttal névtelenül dolgozó szobrász kollégái, Benke Zoltán és Király Lőrinc kiválóan értették dolgukat, érték és érzik a mester elgondolásait. Különösen a fej-érzékletes, sőt, karakteres. Sejtelmes mosoly bujkál Klebelsberg arcvonásaiban, jószágos, elgondolkodó, befelé figyelő, árszéllemült tekintete egy intellektuális, szellemiekben létező embert jelenít meg, aki tiszteltet, főhajtásra érdemes.

Az emlékmű csábítja a nézőt a közeli szemrevételezésre. A szobrász „trükkje” bevalik: az emberek figyelmét nagy valószínűséggel magára vonja a szokatlan születtet formáló szobor, a távolról semmiképpen sem értelmezhető részletek hívogató látványa, és végül az, hogy az, hogy az írott információ eleve közeli mustrára készített mindenkit. Azaz: a szoborhoz oda kell menni, körbe kell (és lehet) járni, a rávészt szövegeket pedig el kell olvasni. Nem új találmány a „beszélő” talapzat, de Melocco megoldása párja nélkül. A bőséggel közreadott információ halmaz - valóban is rendezetlen halmazt alkotó „kő-papírlapokkal” megjelenítve azt hiszem, feldolgozhatatlan a néző számára. Az is biztos, hogy zavarba ejtő és az is valószínű, hogy folytatható lenne, netán más válogatás is elképzelhető a hihetetlenül gazdag életműből szemeztetve. Engem leginkább az zavar, hogy a főnézet felől olvasható és Klebelsberg életrajzi adatait jegyző lappon egybemosódik az életrajz egy inkább csak a politikai és a közgazdasági szóhasználatban élővel, idézem újra:

KLEBELSBERG KUNO

1875-1932

MINISZTER 1922-31

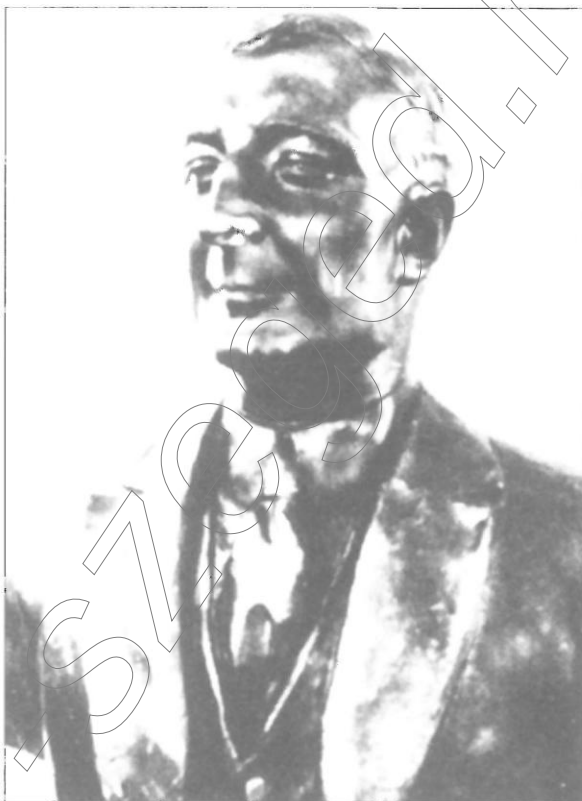
1931-BEN A G.D.P. / 15%-A

KULTÚRÁRA

...fordított, fejezem be magamban a mondatot és rögtön az jut eszembe, hogy milyen szép, de mi köze ehhez Klebelsberg életrajzi adatainak és tudom persze azt is, hogy ez a 15 % GDP nem „csak” Klebelsberg érdeme, hanem egy olyan politikai irányválasztásé, amely a nemzet számára kijelölt kénszerpályán született és a történelemben ennek a ténynek az áldásos részbe eső hatása - sajnos - talán sohasem ismétlődhet meg.

A feliratokat végigböngészve nem hiszem, hogy csak benem támadt kétely: lehet-e, célszerű-e ennyi írott információt alkalmazni egy emlékművön? Vajon adekvát megoldás-e egy térben, anyagban, esztétikai minőségekben létező műalkotást stílusidegen és az emlékműre jellemző szimbólumhasználattal konfrontáló, írásbeliségre apelláló elemekkel túlterhelni? Melocco mindenesetre határozott ellenérvet szolgáltat emlékművével. Az ötlettel - hangsúlyozom - határozottan szimpatizálok, hogy egy görög oszlop szerepeltetésével utal a szobrász az emlékmű tárgyává nemesegett személyiség tetteinek és életművének klasszikus voltára, értékállóságára. Bizonyos határig talán elfogadható, hogy az artistikusan elrendezett kő-papírlapok azok az információkat hordozzák, amelyek nem válthatók ki más szobrászi vagy vizuális eszközzel. Ámde ezek az elemek (papírlapok és az oszlop) másik szerepet is kapnak, azaz évszázadok óta alkalmazott (és bevált) módszerrel az ábrázolt személy valós alakját, formázó felsőtestet, ritkábban csak a fejet tartják, támasztják, mintegy a hiányzó, de imitációként mégis csak ott lévő testet pótolják. Más kérdés, hogy sem arányaiban, sem illeszkedésének esetleges voltával nem képes igazán betölteni a testet imitáló szerepet az emlékmű alepítménye. Ha ugyanis ezen a gondolatfonalon értelmezzük a látványt, akkor bizony a három-, talán négyzetes méretű fejhez a keskeny és 4 és fél méteres magasságával mindenképpen túl alacsonyra méretezett „test” azt az érzetet kelti, mintha térdig földben állna a szobor. A talapzat alá sikerített méretes dombocskák csak felfokozni képesek ezt a kellemetlen benyomást és nem feledtetni. Az csak előnyére vált a szobornak, hogy a három lépcsőből csak egy maradt. Melocco vázlatrajzán is felfedezhető már ez az aránytalanság, de ott a méretezés még sejtetni engedte, hogy lesz megoldás, téri megjelenésében helyreállhatott volna a nézőkben az „emberszabású” lépték érzete.

A talapzat talpát és oszlopfejét formázó kőlapok, papírlapot, iratkezcset formázó kő - héjazatok alul még feszesebben illeszkednek, természetesebben simulnak az oszloptesthez. Fe-

Egy rajz és egy portré Klebelsbergről

lül vibrálóbb a látvány, esetlegesebb minden, így sem oszlopfeőnek, sem odaképzelt felsőtestnek nem értelmezhető. Ráadásul - ilyenek az emberek - hajlamosak a tréfára és a látvány félreértelmezésére, hogy a rendetlen papírhalmaznak lenne más „olvasata” is. Még az enyhébb és szolidább értelmezések közé tartozik, hogy Klebelsberg rendetlen bürokrata lett volna. A jelenséggel csak azt akarom érzékeltetni, hogy óvatosan kell bánni az emlékművek minden elemével, nem árt gondolni a félreértelmezhetőségre.

Nagyjából azt kell konstatálnunk, hogy Melocco Klebelsberg-emlékműve inkább közletről szemlélve fedi fel értékeit, míg távolodva tőle hibái, aránytalanságai szembe tűnnek. A túlzó méretválasztással formált fej és a távolabbi nézőpontból jobban szemügyre vehető, szerintem túl alacsonyra sikeredett aléptmény egymáshoz viszonyított aránytalansága jól észre vehető. Nem hiszem, hogy az idő jótékony hatása, a látványt megszokottá teheti. A Széchenyi tér konzervatív, ám e tekintetben példásan egy-séges építészeti környezetében, a nemzet nagyjait megjelenítő szobrok társaságában Melocco Klebelsberg-emlékműve azt hiszem, sohasem vetkőzheti le idegenszerűségét.

A szobor helye...

a leginkább vitatott a szegediek körében. Megfejthetetlen talány számomra is. Magyarázat persze akadhat bőven, de jól átgondolt érv, netán szakmailag is helytálló aligha. Pedig Melocco az a szobrász, aki professzora lehetne az emlékművek körüli tudni valóknak. Tudnia kellett, éreznie is, hogy a Széchenyi tér páráját ritkítóan egységes építészeti környezete, hozzá a századfordulós romantika kiváló szakmai teljesítményeit megtestesítő emlékművek, olyan stiláris tényezők, amelyeket nem lehet figyelmen kívül hagyni. Mik az érveim? Elég magától értetődőek: Durva hiba erre a tere olyan figurális emlékművet elhelyezni, amely nem hasonul legalább lépték és anyagválasztásával a meglévő emlékművekhez. Átgondolatlanságra vall úgy térbe helyezni egy monumentumot, hogy kifejezetten zavaros viszonyba kerüljön hátterével, a Bérház világos hatású, aprólékos tagolású homlokzatával. (Hallom az ellenérvet, majd a fák, ha megnőnek...) Nehezen fogadható el, hogy olyan figurális emlékmű készüljön egész alakos szobrok társaságába, amely figura

is, meg nem is, egész alakosnak akar tűnni, de semmiképpen sem az. Az idegenség hatását leginkább az kelti, hogy Klebelsberg emlékműve portré-szoborként csak imitálhatja azt, hogy egész alakos figuraként akar megjelenni. Végül még egy érv: Klebelsberg emlékműve miért nem oda került, ahol - mint a kivételes ízléssel és beleérző képességgel magalkotott emléktábla hirdeti - „róla(d) beszélnek a kövek.”

Nem tudok mást elképzelni, mint azt, hogy az ünneplés eufóriájában természetes reakciója lehetett a városi közgyűlésnek, hogy a Széchenyi teret ajánlotta föl Klebelsberg emlékművének. Tudtommal föl sem merült más helyszín a szokatlanul bőkezű mecénás ajándék fogadására. Máskülönben a magam részéről elfogadom, hogy a kétségtelenül történelmi jelentőségű tetteket véghez vivő kultuszminiszter személye „illik” a Szegedet felvirágoztató nagyok sorába, Tisza Lajos, Vásárhelyi Pál szobra mellé. Más kérdés, hogy éppen a Melocco által kőbe rögzített formában tudja-e betölteni a rá testált megtisztelő szerepet? Azt pedig inkább az idő és nem a friss emlékekkel együtt élő utókor fogja eldönteni, hogy milyen viszonyba hozható Klebelsberg életműve Széchenyi István, Deák és nem utolsósorban Szent István, az államalapító tetteivel. Vagy ha Klebelsberg egy fajta megfontolásból besorolható a Széchenyi térre, akkor a városképfarmáló Lechner miért nem?

Naponta látva a szobrot, a gróf hatalmasan szép fejének megadó biccenésétől, okosan elmélázó, befelé figyelő, elgondolkodó tekintetétől nem tudok szabadulni. Bennem megmozdult a felelősség, hogy okosan és óvatosan kellene gazdálkodni nagyjaink hagyatékával. Klebelsbergével éppúgy, mint az eleink által ránk hagyott értékes várossal, s legfőképpen a Széchenyi térrel. Ünnepek jönnek, és más ünnepek mennek, a szobrok, amelyek ünnepi eufóriában kerülnek köztérre, maradnak. Klebelsberg kő-teste azért remélem, hogy feltöltökezett Melocco Miklós tehetsége és szobrászi tudása révén annyi szellemi és esztétikai értékkel, hogy híven képviseli az idők folyamán a kort is, a szobrászt is és legfőképpen Klebelsbergét is.

Tóth Attila

Lenni és művelődni

Klebensberg Kunó

örökérvényű és megszívlelendő gondolatai

„A kultúrpolitika terén nagyon sokáig lehet észrevétlenül vétkezni, de amikor az új nemzedék felnött, akkor az elkövetett hibákon, bajokon javítani, segíteni már nem lehet.”

„Veszve van az a nemzet, amely a legfontosabb pozíciókba nem tud azokat betölteni, legmegfelelőbb embereket állítani... A tehetség nem az előjogok, hanem a kötelességek forrása.”

„Kultúrpolitikámnak két vezető motívuma van: emelni a magyar tömegek műveltségi szintjét, erkölcsi és szellemi belértékét, fajsúlyát, és ennek a műveltebb nemzetnek olyan vezetőket adni, akiknek méretei megütik az európai dimenziókat, akiket a nemzet minden téren bizalommal és a siker reményével követhet.”

„Nincs veszedelmesebb önhittség, mint másokat vezetni akarni, ahhoz való képesség nélkül.”

„Ne feledjük, hogy a magyar hazát elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti ismét naggyá.”

„Olyan ország még nem volt, amely azért ment volna tönkre, mert kulturális célokra áldozott.”

„Magántulajdon nélkül az én meggyőződésem szerint, nem képzelhető el a civilizált társadalom... Elítéljük a szocializmus államtanát – ám annál inkább kell védeni a szociálpolitika tisztességét... Ma a nagyobb vagyontól csak kérünk, de követelnünk nem lehet. Azonban elérkezik az idő, hogy kényszeríteni fogjuk a nagy vagyont.”

„... gyakran látunk nagy ésszt, nagy tudást a rossz-szággal párosulva, minek azután romboló hatása rettetetes.”

„... különös jónak tartom az angolok pedagógiai módszerét, akik a tanítással legalábbis egyenrangúnak tartják a nevelést, a jellemképzést.”

„... a politikai okosság azt kívánja, hogy magyarnak tekintsünk ebben az országban mindenkit, aki velünk érzelemben, lelkeségben és nyelvben teljesen és fenntartás nélkül összeolvad.”

„Európa közepén nem veszíthetünk időt a természet-tudományok, a technika, a gazdasági és orvostudományok terén.”

„Ne feledjük, hogy a nemzetközileg ellenőrzött és elismert magyar tudományos és művészeti munka a leghatalmasabb eszköze a jó értelemben vett propagandának.”

„Mi a magyar nép-lelkét a maga eredetiségéből kiforgatni nem engedjük. Mi azt akarjuk, hogy legyen eredeti magyar kultúra, magyar tudományosság, melyet magyar agyvelő termel ki.”

„Jövőben közgazdaságtanra már nem lennék hajlandó egyetemi tanárrá kinevezni olyan szakférfit, aki nem töltött hosszabb időt az Egyesült Államokban.”

„Háromféle magyar hazafiság van: szónokló, kesergő és alkotó hazaszerető.”

„Nem az itt a baj, hogy túl sokan vagyunk, hanem az a baj, hogy ahányan vagyunk, nem dolgozunk sok-kal többet.”

„Nem népiskola vagy egyetem, hanem népiskola és egyetem.”

„Magyar emberek ezreinek életét rosszul képzett orvosok kezébe ki nem szolgáltatathatjuk!”

„Vagy talán azt akarják egyesek, hogy haljanak meg a szülőanyák és pusztuljanak el az újonnan született magzatok azért, mert az orvosok és bábák nincsenek kellően kiképezve?”

„Én minden kulturális intézményhez a végsőig ragaszkodom. Ragaszkodom az utolsó óvodához egy kicsi

dunántúli faluban is... A magyar kultúráért folytatott harcban egyetemet veszíteni nem akarok.”

„Egyetemünk beszüntetése kulturális leszerelést jelentett volna. Ha ebbe beleegyezem, ha emelt fővel és nyílt sisakkal szembe nem szálltam volna, az utókor méltán kiszórhatta volna csontjaimat síromból, mint olyan emberét, aki nem érdemes arra, hogy hazai földben nyujodjék.”

„A magyar hazafiságot izzó hőfokra a külföldön szerzett tapasztalatok szokták hevíteni.”

„A demagógia ellen csak egy szérum van: a kultúra.”

„Az egyetem lényegéhez tartozik, hogy tanít és kutat. Egy egyetem, amely nem kutat, csak névleg egyetem, de tényleg nem az.”

„Egy nemzet naggyá csak akkor lehet, ha kebelében önálló kutatás folyik.”

„Az idegen nemzetek négyzetre emelik kiválóságait, mi magyarok gyököt igyekszünk belőlük vonni.”

„Kevés ország van széles e világon, ahol aránylag több lenne a tehetség, mint Magyarországon. De még kevesebb ország van, ahol a tehetségek teljes kifejlődésének annyi gátja lenne, mint éppen nálunk.”

„A magyar nemzet nem elég gazdag ahhoz, hogy egyetlenegy komoly tehetséget is elkallódni hagyjunk.”

„A cserkészlet nemcsak a testnevelésnek, hanem az erkölcsi nevelésnek is világszerte egyik legjobb intézménye.”

„Én nem tagadom, valóságos ellenszenvet érzek a pártpolitikai torzsalkodásokkal szemben. ... Arra a meggyőződésre jutottam, hogy olyan súlyos helyzetben levő nemzetnek, mint amilyenben most a magyar van, voltaképpen nem is volna szabad pártokra szakadnia.”

„Én tanuló és szorgalmas, de amellet játékos magyar gyermeket akarok. Mert csak játékos, eleven magyar gyermekből lehet derűs, dolgos magyar férfi...”

„Én a magyar oktatótól, kezdve a kis óvónőn fel az egyetemi tanárig, megkövetelek egyet: ne csak tanítsa, hanem szeresse a magyar gyermeket.”

„Magyarországon egyenesen megdöbbentők a csecsmőhalálzásra vonatkozó statisztikai adatok... Egyetemépítő programom élére tehát a szülészeti és gyermekklinika építését állítottam.”

„A szegedi egyetem hatalmas telepének építését a gyermekklinikával kezdtem, mely nemcsak Szegednek speciális gyermekkórháza lesz, hanem egyúttal a gyermekorvosok képzésének főiskolája.”

„Bízást mondhatom, hogy beltelki elhelyezésben nincs Európának egyetlen olyan szép, egységes és monumentális egyetemi telepe, mint amilyen éppen a szegedi lesz.”

„Ez a város (Szeged, dr. H. P.) Budapestet is beleértve az országnak legszebben, legtervszerűbben szabályozott városa.”

„Az állam és a város csak épületeket, klinikákat, laboratóriumokat és tantermeket emelhet. Tudományos szellemet azonban ezekbe a külső keretekbe mi nem lelhetünk bele. Ezt a tanári kar adja meg.”

„Általában a dolgozó korban levő népesség nem akarja viselni a terhet az öregek ápolásának és a gyermekek gondozásának. Mentől műveltebb, civilizáltabb és erkölcsösebb egy nemzet, annál jobb dolga van annál a nemzetnél a gyermekeknek. Ez a nemzetek kultúrfokának az én meggyőződésem szerint – az első fokmérője.”

„Mert az a miniszter, aki ápolja az iskolában a magyar

gyermeket amikor egészséges, kell, hogy gondoljon a beteg magyar gyermekre; gyermekegészségügyünk egyik nélkülözhetetlen előfeltétele pedig az, hogy legyenek a legmodernebb értelemben képzett gyermekorvosaink."

"Nincs sürgetőbb feladat, mint az itteni szülészeti és gyermekklinikákat kiépíteni, amelyek a gyermekhalandóság és gyermekbetegségek ellen veszik fel a harcot."

"A magyar anya, aki a világra hozza az újszülöttet, és a magyar tudós, aki kutat és tanít, ugyanazt a célt szolgálja, Magyarország feltámasztását."

"Nem gondolom, hogy a regionalizmus színvonalára való lesüllyedést jelentené, ha az egyetem szemináriumai és laboratóriumai főképpen olyan kérdésekkel foglalkoznának, amelyek összefüggésben vannak az Alföld és Szeged nagy problémáival, és ha a doktori disszertációk és magántanári habilitációs dolgozatok is ebbe a tárgykörbe esnének."

"Az egészséges nemzetek, mint a visszanyesett fa, a katasztrófák után kétszeres erővel fejlődnek."

"A katasztrófák nemzete mindig talpon tudott állni."

"Nem láttam még nemzetet, amely pesszimista hangulatban emelkedni tudott volna."

"Bizalom, munka, óriási erőfeszítések, művek, alkotások – ez az emelkedés egyedüli útja."

"Magyarországot Európa e részében Európa kimagaslóan legműveltebb államává kell tennünk."

"... a lefegyverzett ország igazi honvédelmi tárcája a közoktatásügyi tárcája."

"Nálunk a politikai fellendülést mindig megfeszített kulturális munka előzte meg, s készítette elő. Szent István, hogy megszervezze országát, előbb behozta a kereszténységet. Amikor Mátyás nagyvonalú nyugati politikára készült, buzgón ápolta a reneszánsz kultúrtörkevéseit."

"Mert lehet egy nemzetet szegénnyé, koldussá tenni, de ha a nemzetben lakozó szellemi és erkölcsi erőket megtartani és gyarapítani képesek vagyunk, akkor a nemzet nincs elveszve, és mindent vissza lehet szerezni."

"... a katonai leszerelést már ránk kényszerítették. Végtelen lenne, ha azt a kulturális leszerelés követné."

"... a paprika és a délibáb nem városképző elem. Az egyetem az."

"Kossuth Lajos példátlan népszerűségének mi volt az alapja? Az, hogy szétválaszthatatlanul odafűzte a nemzeti gondolatot hatalmas szociálpolitikai reformokhoz."

"A miniszteri szó olyan, mint a legrövidebb lejárati idő: ott a szót mindjárt tettnék is kell követnie."

"Népiskolaügyünk elhanyagolását talán csak a magyar kórházügynek mostoha helyzete múlta felül."

"Egy egyetem csak akkor életképes, ha ott tudományos szellem él, ha ott tudományos munka folyik."

"Mert én a nemzetek kultúrfokának a megállapításánál fő kritériumként azt keresem, mekkora annál a nemzetnél a gyermekhalandóság."

"Óriási felelőssége van a mindenkori kultuszminiszternek, akinek 20 évre előre kell dolgoznia."

"... a belgyógyászat is újjászületett a biokémia jegyében, rájöttek, hogy betegségeink egy része semmi más, mint a testben valami vegyi folyamat."

"A gyermekhalandóság mellett Magyarországnak egyik nagy szerencsétlensége a tuberkulózis, és nekünk égető szükségünk van specialistákra..., akiket majd kiküldünk azokba a falvakba, ahol a baj a legnagyobb, hogy ne csak gyógyítást, hanem a profilaxist is szervezzék a betegséggel szemben."

"... a pénz brutális erejét először megmozgatni nagy tudományos célok mellett: ez az amerikai mecénások örök dicsősége."

"... tudományfejlesztés és tudományterjesztés a két nagy feladat."

"A szegedi Templom tér nemcsak a magyar tervszerűségnek és együttműködési készségnek lesz szimbóluma, hanem az egyetemi gondolat egyik diadalának is."

"... a jogállamtól el kell jutni a jóléti állam eszméjéhez."

"... ha faji álláspontra helyezkednénk, akkor, hogy csak a hegycsúcsokról beszéljek, baj lenne a Zrínyikkel, József nádorral, Petőfivel, Damjanichcsal, Erkellet, Munkácsyval, Semmelweiszel és annyi mással legjobbaink között, akik nélkül a magyar haza nagyságát s művelődését el sem lehet képzelni..."

"A fajvédelem nem is egészen világos fogalom, mert a fajvédők soraiban legtöbbször Petőfiről és Munkácsyról nem akarnak lemondani, hanem akcióikat kizárólag a zsidóság ellen irányítják. De akkor meg bent vannak a tiszta antiszemitaizmusban... Az antiszemitaizmus lényegében pedig negatív politikai elv."

"Az alföldi magyarság értelmi szintjének nagyarányú megemelésében látom a neonacionalizmusnak – amelyet hirdetek – egyik legnagyobb feladatát."

"A szociális feszültségektől sokkal telítettebb korunk, semhogy a balatoni fürdőzés a módosabb emberek privéliuma lehessen."

"A magyar tudományosság megmentése miatt tartotuk fenn a négy egyetemet."

"A debreceni Nagyerdő klinikáin és a szegedi Templom tér laboratóriumai megindul a munka, folyik a nagy küzdelem az Alföld sajátos problémáinak megoldásáért. A szellem azután sugárzik ki tovább a tanítási iskolák révén az egész Tisza mellékre. A klinikák nyerték a magyar egyetemi gondolat első csatáit, a másodikat a természettudományi laboratóriumok fogják megnyerni."

"Egészségügyünket lesz hivatva nagymértékben előmozdítani az a 40 000 pengős új hitel is, amit az orvosi továbbképzés erősebb folytatására vettünk fel. ... Az orvosi tudományok rohamos haladása is megkívánja, hogy a már végzett orvosoknak szintén módot nyújtsunk a legújabb gyógyítási módok elsajátítására."

"Hányszor láttam vörző szívvel, hogy kiváló tudású, rendkívül szellemes emberek, akik itthon a legnagyobb megbecsülésben részesülnek, az idegen előtt hiányos nyelvismeretek következtében gyámoltalan emberek benyomását teszik."

"A szegedi 420 ágyas Horthy-internátusban már csak olyanok kapnak kosztot és kvártélyt, akik az ott bennlakó német, angol vagy olasz lektornál egy-két olyan idegen nyelvet tanulnak, amelyet számukra az egyetemi professzor külön kijelölt."

"Van, ahol mi vagyunk az elsők. Ragadjuk ki a többek közül például a sportot... A magyar kubikoshoz hasonlítható földmunkás nincs a világon, aratónk is ritkítja a párját. Az orvosi tudományokban is számot teszünk."

"Az öntelt sovinizmus épp olyan veszedelmes, mint a nemzeti kishitűség."

"A Duna-Tisza-csatorna megépítése tehát a magyar bűza versenyképességét is jelentené!"

"1922-ben nemcsak örület, hanem egyenesen komikus lett volna kardot csörgetni, amikor bizony kevés csörömpöltetni való kardunk volt. Így született meg a kultúrfelny programja."

"Óriási felelősség van a mindenkori kultuszminiszternek, akinek húsz évre előre kell dolgoznia."

"... ma, amikor kezünk annyi téren meg van kötve, a szellem régióiban ellenben korlátlanul cselekedhetünk, éppen a nagy kulturális erőfeszítéseknek van most ideje."

"Ki tudja, mit rejteget még számunkra a jövő, de a jelen a miénk, annak urai vagyunk, és rettenetes lenne a felelősségünk, ha a megújodásnak most kínálkozó alkalmát ismét elszalasztanánk."

"Küzdöttem a kulturális gondolatért, küzdöttem azért, hogy a nemzet minél szélesebb rétegeit hassa át az a végzettszerű meggyőződés, hogy lenni és művelődni, vagy nem lenni – ez nálunk teljesen egyértelmű!"

Hencz Péter összeállítása

Szegedtől Tibetig – és vissza

Kiss Oszkár Mearth különös életútja

Egy kathmandui barátom házában kertjében, teázgatás közben, több meghívott vendég társaságában esett szó a világ dolgairól, miközben készültek a közeledő újévre. A Gergely-naptár szerint április 15-e volt. Vendéglátónk magas rangú katonatiszt, bejáratos a királyi udvarba. Birendrá úr, a király, havonta baráti vacsorára hívja, mint számos társát, és egyéb előkelőségeket. Ezek az urak, egyben barátok, más alkalmakkor is gyakran találkoznak. Expedíciós társammal meglepően nagy érdeklődést váltottunk ki magyar műveltünkkel. Az egyik úr, tekintélyes vallási egyéniség nyomban előhozakodott hajdani magyar kapcsolatával. Elmondta, hogy van egy magyar tudós, néprajzkutató és antropológus, aki Kínában, vagyis Tibetben, az ő kolostorában lakott több hónapig, és akit annyira megnyert a Buddhizmus, hogy bizonyos alapkövetelmények teljesítése után a mester, (funkcióját úgy értelmeztem) tudósunkat tiszteletbeli lámává fogadta, továbbá jogosultságot nyert a láma öltözet mindenkor viselésére, bárhol is jár. Beszélgető társunk úgy gondolta, hogy minden magyar, aki Nepálba utazik, ismeri a másikat. Mondanom sem kell, nagy csalódást okoztunk azzal, hogy nem ismertük honfitársunkat.

Szeretném magam világjárónak nevezni, amit sajnos nem tehetek anélkül, hogy valóban világot járnék. Néhány keleti utazásom még nem jogosítvány erre a rejtelmes csodabogarat fedő címre. Minden esetre nagy figyelemmel olvasok utazókról, utakról. Thor Heyerdahlnak az életéről szóló írásában találtam egy magyar utazót, akit rokonlelkűsége miatt mint barátját, nagyon érdekes és értékes egyéniségként, jelentős magyar kutatóként említett. Mearth Kiss Oszkár volt és azonos a kínai lámakolostor világos arcú vendégével, magyar utazójával.

Ez már túlfutott felkelte érdeklődésem. kutatni kezdtem, nyomokat kerestem és találtam. Hiányos életadatait megpróbálom követhető formában vázolni.

Bánátban, a mai Jugoszláviában született az I. Világháború alatt. Apja gazdatiszt, anyja postamester volt. Helyzeténél és neveltetésénél fogva anyanyelvi szinten beszélt a szerb, román, sváb és magyar nyelveket. Egyetemi tanulmányait Szegeden kezdte és Kolozsvárra fejezte be. Kalandos életének majdnem végtelen története Szegeden kezdődött valamikor a harmincas években. Diák társaival együtt „nagy magyarok” voltak. Tombolt bennük az ismeretlen világ megismerésének vágya, „...minden izgatott minket, amit nem ismertünk!...” Akkor nagydolognak számított, megalakították a „DARU KÖR”-t. A tagokat arra kötelezték, hogy járják a világot nyitott szemmel, tudatosan. Figyeljenek, tanuljanak mindent, és ha hazatérnek, mint a darvak, akkor kis előadások formájában beszámoljanak tapasztalataikról. „...Szerettük volna valami nagyobb szabású dolgot véghezvinni, de hát csőré kis diákok voltunk, alig volt annyi pénzünk, amennyi a hétköznapiaink túléléséhez kellett.” Szentgyörgyi Albert akkor már közteknépszerű ember volt, na meg kedvelte is az ifjúságot, hát felkeresték és előadták világmegváltó terveiket. Ő maga ugyan nem sokat tudott tenni értük, de egy levéllel beajánlotta a „Darvakat” Kogutovich professzornak, aki bár tisztában volt az ifjak lehetőségeivel de túl fiatalnak látta őket. Ezért röviden a területileg illetékes Délvidéki Turista Szakosztályhoz irányította őket azzal az elbocsátó közhellyel, hogy ha valamilyen nevezetesen helyen járnak, ismét jelentkezzenek és számoljanak be tapasztalataikról. Egyébként a Daru Kör tagjai maguk között tudhatták városunk későbbi, több neves egyénisége közt Cibula Viktort, „Cibut”, vagyis dr. Csongor Győzöt is.

Kiss, katonai szolgálatát repülősként kezdte az orosz fronton. Dezerált, „...nem akart idegen érdekért hősként meghalni...”. Úttalan utakon menekült, hamis személyi okmányokkal, végül egy személykocsival Szejc felé utazott, amikor a gestapó letartóztatta s a háború végéig fogságban tartotta. Szabadulása után megtalálta elrejtett autóját, amivel azután Milánóban kötött ki és taxisofőrként dolgozott. Egy milánói szállodában lakott, ahol egy, a náciizmus és a kommuniz-

mus elől menekült magyar arisztokratákból álló társaságot alakított. Az ember sorsát látszólag majdnem mindig a véletlenek alakítják. Ez alól az ő sorsa sem volt kivétel. Társaságával a Como-i-tó partján fekvő kis településre, Moltrazioba volt hivatalos egy félig svéd bárónő kastélyába, a Passalaqua kastélyba. Az eminens társaságból meglehetősen kirívott foglalkozásával, a taxisofőrködéssel felkeltette vendéglátója figyelmét, aki hosszas beszélgetés után felkínált egy kertészi állást, amit Kiss azonnal el is fogadott. Kapcsolatuk hamarosan románcá alakult és évekig tartott, miközben a sofőri teendőket is ellátta.

Egyszer felismerte kilitástalan helyzetét és minden bejelentés nélkül elhagyta Moltraziot, és huszonhét évesen áttelepült Venezuelába. Az első három évre nem szívesen emlékezik, de sikerült megvetni a lábát, ahol összesen tizenhét évig élt. Rotterdamból bérelt hajókon, cementet szállíttatott Németországból Venezuelába, s ez az üzlet dúsgazdaggá tette. Frontszolgálat előtt rövid ideig ügynökösködött olajfúró berendezésekkel, majd kereskedett is, de engedélyek nélkül. Ez ugyan nem volt oly sikeres, mert számtalanszor ütközött törvényekbe. Egy alkalommal el is ítélték. A háború után egy hajóskapitánnyal összeszedette a világ számos területén lerakott olajipari gépeit és egy megbeszélte időpontban az Amazonason és az Orinocón, a híres, rövid ideig tartó, elementáris áradása idején felszállította. A berendezésekre már előzőleg nagy üzleteket kötött, és amikor a várva várt hajó több napot késett, ő a folyóparton egy kávézóban ült napokig, félve a kudarcától, szemét le nem vette a folyó távoli kanyarulatáról. A hajó végül befutott és ő ismét nagy vagyonnal gyarapodott.

Venezuelában egy csillagjós azt javasolta neki, hogy nyugodtan vállaljon rizikót, ő mindent megcsinálhat, hisz erre született. Ezt nem hitte igazán, de később ennek még lesz jelentősége. Perez Himenezről, Venezuela akkori első emberéről mint bizalmi ember, megbízásokat kapott, amiket rendszeren teljesített is. A történelem úgy hozta, hogy Himenez megbukott egy puccs során. Kiss ellenpuccsot szervezett és anyagilag is tá-

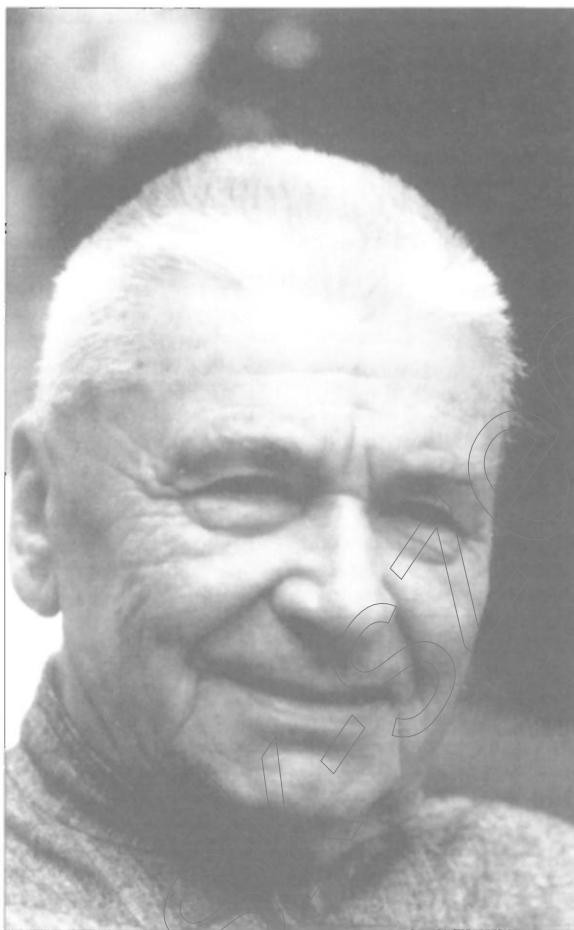
mogatta, de eredménytelen. Az ellenpuccs is megbukott. Így sokaknak kellett távozniuk az országból.

Először Afrikába ment és átutazott a Szaharán. Számos néprajzi lelet mellett pompás ásványokat, kőzeteket is gyűjtött, gyarapítva amúgy is nagy gyűjteményét. Egy erről az útról származó impozáns ásványt hajdani „Daru” társának, a szegedi Csongor barátjának ajándékozott, amely ma is látható a szegedi kollektívában.

Ekkor Kiss világcsavargásba kezdett és több éves vándorlás után Hongkongban talált megnyugvást. Közben megfordult a világ szinte minden nevezetes pontján. Hosszabb időt töltött Újquincében, majd Ausztráliába ment. Melbourneben megismerte későbbi feleségét, egy magas, szőke, csinos, litván származású szentpétervári nőt.

Egy hongkongi epizódról így ír: „...Sir Wattson barátom a királynő tiszteletére rendezett estélyére hívott. A megjelenéskor frakk volt kötelező, hát bérlettem egyet. Tudott dolog, hogy ruhátáram sem volt. Puritánként éltem egy üres kastélyban, magam csinálta príccszerű alvóalkalmatosságon aludtam. Azt javasolta Wattson, hogy a háborús kitüntetéseimet is tűzzem az estélyi ruhámra. Ilyenem sem volt, hát a bolhapiacon vettem kétarasznyi sávra valót. Azt est folyamán az egyik operatőrnek nagyon tetszett a dekorációm, így nem hagyott nyugton, feltétlen láttatni szeretne volna. Mígnem az egyik vendég, a királyi ház egyik belső embere nagy hangon gratulált az Etiópiai Hadjárat kitüntetésemhez. Alig hevertem ki azt a stresszt, egy másik vendég még feltűnőbben hívta fel a vendégsergely figyelmét a Burmai Háborús Erdemrendemre. Mondhatom, nagyon égetem!...”

Hongkongi éveiben volt élete legmagasabb fokon. Felismerte a maláji gumiuöltetvényekben az „aranybányát”. Miután a világ nagy gumigyárai szinte egytől-egyig autógumi gyártásra specializálódtak, elhanyagolták a sportcipőket. Kiss alapította cipőgyár és még továbbírt tizenégy hongkongi gumigyár ontotta a világ számára a gumitalpú lábbelik, főleg sportcipők tengerét. Ebben nagy segítségére voltak a Csau testvérek, akik minden lebonyolított üzlet után 2 %-ot kértek. Kiss nagyon jól tudta, hogy a Csauk becsapják, és további 3 %-nyi hasznot elzebelnek feketén, de hagyta, mert nagyon ment a gépezet. Egyébként az üzletet nagyon kemény kézzel vezette, ami miatt eleinte nem szerették. Egy ellene irányuló felszólalásra azt mondta, hogy „nem azért jöttem, hogy szeressenek, hanem hogy pénzt csináljak...”. Ezekben az években szinte teljesen lefoglalták az üzleti dolgai, csak néha jutott eszébe a korábbi években többször is elkezdett, távol-

keleti szigetvilágban végzett antropológiai kutatásai Kiváltképp a kannibalizmus és annak múltja érdekeltte. Ehhez a problémához közelítve egy sor tézist állított fel az emberiség származásáról. A majmokkal való közös múltat azzal cáfolta, hogy az ősember barlangokban lakott, míg a majmokról nincsenek ilyen adatok. Ugyancsak sarkalatos kérdés az emberi fej szörzete, vagyis a haj. Semmilyen lelet nem támasztja alá, hogy a majmok, vagy őseik hosszú haját növesztettek volna.

A kannibalizmus tényével behatóan foglalkozott. Talált olyan kis szigetek, ahol nagyon kicsi volt a közösség és nem voltak idegenek, akiket megegyenek. Ezért az a szokás alakult ki, hogy az öregeket ették meg, a természetes biológiai kényszer miatt. Úgy találta, hogy csak férfiak voltak kannibálok és csak férfiakat ettek őseik is. A Csendes-óceáni szigetvilágban és Ausztráliában feltárt leletek alapján úgy látta,

hogy az ősök következetesen feltörték az elhalt társait, meg az elfogott, vagy elhalt ellenség koponyáját, hogy az agyvelőjüket elfogyaszthassák. Erre a nézetre az ásatag koponyák ezreinek hátulsó felén lévő töréses nyílások vezették. Az utolsó száz-kétszáz évre ez már nem teljesen igaz, hisz pontos adatok vannak, hogy asszonyok, sőt fehér asszonyok estek kannibálok áldozatául. A végső konklúziója, hogy az efféle kannibalizmus igenis az ősidőktől kísérte az embert, ami közel hárommillió éve tart. Ez tette naggyá az ember tudati világát.

Bizarr elméletéről könyvet is írt „A KEZDET VOLT A VÉG” címmel, mely alaposan felkavarta a tudományos világ érintettjeit. Ezt a művet német és angol nyelven is kiadták, és ez vezette el Heyerdahl is Kiss Oszkárhoz. Egy német nyelvű példányt a Móra Ferenc Múzeum is magáénak tudhat.

Sokat foglalkoztatta az emberiség eredete, valamint a sivatagok hatása az emberiségre. Úgy gondolta, hogy a nagy sivatagok ősei, egy-egy kis mag, kb. tizenötezer éve keletkezhetek pld. a Szaharában, a Góbiában, stb. egyaránt. Egyes embercsoportok akkoriban hagyták el ezeket a területeket. A hunok nyugatra vándoroltak. Ez a vándorlás valójában sok-sok évig tartott majd évezredek hagyomány maradt, és ami alapján később, a magyarok is eljutottak Európába. Egy másik csoport pedig az Észak-nyugati átjárónál lévő (feltételezett) keskeny földszíven jutottak át Alaszkába. Ez a folyamat játszódott le Afrikában is. A Szahara tönkretette Szíriát, ami valaha buja erdőség volt, ma sivatag.

A görög civilizáció is azért volt nagy, mert nagyon előnyös klímájú ország volt, ma pedig cserje és tüskés vegetáció. Az ősi Szaharában voltak görög kolóniák,

később rómaiak, amelyek a sivatag terjeszkedésével eltűntek. A virágzó Római Birodalmat is a Szahara és annak másodlagos hatása tönkre, miatta bomlott fel. Tényként jelentette ki, hogy hazánkat is a Szahara lehelete érinti, ami a balkáni hegyek miatt csak ritkán észlelhető.

A ember és társadalma kialakulását is kutatta. Krisztus korában 200 millió ember élt a Földön, ami 200 év alatt megduplázódott. 1700 táján a szaporodási görbe erősen felfelé ívelt. Ma pedig csak húsz év kell a lakosság számának megduplázódásához.

Tudott dolog, hogy egy állatcsoport ki van téve éhínségnek, vízáradságnak és egyéb természeti katasztrófáknak, amelyek következtében egy részük elpusztul. A fennmaradók a stressz hatására aktívabban szaporodnak. Ezzel párhuzamba állítható az ember. A gondok, kivált a stressz hatására nő a férfiak potenciája és a nők termékenysége. A civilizált társadalomban a jólét és elhízás pedig csökkenti a szaporodást. Ennek elensúlyozására – de teljesen tudat alatt – kezdték fejleszteni a pornográfát.

A társadalom folytonos változásáról is voltak érdekes elméletei. Szerinte a kommunizmus a világ legtermészetesebb dolga. Nincs úr, szolga, gazdag, szegény, szabadon mozoghat mindenki. Mindig vannak karizmatikus vezetők, akik köré kisebb-nagyobb csoportok, sokszor szekták tömörülnek. Amióta világ a világ, már sok ezer sekta, testvéri közösség keletkezett és bukott meg. Ezek a közösségek matematikai pontossággal hatven év után, azaz három generáció elteltével összeomlanak. Az első generáció az alapító, a második még betartja az apai szokásokat. A harmadik már lázad, nem érti, hogy miért kell engedelmessé válni a régi szokásoknak. Ettől aztán lavinaszerű összeomlás következik. Az I. Világháborúban a németek hallották, hogy létezik egy politikai kalandor. Ez volt Lenin. Kőműnfőnt úton, titokban, egy lezárt vagonban átcsempészték Oroszországba, a háborútól és szegénységtől elcsigázott nép élére. Mindezt a francia forradalom mintájára. Pontosán hetven év elteltével, 1989-ben felbomlott a hatalmas gépezet. De visszakanyarodva Kiss életútjához, újabb mérföldkövet találunk.

Hongkongi megmérettetése után hátrahagyva pénzt, hírnevet és rangot, Kínába zárandokolt. Egy buddhista kolostor vendégeként ismét tért engedett tudományok iránti vágyának. Már kora ifjúságában példaképe volt Körösi Csoma Sándor, aki az akkor ismert tanok alapján elindult az őshaza megkeresésére. Sejtette, hogy Julianus barát és társa nem jó utat jártak, ezért a világhátára közben számos elérhető könyvtárat bújva, több adatot is talált ehhez a témához. Talált egy levelet, amiről a tudományos világ ma sem sokat tud. Valószínű azért, mert az ma is magánkézen van. A levelet Mátyás királyunknak írta valamelyik orosz cár, melyben Mátyást az „Ujgurok távolba szakadt királyának” szólította. Ez azért annyira nem lehet meglepő, hisz Körösi, aki Göttingában végezte az egyetemet, találkozott ezzel az elmélettel. De mi ennél is több; Japánban már évszázadok óta úgy tanítják az egyetemen, hogy ők Ujguriából származnak épp úgy, mint a magyarok is, és valódi rokoni kapcsolatokat vallanak velünk, magyarokkal. Ez valahol egyezni látszik a sivatagok kialakulásáról, illetve annak következményeiről alkotott teóriájával. Az idősebbek emlékeztetnek arra, hogy a II. Világháború előtt sok japán diák keresett magyar levelező partnert, hogy magyarul levelezhesen. Kiss tehát elutazott Belső-Ázsiába, ahol kalandozásai közben Ujguriát is felkereste. Leveleiben írta, hogy két fontos dolgot talált. Az egyik egy-egy falunév, melyek pontosan olyan hangzásúak, mintha magyar falu nevek lennének, a másik pedig az ásatag cserepek.

Rövid idő után elhagyta Ujguriát, hogy további kutatásokat folytasson, de mindenképp szándékában volt oda visszatérni, folytatni, amit elkezdett. Tanulmányozta Körösi Csoma munkáit, és talált is egy utalást arra, hogy Körösi meg volt győződve a hely és egyáltalán az uigur rokonság pontosságáról, csak épp ideje nem volt már, hogy ezt hiteles formában a világ elé tárja. Az 1842-ben írt utolsó levelében, mint végakaratában azt is megjelölte, hogy további kutatásokhoz az utókor hol találhat értékes adatokat.

„...KERESSÉTEK, KUTTASSÁTOK, MERT AZ EGÉSZ VILÁG EGYETLEN NEMZETE SEM TALÁL ANNYI KINCSET KULTURÁJÁNAK GYARAPÍTÁSÁRA, MINT A MAGYAR TÁRSADALOM AZ ŐSI INDIAI KULTURA TÁRHÁZÁBAN...” /Körösi Cs. S./ Ez a szegedi Dóm-tér kerengőjén is olvasható.

Kiss ettől az időtől kezdve valóságos lámaként élt. Maximális igénytelensége kísérte, amerre csak járt. Utazásait rendszerint gyalog tette, a kutatásai során feltárt, és összegyűjtött kincseit pedig nagy ládákban, vasúton utaztatta különböző állomáshelyeire.

Időközben tudomására jutott, hogy a néhai kenyéradója, majd kedvese, a moltraziói bárónő elhalálozott. Odarepült és megvásárolta a festői környezetben lévő kastélyát. A Passalacqua kastélynak egyébként az idők folyamán több nevezetességet is tulajdonítanak. Itt komponálta Bellini a NORMA-t. Továbbá, a II. Világháború alatt az épület többszintes pincéjében tartották, nagy titokban Olaszország vezető bankjainak aranykészletét, miközben az épület német katonai parancsnokságként funkcionált. Kiss, a további kutatásai során szerzett anyagot ezután egyenesen ide, Moltrazióba szállíttatta, míg ő továbbjárta a világot.

Lámaruhában látogatott Magyarországra is és így zárandokolt el Assisiba, ahol egy fergeteges beszédet mondott Szt. Ferenc emlékeztére. Ezt a beszédet az olaszországi egyházi szemináriumokon ma is jegyzik és tanítják, mint „ASSISI BESZÉD”.

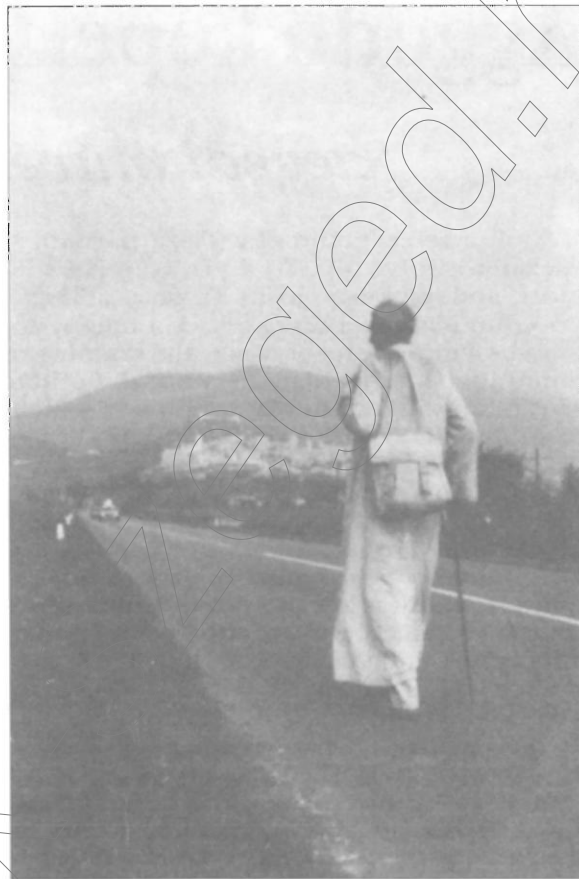
Az OMNIA MUNDI alapítása is az ő nevéhez kapcsolódik. Azt hirdette, hogy a kis nemzetek, ha fenn akarnak maradni, a nagyokkal kell összefogniuk: Nagy bölcsességére vall az a meglátása is, hogy gyermekek kezébe még játékegyvereket sem szabad adni, nehogy megszokják, idő előtt megtanulják azok végtelen hatalmát.

Nyitott szemmel járt-kelt a világban és mindent összegyűjtött, amit arra érdemesnek talált. Egy magyarországi látogatása során egy kiskunhalasi régészről a szó szoros értelmében elkunyerálta az Ujguriából hozott ásatag cserépmaradványait, mert azok a megtevésztésig hasonlítanak bizonyos régi magyar leletekhez.

Világcsavargása közben találkozott Habsburg Ottóval, aki felfigyelt rendkívüli világszemléletére, amiértis bejuttatta Kisst az Európa Tanácsba.

Hírneve és gazdagsága hamarosan elterjedt először csak Como és Moltrasio környezetében, később Európában. Ennek számos pozitívuma mellett negatívumai is voltak. Keleten, de főleg Kínában szerzett, felbecsülhetetlen értékeivel múzeumként berendezett lakása nagyjelentőséggel bírt tudományos körökben is. Hírességét a bűnözés sem kerülte el. A világsajtóból is ismert egyik megrázó történet az ő családjáról is.

A nyolcvanas évek közepén elrabolták legkisebb leányát, Gabit és 500 000 német márkát követeltek érte az emberrablók. Egy angol barátja, egy ügyvéd tanácsára alkudozásba kezdtek, hirdetéseket adtak fel jótékony adakozásra utaló kérelemmel. Az így befolyt összeg 120 000 márká legelőndő volt a gonosztevőknek. Az akció csak megtévesztés volt az emberrablók megfélemlítésére. A kapott adományokat a család

pontosan visszafizette az adakozóknak, miután a Leányuk kiszabadult. A lányt, Gabit 149 nap után egy este az utcán kidobták egy autóból. Megfélemlítették, hogy ha bármit is tud, és azt elárulja valakinek, megölik. A tizenhét éves leány hónapokig hallgatott, de végül az ügyvéd-barát bátorítására elmondta, hogy tudja a rablók nevét és hollétét. Azonnal a rendőrséghez fordultak.

Fogsága alatt az egyik bűnöző beleszeretett a szép szőke leányba, megígérté neki, hogy nem hagyja megcsónkítani (ugyanis azzal zsarolták a szülőket). Egy alkalommal még tortát is vitt neki. A torta alatt papírlap volt, amit eltejt, de maga sem tudta, hogy miért. Egyszer annyit látott a papíron, hogy nyomtatás van rajta mélynyomott betűkkel. Elolvasni nem tudta, mert egy szűk ládában tartották egy pincében, teljes sötétségben. Csak akkor látott fényt, ha enni adtak neki, napjában egyszer. Szabadulásakor egy közeli presszóból telefonált szüleinek. Embertelen állapotban volt testileg-lelkileg, de a megőrzött papírt elolvasta, mielőtt eldobta. Akkor tudta azonosítani a gyakran hallott nevek közül a cégjelzett cukrászt, Luigi Picapetra-t. Még a telefonszáma is a bűnjelen volt. Amikor a rendőrség kivonult, nyomban letartóztatták őt társával együtt. A banda feje elmenekült, Dél-Amerikában talált menedéket, de ott hamarosan meghalt. A banda egy másik tagja szintén nagy beteg volt, aki a vallomástétel után szintén hamar meghalt. Az ő vallomása is sokat segített a bűnügy felgöngyölítésében. Az utcai járőrök közt egy jelentéktelennek látszó néni is szólt a nyomozóknak, hogy a cukrásznak van a hegyekben egy elhanyagolt háza, ott néznek körül.

A helyszíneléskor találtak az udvaron egy elégetett faladából maradványokat, és egy félredobott lánckö-

tegben sok szőke hajat, amit azonosítottak Gabi hajával. A per során kiderültek régebbi ügyek is, következőképp a legkevesebb büntetés 30 év volt.

Az egész családot megviselte ez az embertelenség, annyira, hogy az szétesett. A statisztikák szerint is a hasonló események hatására alig marad család, amely ezt elviseli.

A Magyar Televízió, bemutatott egy Vitrai Tamással történt beszélgetését, ahol legbensőbb ügyeiről is tett némi említést. Elmondta, hogy szeretné a tapasztalatait felajánlani a kicsiny, elszigetelt magyar népnek. Bár Ő maga angol állampolgár, a világ számos helyéhez vonzódik, de ha magyar cigányzenét hall, akkor elérzékenyül. Családja már nincs, ezért vett egy lakókocsit, egy mindennel felszerelt autóbusszt, az volt a lakása, azal járta Európát. Önmagát kissé vidáman, kis iróniával „...öreg bohócnak, olykor kalandornak, néha filozófusnak...” nevezte.

Felületesen olvasva sok dolgában ellentmondásosnak tűnő egyénisége nagyon is célratörő, karizmatikus. Kinyilatkoztatta igazát, vagy igaznak hitt nézeteit, amelyet a tudós világ ha nem is mindig ismert el fenntartások nélkül, de nem is vetette el.

Kiss Oszkár Mearth 1990. augusztus 26-án váratlanul elhunyt, Kiskunhalason. Magát a Duna gyermekének tartotta, ezét végakarata szerint hamvait Szerbiában, Bezdánánál a Dunába szórták. Családja a hatalmas, az ősi kínai kultúra gyöngyszemeiből, a Távol-keleti világ megannyi néprajzi tárgyából álló, vagyont érő gyűjteményét 1990-ben árverésre bocsátotta.

Kovács Sándor Tibor

Aggódó képek, aggódó szavak

Szegedi művészek a Tiszáért

Állok a feleségemmel a Tisza partján, s érezzük a folyó illatát, a víz áramlását. S most, amikor köszöntöm Tiszával a Tiszáért című kiállítás művészeit és a megnyitó kedves vendégeit, erre az illatáramlásra gondolok. A folyó illata és a nádak bódítása rátelepszik a gondolataimra, körbeöleli és uralkodik az ember tudatán. S a képekre is rálopakszik, élettél, vibrálással, emlékekkel elevenednek meg. Nekünk, szegedieknek a Tisza olyan mint az Édesanyánk. Életet ad, elringat, fölnevel, továbbisz. Lehet, hogy furcsán hangzik, de ez a jól átgondolt kiállítás mérhetetlenül nehezebb feladat elé állítja a megnyitó gondolatokat adót, mint egy vegyes kollekció. Itt a természetéről, a Tiszáról, az ősanyagról, a vízről és az életről szólnak az alkotások. Egyről és Mindenről. Rólunk s az ősanyagról. A víz az élet ősi eleme, olyan mint egy szülőanya. A mi európai gondolkodásunk filozofikus hajnalán szintén nagy szerepet játszott a víz, a folyó. Az őselem, amely segíti a létrehozást, a teremtes nagyszerű érzését. Örömet ad a munkához, alkotáshoz, a siker élményét ébreszti. A létrehozás, az alkotás nagyszerű érzés. Pedig úgy gondolom, a művész-személyiség számára az elismertetés, a külső dicsőség talán másodlagos. Ő indíttatás elsősorban belső kényszer, a tehetség és az érdeklődés. De mi ez az indíttatás, a művész alkotó vágya? Nem könnyű megválaszolni! Manapság mind gyakoribb a panasz, elkészült a világ. Minden hegyet megmászta, minden rongyba helyezett, síró-nevető-beszélő, programozható játék kapható. Igen, igaz: ma a művészi kreativitás nem a hajdani reneszánsz ember mindenre kiterjedő alkotóteremtő képességét jelenti, hanem az eleven képzelőerő működtetését.

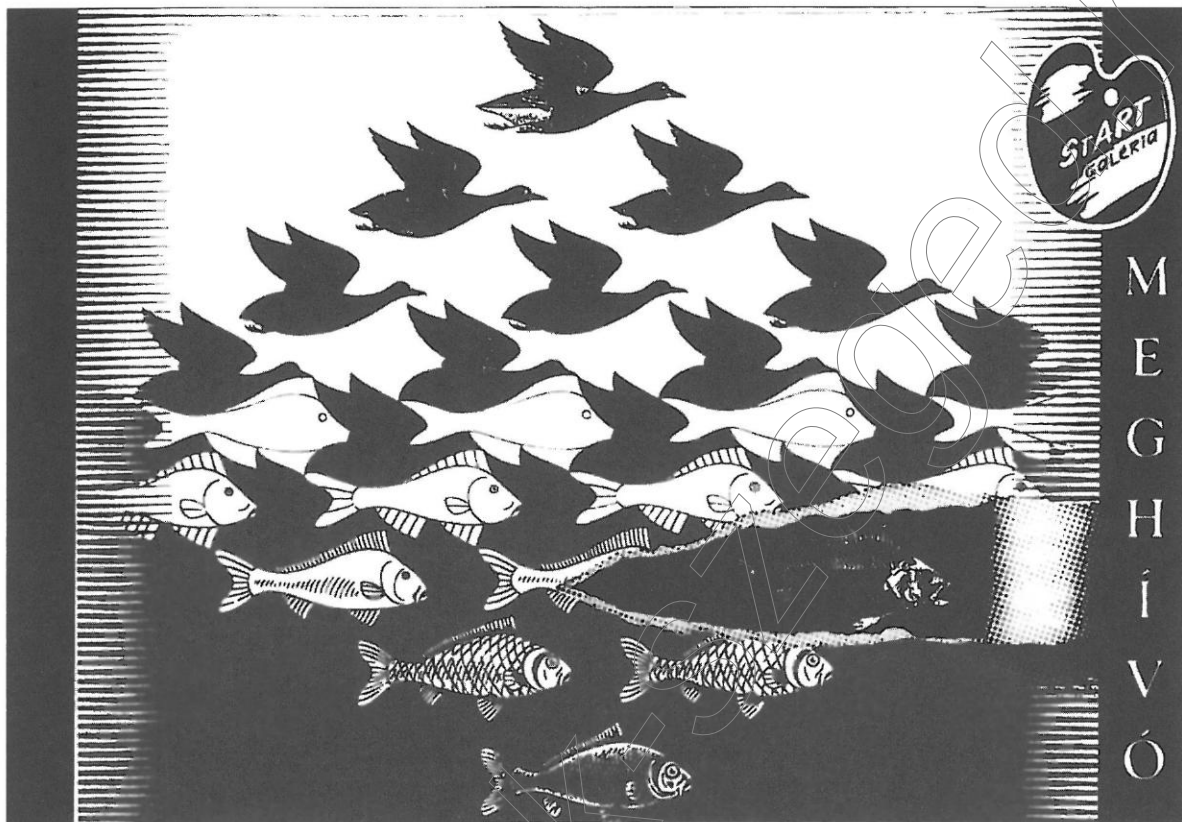
Az emberekben általában szunnyadó képességek csak a művészekben születnek újjá – a művész olyan mint egy élő kaleidoszkóp. Forog a világban, és vele forog a világ -, de egy pillanatra megállítja, s vizuálisan is láthatóvá teszi- IME ilyen a világ! Ma úgy gondolom, a művészet már kétezer nem a reneszánsz ember mindenre kiterjedő teremtképességét jelenti, hanem az eleven képzelőerő működtetését, a játékos képzelet ébrentartását a látható világ meglévő ismereteiből, a tapasztalatokból

valami új létrehozását. S akik ezt létrehozták, az alkotó művészek. *Albert Ildikó, Bánvölgyi László, Barczánfalvi Ferenc, Beliczay Mária, Bényi Máté, Bodó Jenő, Fitz Mihály, Göblyös Róbert, Kalmár Márton, Kecskés Ágnes, Martos Katalin, Orr Gizella, Kóthay Gábor, Kovács Andrea, Pölös Endre, Szabó Judit, Szalay Ferenc, Tóth Magdolna és Tuza László.* Köszönet nekik, hogy alkotó gondolataikat megszülték, s most mi kapcsolatba kerülhetünk velük. Általuk ismerjük meg mai világunkat, szépségével, ciánmérgezésével, imáinkkal és káromlásunkkal együtt.

A képek, szobrok, grafikák, textilek itt pihennek előttünk és körülöttünk. Kérem, mélyedjenek el forma és színvilágukban, s cséréljenek gondolatot az alkotókkal, egy kiállítás csak így teljes – az élő emberi szóval körbeölelve, amit a művész maga mesél, magáról, a világról. A megnyitó-szájnak nincs módja, hogy a szubjektív értelmezésen túl a párbeszéd, a gondolat, a mese szépségében és értelmezésében elmerüljön. Ez a hálás feladat az alkotó művészek és a közönség szépséges lehetősége.

Mégis, hadd mondjak el egy-két belső titkot az én Tiszáról is, talán közös történetek s a közös életérzések csiráival szólhatok. Az 1950-es évek Tiszája, a strand, a turulrák bámulása, a recsegő hangszóró dalai – „a rózsza tövise is megsúrja kezéd” –, a sárba épített csúszda, ahol a végén a Tiszával ölelkezett a fecskénadrágos kisgyerek. Elmerült iszapos habjaiban, s éjjel arról álmodott, hogy ő egy vidra, amely lebukva üldözi a fényesprémű tiszai keszeget. Csodálatos volt a Tiszának ez az őseredetét fölmutató ereje. Az 1950-es évek szegénységének macskaezüstje csillog csukott szemhéjaim kárpitján. A siket festőművész és a beteg Édesanya mindent a családért tevő rettegése – ezek feledhetetlen és megbocsájthatatlan érzések egy embertelen rendszer kifundálói ellen.

Aztán az egyetemi évek, a Tisza-kutatás – az expedíciók, mártélyi éjjeli horgászatok, semmi más nem volt fontos, csak a Tisza élőlényének kutatása, gyűjtés, Kolosváry Gábor mellett, és a társak, akiket ma is szeretek. Expedíciók nyaranta – a madarak és az apró emlősök, a barátok, akikkel néha-

napján összekaptunk a talmi prioritás belénkoltott hamisságán.

Tiszadobi gyöngyvirágos tölgyerdőn, hol már tölgy ma nincs, csak az illatos gyöngyvirág búvik ki minden májuson. S a sok kanászpók, s a madarak, azok a csodálatos tiszai szárnyasok – éneklő madarak. S azután a gáton furkáló emlősök és az árvízveszélyt okozó tevékenység vizsgálata. Jaj, talán egyszer még kerül idő és papír, hogy ez a sok közös emlék leiratassék. A diáktáborok, a barátok, mindenki kedves, akikkel együtt hallottuk az éjszakai, égbolton árnyként imbolygó vakvarjú kereső hangját: Kvak-kvak – őt ma már bakcsónak hívják és a vakvarjút csak néhányan használják. Kvak, kvak... bőrborzongató érzés volt, s ma is az, ha hallom az estvéli Tisza partján... S készítettünk filmeket, és írtunk a Tiszáról, a Délmagyarban is, vagy félszáz cikket. Fuit: Ma már elment a Délmagyar is, hol a vakvarjú röptéről írtunk. Fuit, fuit...

Ha én madár lehetnék, akkor vakvarjú szeretnék lenni. Az átváltozás, a mássá válás ösidők óta ábrándja az embereknek, s ezeknek a gondolatbéli átváltásoknak minden korban megvoltak a maguk művészi és kultikus tartalmai, és megvoltak a megvalósítói, a művészek is. Olyanok, akik itt állnak velünk itt és most, akik a szerette Tiszánkról és Tiszánkért emelték fel szavukat alkotásaikkal. Köszönet érte Nekik, a szegedi képzőművészeknek, akik itt

most alkotásaikkal élénk tárták érzéseiket és hitüket, hogy a „Tisza fölött az örök élet csillaga remeg”!

A társadalmunk rossz közérzetét manapság az eszmék és célok hiányában (hamis célok persze vannak) semmi más még utópisztikus ígéretben képes ellensúlyozni, csak a „jótét ígérete”, a közvetlenül fölélhető és hamisítható haszon. Így van ez ma ezzel a tömeggel is, amely ma gyorsan és áttétek nélkül kívánja megvalósítani saját értekeit. Elképedve színleli a „tömeg”, hasznos-e egy művészi alkotás ma a ciánkatasztrófa után? Hasznos-e a művészet és az emberi szó, amikor már veszve látszik minden, és nincs értelme semminek se? Hasznos-e a rácsodálkozás, az emberi szó, az emberi alkotás, amikor már elveszve minden, és nincs értelme semminek? Hasznos-e a festmény, a rajz, a szobor, a vers, az írás, a dallam, vagyis az emberi művészet? Amikor szinte minden pusztulásnak és haszontalannak látszik? S tudományos vizsgálatok?

Igen-igen-igen! A válaszunk csak ez lehet, ezek erősítik szegedi gyökereinket, ez a jövő záloga, ez a megtartó erő számunkra, s utódaink számára is. Köszönet érte és kívánom, a jövőben is ezt a művészi ambíciót és erőt, egészséget őrizték alkotásukhoz.

Tudom, tudjuk: a mi hitünk erő, mely minden rosszat legyőz.

Csizmazia György

Könyv születik

Betű és rajz kettős kötése Deák Ferenc művészetében

Ritkán ért olyan könyvélmény, mint amikor tavaly ősszel kézbe vettem Deák Ferenc Betű és rajz című albumát. Alig egy éve készült el Kass János életművét összegző csodálatos kötet, az Ötven év képekben és írásban, s most felsorakozott mellé az immáron Szegeden élő erdélyi grafikus, Deák Ferenc is. Csak a kötet átlapozása után váltak egyre ismertebbé a betűk, rajzok - az egykori Kritikon-kötetek tipográfiai emlékei. Miután Deák Ferenc áttelepült, csendben dolgozott - és dolgozik ma is - a szegedi Mozaik Kiadónál, mely a legalázatosabb és legfelelősségteljesebb missziót vállalta - tankönyveket készít. Mégpedig igényes, tartalmas és esztétikus könyveket rakoncátlan nebulóknak. Ebben a munkában vállalt szerepet és szerzett elévülhetetlen érdemeket Deák Ferenc. Mert azt az igazságot képviseli, hogy a gyerekeknek ugyanúgy kell írni (rajzolni, festeni, könyvet tervezni), mint a felnőtteknek - csak jobban! A kötet apropóját az 1999-es Frankfurti Nemzetközi Könyvkiállítás adta, ahol Magyarország volt a díszvendég, s a Mozaik nagyszerű érzékkel ismerte fel - Deák Ferenc gyűjteményes kötetével méltón reprezentálhatják a nemzetközi figyelem fókuszában szegedi műhelyüket.

Egyre világosabb és egyértelműbb, hogy a tipográfia, a szép könyv elleni merényletet nem a tömegkommunikációs eszközök immár klasszikus képviselői - a rádió, a televízió és a film - követik el, hanem a számítógép. Merthogy nem eszköznek használják legtöbbször, hanem azt gondolják, lehetőségeik birtokában mindenhez értenek: szedéshez, helyesíráshoz, tördeléshez, tipografizáláshoz, betűválasztáshoz, s még az illusztrációhoz is, hiszen a szoftverek tálcán kínálják ezek egyen-sokaságát is. Nem lehet véletlen, hogy egyes kiadók már filmrekesz anyagot kérnek a szerzőktől, akik így egyszemélyben válnak íróvá, szerkesztővé, korrektorrá, tipográfussá, tördelővé, technikai

szerkesztővé, lektorrrá és sorolhatnám. És sokan el is hiszik, hogy mindenhez értenek. Magabiztosan közölte velem egy kolléga, amikor arról érdeklődtem, milyen betűtípusból gondolja könyvét megjelentetni: van a gépben vagy kétezer, majd választok valami szépet. Gutenberg ötszázegynéhány éve nem sejtette találmányának szédületes karrierjét, de arra aztán végképp nem gondolhatott, hogy egyszer még ő maga ellen fordul a zseniális felfedezés. Sajnos, a veszélyeket kevesen látják. Nemcsak azt, hogy klasszikus nyomdász és kiadói szakmák tűnnek el - a mai tanulók már nem is sejtik, mit jelent a címszedő, a linszedő, a mélynyomás és sorolhatnám -, s a kiadók

is szegényebbek a szerkesztőkkel, lektorokkal, korrektorokkal. Nemrégiben egyik barátom esküvői meghívó tervezésére kért fel. Klasszikus megoldást javasoltam: egyedi merített papírra, szedett betűkkel – Bodoni versal, antikvával – készüljön a meghívó. Kompromisszumok árán csak amolyan pszeudómegoldás születhetett. A főiskolai hallgatóktól is megkaptam már negyedéven, amikor a szerkesztési alapismeretek órakeretében a nyomdai pontrendszerről, a tipométer használatáról és a betűk osztályozásáról szóltam, hogy minek ezeket megtanulni, a számítógép ezekre nem kíváncsi, többet tud valamennyiüknél. Ez ugyan igaz, de nem mindegy, hogy a fölkinált arzenált milyen intelligensen, ízléssel, tudással, tervszerűen használjuk. Hiszem, hogy a könyvkészítés elmúlt tíz évének hatalmas mennyiségi áradata egyszerűen átcsap minőségigé; hogy a szép könyv érték maradhat; a szellem minőségi foglalat; hogy a betű nem devalválódik dilettáns önjelöltek erőszakot tolulásává; hogy az illusztráció színvonalra nem lesz képregény-utánpótlás vagy Walt Disney-átírat; hogy a könyv megőrzi azt a tiszteletet, mely születése óta kíséri.

Talán hosszúra sikeredett ez a kitérő, de ezek a gondolatok éppen Deák Ferenc könyvének és téli Kass Galéria-beli kiállításának ürügyén jutottak eszembe. A remény újabb erősítése minden lapja, címlapterve, illusztrációja, a munkafolyamatok fázisainak tudatos és empatikus folyamata.

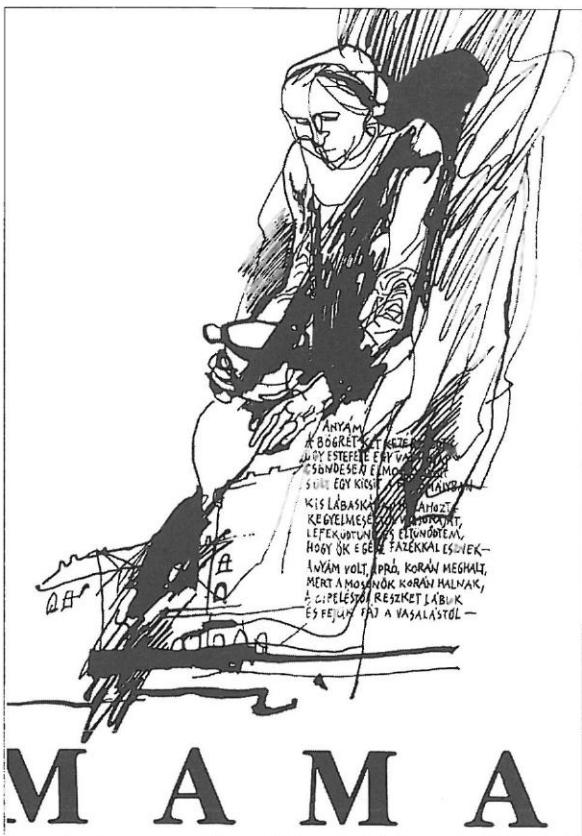
Deák Ferenc a romániai Kőkösön született 1935. június 17-én. *Banner Zoltán* művészettörténész írja róla, hogy abszolút rajzi érzéssel született, „*vagyis az a grafikai világrend, ami benne adva van, tökéletesen egybevághat a Világegyetem mélyében működő szerkezeti renddel.*” Erdélyi szellemi fővárosában, Kolozsvárott, a művészeti akadémia elvégzése után a

több száz éves tipográfiai kultúra őrzője és megújítója lett. Egyik támpillére volt annak a második világháború utáni elkötelezett magyar értelmiségnek, amely felvállalta a minden addiginál gazdagabban fölvirágzó erdélyi magyar művészetnek kettős elkötelezettségét, amit erdélyi magyar könyvnek nevezünk. A Kriterion tipografusaként az elmúlt évtizedekben kötetek ezreit segítette világra – ennek a munkának kikristályosodása, sajátos mesterműve, grafikus-tervezői memoárja a *Betű és rajz*. Immár szegedi művészként is a magyar kultúra, a magyar tipográfia, a magyar képzőművészet kiemelkedő egyénisége.

A főiskolai hallgatók azt a feladatot kapták, írjanak recenziót Deák Ferenc magyarországi bemutatkozó kiállításáról, melynek keretében a szegedi Kass Galériában a *Betű és rajz* című könyv eredeti lapjainak egy részét tárta közönség elé. Érdemes idézni a dolgozatokból: miként szembesül a mai húszéves a klasszikus értékekkel?

„Fúj a szél. Három napja nem alszom. Fáradt vagyok és nem is érdekel. Ez nem egészen igaz, de tényleg rengeteg a dolgom. Mégis megnézem! Ha nem tesszik, leléphetek, két perc a buszmegálló... Csakhogy a kiállítás jó, nagyon jó! „abszolút rajzi érzék... Világegyetem szerkezeti rendje... homályal vívott küzdelem forgatókönyve... Művészeti Akadémia Kolozsvár, tipográfus... Betű és rajz...” (Banner Zoltán) Nagyon furcsa. Szinte belémköltöznek a formák. Hihetetlen, hogy a kusza vonalakból tiszta formák bontakoznak ki a szemem előtt. Pontos definíciója a káosz elleni küzdelemnek. De talán soha nincs teljes győzelem, nem is lehet, hiszen vele megszűnne a harc, ami értelmet ad létezésünknek... Az ember veleszületett igénye a rend, a rendszer keresése és felépítésének vágya a káosz közepette...”

K. K.

„Megkapó az emberi elkeseredést sugárzó, térdre hulló alak képe. Arcán a fájdalommal és kétségbeeséssel. Néhol a meghökkentés szándéka is felfedezhető (például az idős ember feje, ahol a koponya nyitva domborzati térképként szemlélhető). A harmónia, diszharmónia, pont és ellenpont nagyban meghatározza szerkesztés- és elrendezés módját.“

K. Gy.

„Azoknak a kompozícióknak, amelyek egyszerre tartalmaznak vizuális és verbális információt (József Attila vagy James Joyce idézeteket) az a céljuk, hogy a szemlélőben közvetlen és azonnali asszociációt teremtsen kép és szöveg között. A színek, formák, hátterek, s képek különböző mérete és elhelyezése, a vonalvezetés és a téma mind-mind nyugtalanságot, feszültséget sugall, és gondolkodásra késztet. A képeket látva és a kötetet átlapozva bizonyossá válik, hogy itt a betű (írás) és a rajz (kép) kettős hatásáról van szó.“

M. M.

„Ha a rohanó világ forgatagában egy csendes zugra és egy óra elmélyült nyugalomra vágysz, ha elegend van az üres hétköznapi zavart káoszából, térj be Szege-den a Kass Galériába... Deák Ferenc csodálatos grafikáin a semmiből varázsolja elő Dzsida Jenő vallásos verseinek tartalmait. A tökéletes térhatás mellett figyelemre méltó az emberi érzelmek, arcok kifejező erejének megformálása. Neves írók és költők műve-
hez készített illusztrációt egyenértékű társművek.“

M. V.

„Műveiben fontos szerepet játszanak a mértani formák. Nem ritka, hogy még a női szépséget bemutató képén is a mértani forma alkalmazásával teremt

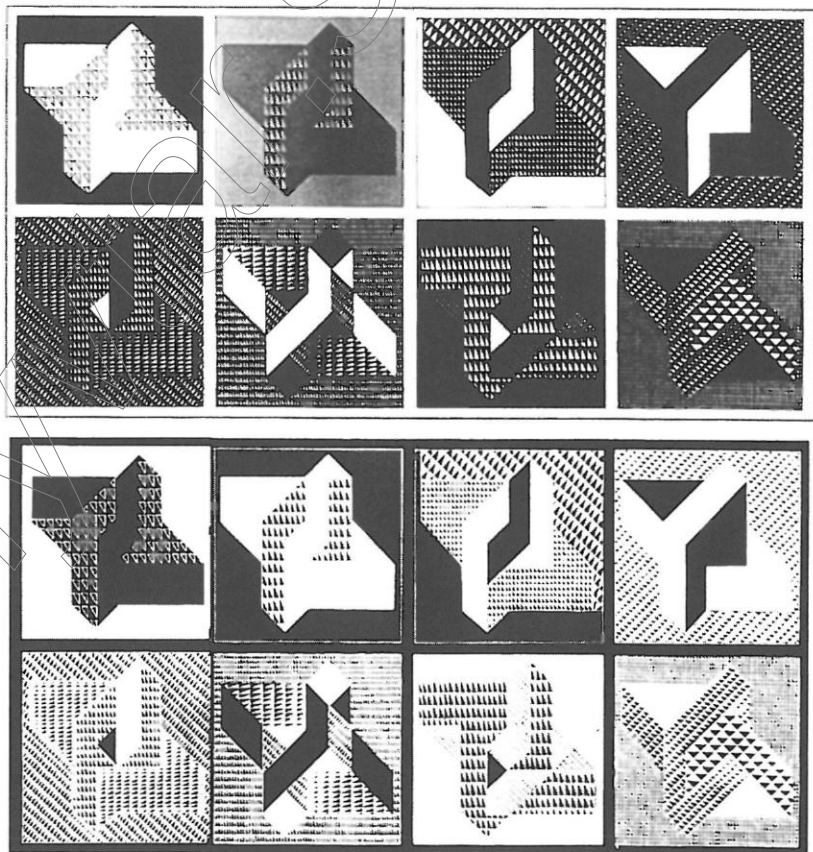
egyensúlyt. Ezeket a formákat használja abból a célból is, hogy a kép hangsúlyait megteremtse.“

L. Á.

„Mintha egy könyv belsejében lépnénk... Kinyitjuk a Kass Galéria vasajtáját - felültjük a borítót. Megpillantjuk a szerző nevét, a könyv, a kiállítás címét. Sokan eljutnak idáig, s aztán visszafordulnak. Csönd, puha szőnyegpadló, halk beszéd, feszélyezettség... Ezen a ponton nem árt egy kis biztatás: érdemes továbblépni! Tehát fogja az ember a könyvet, végig lapozza, a falakon szembesül a képekkel... S láss csodát! Fél óra alatt elolvastuk Az ember tragédiáját, James Joyce írásait, Shakespeare szonettjeit, Cervantes Don Quijote-jét, József Attila, Dzsida Jenő, Juhász Gyula verseit. Hogy lehetséges ez? Nem tudom. Ez éppoly varázslat, mint a David Copperfieldé. Csak itt kevesebb a füst.“

F. V.

„Mindenki ismeri a játékot: Mondok egy szót, te pedig asszociálj mindenre, ami eszedbe jut a szó kapcsán, Kezdjük! Azt mondom: BETŰ. Mi jut eszedbe? A lehetséges megoldások: írás, ábécé, olvasás, könyv... Deák Ferenc székelyföldi grafikus azt vágja rá: betű és rajz. Művészetében ugyanis a két fogalom teljesen összefonódik – szó szerint. Könyvillusztrációkat készít, tipográfusi munkát végez, könyvbtorítókat tervez a gyerekkönyvektől a klasszikus regényeken át a verseskötetekig... Én laikus vagyok a képzőművészetekhez, de olvasok, és mit olvasó, naponta találkozom vele. Azt látom, hogy meszerien bányik a vonalakkal és a foltokkal, a betűkkel és a rajzokkal. Milyen nehéz kiválasztani a megfelelő betűt például Kafka nevének leírásához a Kastély borítójához! A megoldás tökéletes: Kafka betűi kas-

tellyá válnak Deák keze nyomán. És Anna? Juhász Gyula Annája? Törékeny női test egybefonódva a klasszikus „A” betűvel, mintha a női test körvonala az „A” szerves része volna... Madách remekéhez remekművek illenek. Ahogy a tragédia általánosít, úgy a rajzok is általános emberi fájdalmakat tükröznek. Krisztus a kereszten - ember a kereszten. Kusza egyenesek, de a kompozíció erővonalai világosan tárják elénk a művész szándékát. Fény és árnyék, fekete és fehér részletek teszik még erőteljesebbé a kompozíciót. Pedig ez csupán egyetlen rajz!... Nem vagyok kritikus, nem is akarok ebben a szerepben tetszelegni. Csak beszéltem a galériába, láttam valamit, ami eddig természetesnek és hétköznapiaként tűnt. És rájöttem: valójában ez a művészeti!”

Sz. Sz.

„A kiállítás az egyszerű vázlatrajzoktól az akvarellen keresztül egészen a bonyolult technikai felkészültséget, komoly munkát igénylő sokszorosító grafikáig számos technikai megoldást sorakoztat fel.

A kiállított munkák hangulatukban sokszínűek ami, a már említett, eltérő technikák alkalmazásának éppúgy köszönhető mint magának a feldolgozott témának, az illusztrációnak.

A betű és a rajz kapcsolatának firtatása egyáltalán nem újképletű. Mióta az ember kifejezi igyekszik, létezik a kép, és létezik a betű is.

A betű, mint speciális jelentéstartalommal felruházott képi jel Deáknál mint vizuális élmény jelenik meg. Ebből a tapasztalásból kiindulva igyekszik a betűt egyéb formákkal kapcsolatba hozni.

Az emberi testet és a betűt organikus egységbe próbálja foglalni, azt szerves egészéként jelenítve meg, oly módon, hogy az emberi testben megjelenő betűforma már-már evidencia. Az erdélyi származá-

sú képzőművész grafikái érzékenyek, versillusztrációi találóak lendületesek, kifejezők.”

P. P.

*

Szép szavakkal vezeti be könyvét Deák Ferenc. „Valahányszor szoba kerül a könyvtervezés izgalmas folyamatának titkait rejtő alkotó műhely, mindannyiszor egy csodálatos látvány jelenik meg előttünk: a középkori kódexmásló mester vagy az arannyal díszes iniciálét kézzel színező szerzetes alakja, a maga egy személyre méretezett alkalmazkodására, pulpitusára hajolva. Nemcsak az a fenséges, ahogy a mester naiv bájjal, átszellemült arccal alkot, ahogy ruhájának redői szinte fémkeményen ráncokba rendeződnek, ahogy a bútordarab rajza a valóságosnál is tökéletesebben térbe kényszerített, hanem az egészek a felénk hangzó jelentése.” Mi ez a középkori üzenet, ez a több évszázados szellemi-alkotói palackposta, melyet magának érdemessé tett Deák Ferenc? Valószínűleg nem a magányosság, nem az elszigeteltség. Sokkal inkább az a megszállottság, alázat, a szolgálatnak a magától értetődő természetessége, a küldetésnek az a felfogott és legmagasabb szinten művelt szolgálata, melyet ezek a kódexmáslók jelképeznek. Az „az alkotás csendjére hangolt ünnepi szó-író-szék”, mely a szellemi alkotó-tervező tevékenységnek is sajátja. A nyomdászat – benne a betűmetszőtől a sajtólón át az illusztrátorig – mindegyik mesterség. A legmagasabb rendű-rangú mesterség, mely a szellem szárnyalásának terem a adekvált foglalatot. Olyan mesterség, mely elképzelhetetlen műveltség, a kortárs filozófia – mint a minden tudományok összessége – ismerete, a tehetség, az alázat, a technikai-technológiai anyanyelv nélkül. Hagyomány és korszerűség, örökségápolás és megújítás kettős kötelessége a könyvművészet örök szorítása. *Misztótfalusi Kis Miklóstól Kner Imrén, Kassák Lajoson, Lengyel*

Lajoson, Tevan Andoron, Haimann Györgyön, Szántó Tiboron és Kass Jánoson át olyan szellemi staféta képviselői a magyar könyvművészetnek, melynek sorában méltán állhat Deák Ferenc. Valamennyien úgy voltak koruk mesterei és művészei, hogy teremtő módon ápolták a rájuk hagyományozott örökséget, s koruk színvonalán szólaltak meg. A könyvtervezőnek - mint tulajdonképpen alkalmazott művésznek - számtalan kíváncsúnak és feltételnek kell megfelelnie. Gúzsba kötve kell táncolnia, olyan komplex alkotást teremtenie, mely a lehető legtökéletesebb és egyetlen megjelenési formája az alkotói gondolatnak, szándékának. Egy költő szerelmes verseinek foglalata, egy hömpölygő regény realizálása, egy poéma könyvvé formálása, egy képes album megtervezése sok-sok érdek és érték koordinátarendszerének eredője.

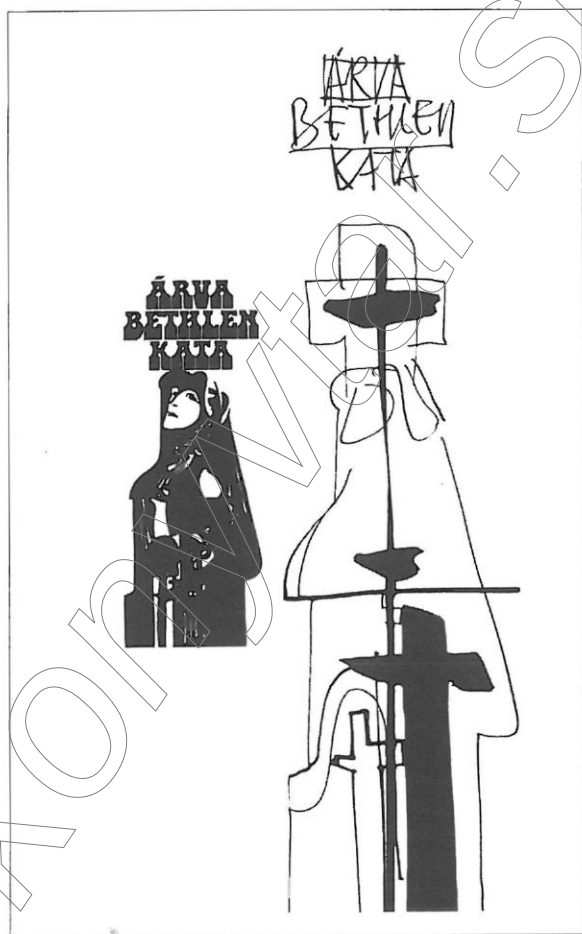
Európa bennünk van. Nem földrajzi határok, nem ideológiák, nem diktatúrák vagy a manézsban búvószkedő politikusok, nem pénzemberek és nem vallási dogmák mentén szerveződik Európa. Európa a bennünk lévő örökség tisztelete, a minőség becsülete, az értékek őrzése és újrateremtése, a színvonal folyamatos újratermelése, a szellem, a szabadság, a demokrácia, a tolerancia permanens újjászülése. Írók, gondolkodók, költők, drámaírók üzeneteit formája könyvvé Deák Ferenc, úgy, hogy betűket választ, rajzokat készít, tükröt rajzol, iniciálét helyez el, színes foltokat keres, egyszóval elemek sokaságából rendet - esztétikai egységet - teremt. Elgépesedett korunkban varázslatos kézzel őrzi az emberi agy vezérelte vonalfutásokat, betűket szelidít gondolathoz, arányokat szervez a rendezetlenségéből, kiemel és hangsúlyoz, lényegre tör és finom háttérdallamokat komponál. Egy-

szóval és egyszerűen: *könyvet tervez.* Európai színvonalú magyar könyvet. Deák Ferenc nagyformátumú, szerény művész. Mint minden kiemelkedő alkotó. Az alázat jellemzi, a szolgálatot véli küldetésének, a minőség indítja minden mozdulatát, az értékek demokratizálása sarkallja hitét. Könyve nem csupán könyvtárak és nappalik polcainak becses darabja lehet, sokkal inkább kézikönyv. Forgatni való, elemzésre készíthető, folyamatosan lapozandó „tan”könyv mindazoknak, akiknek a könyv nem csupán egyszeri, eldobható, netán dekoráló tárgy, hanem a szellemi üzenetek méltó foglalata. Melyeknek illata van, lapjainak egyedi élménye, címlapjának ütőképesége, betűinek olvashatósága és stílusa, iniciáléi éppen ott vannak, ahol a lélegzetet vesszük, illusztrációi nem kiszolgálók, hanem egy más műfajban újrateremtik az alkotói gondolatot, a szellemi üzenet metamorfózisai szárnyakat ragasztanak az olvasói képzeletnek. „*Helyszíni jelentés ez a mű a könyv műhelyéből, és egyben kísérlet a téma gyakorlati megközelítésére.*” - írja a művész. Bejeleníthetem: a főiskola média szakán mostantól forgatandó tankönyv.

*

U. L. Deák Ferenc Betű és rajz című könyvét a múlt év őszén, a Frankfurti Nemzetközi Könyvvásárra jelentette a Mozaik Kiadó. A kötet eredeti darabjaiból a Kass Galériában láthatott a közönség kamarakiállítás a télen. Deák Ferencet március 15-én Munkácsy-díjjal tüntették ki. Ő a „legfiatalabb” szegedi művész. S mindjárt mércét állít, értékeivel újrarendezi képzőművészetünk egy szeletét.

Tandi Lajos

Az évek jöttek, mentek, elmaradtál
Emlékeimből lassan, elfakult
Arcképed a szívemben, elmosódott
A vállaidnak íve, elsübbant
A bangod és én nem mentem utánad
Az élet egyre mélyebb erdejébe.

(Jubász Gyula)

Gáton

Út-közben-víz

Aranyi Sándor művészetéről

Különös címet választott kiállításának Aranyi Sándor: Út-közben-víz. A cím sokszorosan képletes. Jól tudjuk, hogy aki van, az útban van. Többszörösen is. Valahonnan valahova tart, s e közben útban van másoknak, akik szintén valahonnan valahova tartanak, így viszont neki vannak útjában! A víz is többféle jelentést sugall. A víz ringat és rombol; életet fakaszt és életet olt; tisztít és tükröz. Ismeretlen művészi kalandokra vivő utak és a való világot csalfán tükröző vizek csábításai közben fürkészi „az emberélet útjának felére” ért Aranyi, hogy mi van a dolgok mögött, mi rejlik a dolgok mélyén? És a kiállítás a tanú rá, hogy ő nem „egy nagyon sötétlő erdőbe jutott”, hanem a fények, a színek, a formák káprázatos világába.

Mint minden művész, Aranyi Sándor is kíváncsi. Csak hogy az ő tudnivalója a gyermek tiszta kíváncsisága. A tájat színeire szedi szét, a mozgást megállított pillanatok sorára bontja. Fotói festmények, festményei pillanattfelvételek. Fényképei - vagy, ha úgy tetszik fotófestményei - az illanó időt állítják meg, festett képei a mozdulatlanba lehelnek életet, a változathatatlanba tűnőbe lelik meg az örök változást. Alkotásaiban a való világ szerkezetét kutatja, a minden dolgok mélyén megbúvó lényegyet, hogy azután, ha megleti fittyet hányva rá, az egészet új rendbe szervezze, a színek, fények, árnyékok öntörvényű rendjébe.

Aranyi egyszerre rendteremtő és rendhagyó művész. Rendteremtő amikor részt vesz a csongrádi művésztelep létrehozásában, a Szög-Art-művészeti egyesület könnyűnek nem mondható irányításában és életbetartásában. A rendteremtő Aranyi szervezi évek óta Csongrádon a plein-air nemzetközi alkotótelepet és irányítja tanácskezőtöként a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola rajz-művészeti történeti tanszékét.

Minden rendes művész fiatalon alkotja meg színekben tobzódó képeit, és később merevedik szigorú fegyelembe. Aranyi rendhagyó módon pályája kezdetén festi meg spanyol komorságú, az Escorial féllhomályát idéző portréit, az inkvizíció fenyegető levegőjét lehelő, fegyelmezett festményeit. Később azután az évek múlásával egyre derűsebb, színesebb, lényegfeltáróbb művek kerülnek ki keze alól. A rendhagyó Aranyi fűtyül a stílusok illemszabályaira, a képkeretek bezártságára. A rendhagyó Aranyi a fotográfiát festészetként kezeli, s festészetében teret enged a játékosságnak. Abban is rendhagyó, hogy ma, amikor szinte kötelező divat a művészek között a búsongás, az ő műveiből árad a derű, az élet feltétlen szeretete. Festményein ott ragyog a fénysugár, amely összeköti a földet az éggel, a végest a végtelennel, a fénysugár, amely életet fakaszt és reményt sugall.

Aranyi megőrizte magában a gyermeket. Ma is mer játszani. Bra-vúros játék, ahogy egy mozduló ruhadarab mozdulatlanra merevítésével a káoszról új formát teremt, s egyúttal frívol fricskával pikáns képzettársítást provokál. Játékosan ironikusak műteremfotói. A for-

Elhangzott Aranyi Sándor Út-közben-víz című kiállításának megnyitóján, május 19-én, a szegedi Képtárban.

Vázlat

ró vérpirosakkal vitázó hidegkék pohár, vagy a fagyba dermedt festőállvány, az árván üres festékes doboz fölél éhes mohósággal meredő képek karéja, új módon láttatja, mondhatni filozófikusan dokumentálja a festőművész mikrokozmoszát. S ha már filozófiáról esett szó: a napfogyatkozásról készített sorozatkompozíció prófétai látomás, megdöbbentő meditáció a világegyetem s az élet teremtéséről és elmúlásáról. Emléktörődékei az emberi kultúra e mozaikmorzsái majd a mi emlékfoszálányainkkal együtt valahol belesimulnak a mindenség gigantikus kirakós játékába. Fotóin Aranyi közelről veszi szemügyre képei tárgyát, lehajol hozzájuk, a nagy egészben azt a párányi részt keresi, ami ott van a szemünk előtt és mégsem vesszük észre. Legalább is abban az összefüggésében, amiben ő, nem. Fényképek ezek az alkotások, vagy festmények? Talán a legjobb szó rájuk: *fényfestmények*.

Aranyi tájképei különös látószögből készültek. Mindig fentről, ő azt látja, amit a madár, azt, amit a földről elrugaszkodó Ikarosz látott. Neki nem pusztá térkép a táj, hanem otthona ez a nagyon sebezhető bolygó. Szereti, ezért joga van hozzá, hogy ártatlan gyermeki brutalitással színekre szabdalja a föld testét, mely bár annyi halálnak ad helyet, mégis az élet anyja. Életerő és valami belülről fakadó fény árad ezekből a képekből. És tisztaság, melegség, szeretet.

Furcsa képek ezek, mintha mozdulnának, mintha épp most ala-

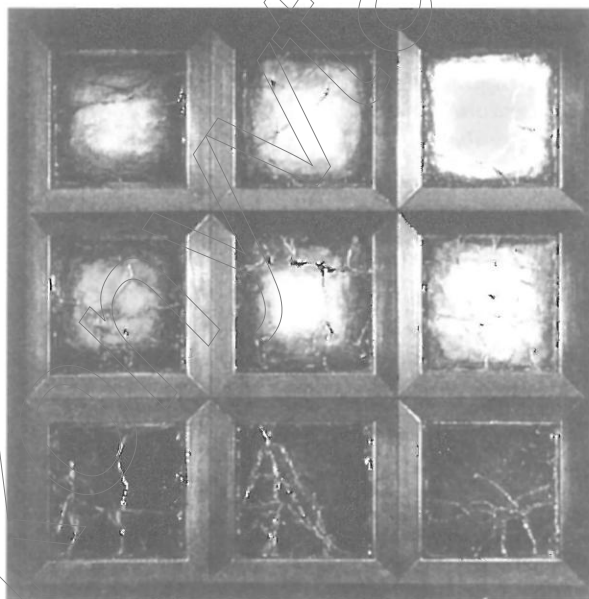
kulnának át. Évezredek változásai feszülnek bennük. Vagy talán mi mozdulunk? Mi változunk? Bennünk élnek ezek a tájak, vagy mi élünk-e tájakon? Meggondolkoztatnak ezek a képek. Eltűnődünk. Mennyi arca van a földnek, mennyi színe, mennyi fénye! S mintha az ég is csak a föld fényét tükrözné vissza. Óhatatlanul kél bennünk a kérdés: megérdemeljük ezt a bolygót?

Meditációra sarkallnak ezek a képek. Ösztökélnek: keresd meg te is az igazi arcodat, mint ahogy én is az igazi arcom mutatom neked! Mert bármennyire különös is, Aranyi mirabeli tájfestményei a Föld nevű bolygó arcképei. Ravasz képek ezek, nincs rajtuk ember és lám, mégis az ember áll fókuszukban. A képet szemlélő ember!

Aranyi játszik a formákkal s a színekkel tékozlóan bánik. Festményei nyugalmat, crót, biztonságot árasztanak. És mesés költőiséget. Mert, ha Aranyi gondol egyet, meghámozza a földet, színes ballonokká bogozza, s egy ünnepélyes délután, amikor a város felől fúj a szél felröppenti a magas égre, hogy onnan nézzük ezt a bolond világot. Mert onnan fentről olyan mulatságos, veszélytelen és szép ez a Föld! A Föld, ami sokkal derűsebb és békésebb lenne, ha többen látnánk úgy, mint ő.

E fészületlen gondolatokkal ajánlom figyelmükbe és szeretetükbe Aranyi Sándor itt kiállított műveit.

Sándor János

Roseblue-i fények – 1

Roseblue-i fények – 2

Feledhetetlen élmények tengerében

Beszélgetés Aranyi Sándor festőművésszel

Július másodikáig látható a Horváth Mihály utcai Képtár földszinti termében Aranyi Sándor festőművész „Út-közben-víz” című festmény és fotókiállítása. A SZTE JGYTF Rajz-művészettörténet Tanszék vezetője tavaly volt ötvenéves, akkor kapott felkérést egy összegző jubileumi tárlat megrendezésére. Ám a csongrádi galériában már készült Nagy Gáborral közös, „2x50+xy” című tárlata, így idén májusra halasztódott a szegedi kiállítás.

- Mit láthat mostani tárlatán a közönség?

- Erre az önálló kiállításra már gimnazista és főiskolás koromból származó korai munkáim közül is válogattam néhányat, de a törzsnagyat a hetvenes évek közepétől a nyolcvanas évek végéig született képeim, valamint az utóbbi évtizedben, a mirabeli művésztelepen készült munkáim adják. Különlegességnek szántam, hogy a földszinti előtérben a fotóimat is bemutatam. Lassan egy évtizede merészkedtem kontárként, a fotográfia területére, „Fotó festőszemmel” címmel volt is már önálló fotókiállításom. Most végre egyszerre mutathatók be mindkét műfajban. A fotóban is a környezetet, a mikro- és makrovilág lényegét megragadni.

- Budapestén született, hogyan lett mégis alföldi festő?

- Gyerekkoromban édesapám a csongrádi szülőotthon alapító főorvosa lett, ezért ide költöztünk. Később visszamentem a budapesti képzőművészeti gimnáziumba, majd kis kitérő után sikerült bejutnom a képzőművészeti főiskolára is. Ott Iván Szilárd növendéke lettem, és mély nyomot hagyott bennem Barcsay Jenő és Patay László nagyszerű órái is. Egy évvel a diploma után a családi körülmények ösztönzésére hazajöttem. Amikor a hetvenes évek végén újabb lendületet kapott a Feszty-körkép restaurálása, évekig azon dolgoztam, majd Sinkó János és Dér István hívására 1982-től a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán kezdtem tanítani. A képzőművészeti főiskolai

tanáraim közül Bernáth Aurél és Iván Szilárd sem a legavantgárdabb művészek közé tartoztak, így nem volt nehéz közel kerülnöm alföldi festészethez. Mestereim és pesti kollégáim hatása továbbra is megmaradt, így a kettő között próbáltam kialakítani a saját stílusom.

- Egy alkotóművész számára roppant fontos, hogy minél többféle hatás érje. Ez a tárlat azt mutatja, az utóbbi évtizedben jelentősen átalakult a festészete...

- Kitűztáltak a színeim. Hosszú műtermi éveim közben Iván Szilárd azt mondta egyszer: menjek ki a szabadba, és mossam ki a szememet. A franciaországi Mirabelben, az Ardèche völgyében sikerült. Ez egy csodálatos pici hegyi falu valahol Lyon és Marseille között félúton, ahol mindössze öt

francia család él, és az elhagyott régi parasztházakat német, elsősorban darmstadti művészek vásárolták fel. A darmstadti testvérvárosi kapcsolatok révén jutottam el erre a nemzetközi művésztelepre, ahol nyarantan három hetet szoktam dolgozni a világ minden tájáról odasereglo alkotók között.

- A csongrádi Plein Air is nemzetközi művészteleppé vált az elmúlt évtizedben...

- Szeged és Darmstadt testvérvárosi kapcsolatai hívták életre ezt a nemzetközi művésztelepet, ami a szegedi önkormányzat támogatásával működik. Csongrádon már 1974-ben elkezdtek frissen végzett kollégáimmal, barátaimmal a művésztelep megszervezését.

- Hogyan értékeli, mit sikerült elérnie a Szög-Art Művészeti Egyesületnek a

kitűzött céljaiból?

- Megalakulása a rendszer-váltással, a Művészeti Alap és a szövetség padlóra kerülésével függött össze. Mindenki kereste a kapaszkodási pontokat, a Szeged és a Debrecen étterem teraszán időről időre összeülő asztaltársaságunk határozta el a Szög-Art életre hívását. Többek között Kalmár Marci, Dér Pista, Zombori Laci, Lapis András voltak az alapítók között. Úgy gondoltuk, együtt könnyebb lesz az érdekeinket képviselni, ezért kötöttünk egyfajta szövetséget. Az elképzelésünk az évek során beigazolódtott, sok jelentős kiállítást sikerült az egyesület révén megszerveznünk, kapcsolataink révén eljutottunk Németországba, Lengyelországba, Temesvárra. Tulajdonképpen a Szög-Art a csongrádi Plein Air egyik szervezője is.

- Mit gondol a szegedi képzőművészek országos elismeréséről? Komoly szakmai díjak rendre elkerülnek azokat a helyi alkotókat is, akik jelentős életművet tudnak felmutatni...

- Vízfejűség jellemzi az országot ezen a téren is. Éven te legfeljebb egy-egy vidéki alkotó kap állami elismerést. A budapesti képzőművészek jobban benne vannak a művészeti élet vérkeringésében, így a szakma is jobban ismeri őket. Azt is hozzá kell azonban tenni, hogy a vidéki alkotókörösségek sem élnek mindig a lehetőségeikkel.

- Mire készül a mostani kiállítás után?

- Ha minden igaz, Lázár Pál barátommal októberben a darmstadti Kunsthalle meghívására egy argentinai művésztelepre megyünk három hétre. A szervezője egy Darmstadtból alkotó argentin képzőművész, aki járt már Csongrádon is, és elhatározta, hogy szülőhazájában is létrehoz egy művésztelepet.

Mirabel

Hollósi Zsolt

A küzdelem folyóirata

Vajdasági honismereti szemle

Az 1904-ben Szabadkán megjelenő *Bácsország* című önálló politikai és szépirodalmi újság alapítója és első szerkesztője, dr. Csillag Károly volt, aki így vallott a lap feladatáról: „a magyar nemzeti irodalom ápolására, a művészetek fejlesztésére, az ízlés javítására, egy vidék önálló szellemi életének megteremtésére irányuló lap”. Az újság 1906-ig jelenhetett meg, mert anyagi támogatásban nem részesült, hiába közltek jeles történészek, tekintélyes tudósok ismeretterjesztő cikkeit.

Azóta a történelem viharában sok változás ment végbe ezen a vidéken, mégis 1995-ben Szekeres László és Magyar László vezetésével lelkes szerkesztőgárda tűzte ki feladatául, hogy ugyanezen címmel felújítsák a lapot. Melléjük érdemes itt felsorolni Beszédes Valéria, Czékus Géza, Lali Gábor, Ricz Péter, Tolnai Ottó nevét, mert munkálkodásuk eredményeként láthatott napvilágot a *Bácsország* c. vajdasági honismereti szemle 1995-ben:

Jelen ismertetésünknek az adott apropót, hogy 1995-ben a Bácsország május havában jelent meg, és alapítója, dr. Csillag Károly 1862. május 12-én született. Az ő élete Szegedhez is kapcsolódik, mert az 1879/80. tanévben a szegedi Főgimnáziumban tanult.

Május a tavasz, az újjászületés, a tervek megvalósításának hónapja, amikor az emberekben a lelkesedés minden új iránt fellobban és befogad minden újat. Valószínű hasonló intuíción vezérelte a lap megújítóit is 1995. májusában.

Az 1904-1906-ig megjelenő, sajnos tisztavirág életű, szabadkai *Bácsország* című újság nem tekintette szűk területi és tematikai határnak a Bácsország elnevezést, csupán az önállóságra való törekvést fejezte ki vele.

Oly korban élünk manapság, amikor a politika percek alatt változtat meg határokat, uszít egymás ellen népeket, és a lakó-

hely, a családi otthon nem bizonyul biztos pontnak az emberek életében. Jugoszláviára mindez érvényes a jelenben és a közel-múltban is. Ilyen körülmények között optimista és merész vállalkozás volt 1995-ben a Bácsország megjelentetése Szabadkán. Bekezdőjében így vall Szekeres László: a honismeret hozzátartozik egy művelt társadalom mindennapjához. A vajdasági honismereti szemle cikkeinek témája nem csupán a Vajdaság, hanem a környező magyar lakta vidékekhez is szól. Ezzel nemcsak a régi elnevezést őrizte meg a szerkesztőség, hanem a lap eredeti elveire is ragaszkodik. Igyekeznek megvalósítani, hogy „minden nagyobb és kisebb régió megtalálja magát”. Az újonnan megjelenő szemle kezdetben a helyi Szabad Hét Nap c. újság havonta kiadott melléklete volt. Ennek sorsával összekapcsolódva már pályafutása kezdetén anyagi problémák fenyegették fennmaradását. Ezért fordult olvasóihoz: „segítség nélkül aligha leszünk képesek megmaradni, szerény, de szép terveinket megvalósítani” – szövege az 1995-ös októberi segítségkérő felhívás, ami nem maradt válasz nélkül. 1996-ban megállapíthatták a szerkesztői tanácskozáson, hogy a Bácsország népszerű honismereti lappá vált, nem csupán hazájában, hanem külföldön is. A súlyos anyagi helyzet ellenére sem adta fel a reményt, az újságot újjászerveztették. Az első szempont továbbra is az maradt, hogy „legyen sokoldalú és széles skálájú honismereti szemléje a vajdasági magyarságnak, emlékeztetve őket a gazdag múltjukra és történelmükre, s frissítse fel, mélyítse el és tudatosítsa bennük ezeket az értékeket”. A lap népszerűségét tükrözi az a felmérés, amely kimutatja, hogy 1995-től 1996. májusáig 65 szakembertől 200 cikket jelentettek meg 160 000 példányban. Aztán „jött a HÁBORÚ”. Újabb gazdasági nehézségek jelentek meg, de a szerkesztőgárda most sem adta meg magát. Átszervezték az újságot és Szabadka város támoga-

tásával önálló orgánunként sikerült az érdeklődő közönség elé lépniük évente négy alkalommal. Új szerkesztőséget hoztak létre, amelynek terve volt egy tematikus kiadvány készítése. 1999-től kéthavonta jelentették meg a Bácsországot.

Az 1904-ben megjelenő szemle címlapját Aczél Henrik (1876-1940) szecessziós stílusú nőalakja díszíti, amely az új kiadásban is megmaradt, bár később a bal felső sarokba került nőalakja, de továbbra is hirdette a tudomány támogatását. A Bácsország című vajdasági honismereti szemlének pedig ez volt és remélhetőleg ez is maradt a fő célja. A szerkesztők elsősorban is arra törekednek, hogy semmilyen témában ne váljanak helyi jellegűvé, hanem maradjon széles skálájú, minden területre és témára kiterjedő tudományos ismeretterjesztő lap. Az azóta sajnos elhunyt Magyar Lászlónak, a lap „kitalálójának” sokoldalú terve volt a szemlével. Egy hiátus betöltését tűzte ki feladatául, amely abban jutott kifejezésre, hogy eddig más vajdasági lapokban nem jelentek meg olyan cikkek, tanulmányok, amikben jelen van a „szembesülés égtájunk múltjával”. Ennek megfelelően a Bácsország szerkesztői fontosnak tartották, hogy témájukat a helytörténetből, várostörténetből, kultúrtörténetből, régészetből, néprajzból és a természettudományokból merítsék. Ügyeltek arra, hogy ne csak helyi jellegű, tényfeltáró tanulmányok maradjanak, hanem kitekintés legyen, a helyi eredmények szervesen illeszkedjenek be az egyetemes történelembe, néprajzba, természettudományba, feltárva mindazt, ami a magyarság identitását jelenti és lehetővé teszi ennek minél részletesebb ismertetését. Ezzel törekedett a lap azt a célt is megvalósítani, miszerint a tudományos intézetekben folyó kutatásokat, azok eredményeit, problémáit az olvasó elé tárja. Így publikációs lehetőség nyílik a helyi történet-szeknek, irodalmároknak és egyéb tudományos szakembereknek, ugyanakkor az olvasó számára lehetővé válik a tudományos intézetekben folyó munka megismerése.

A szerzők komoly tudományos eredményekről számolnak be a Bácsország oldalain, de stílusuk nem tudományoskodó. Egyszerű fogalmazással igyekeznek mindenki számára érthetővé

tenni a legbonyolultabb tudományos témákat is. Az eredmény nem maradt el, mert a Bácsország című vajdasági honismereti szemle nemcsak az „újságolvasóknál, hanem szakmai körökben is” ismertté vált az elmúlt öt esztendő alatt.

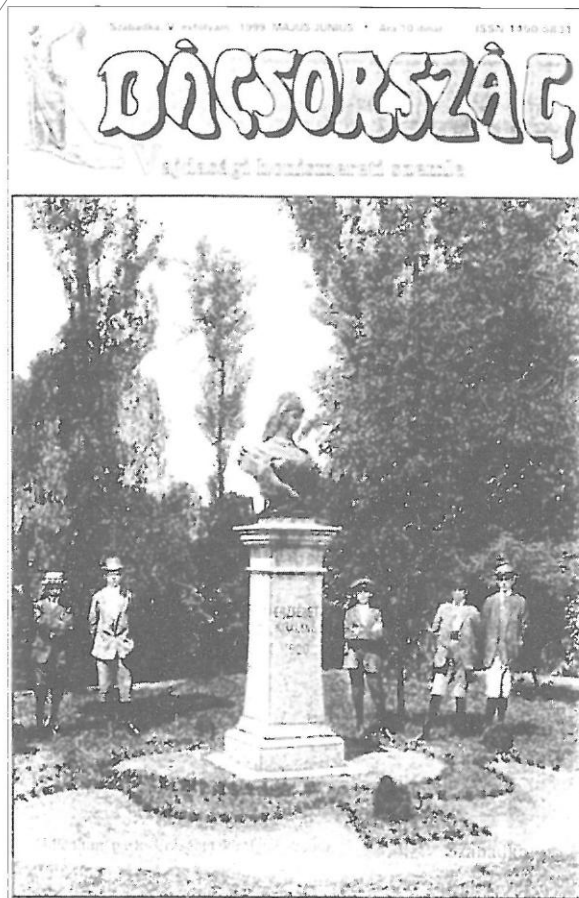
A szerkesztőség arra törekedett, hogy olvasóival állandó kapcsolatban legyen, és a visszajelzések alapján a „Tisztelet Olvasó általános meglegedésére” válasszák meg a kiadvány témáit. Ugyanakkor figyelemmel kísérik a tudományos eredményeket és törekednek az „összazonosság és másság kialakulásában meghatározó szerepet játszó múlt képeit, a helyi színeket, hagyományokat és a szokásokat” feltárni, úgy, hogy azt is példázzák, „nagy szükségünk van a művelődési terek jellegét s színeit határozottan és tudatosan vállaló műhelyekre”.

Az elmondottak alapján feltehető a kérdés, mit is jelent a Bácsország című vajdasági honismereti szemle? Kohéziós erő egy szétzilált ország maroknyi magyar lakossága számára. Igyekszik erőt adni a múlt feltárással ahhoz, hogy a jelenben is méltó módon éljen, érezze hovatartozását, és felelős legyen a jövő múltunkon való felépítésében.

Ricz Péter a lap fő- és felelős szerkesztője így nyilatkozott a Bácsország jövőjéről: „Az erő most nincs velünk. Hisszük és tudjuk, a délvideki tömb- illetve szóróvány magyarság számára biztosítani kell az ittmaradást ösztönző múltunk megismeréséért küzdő folyóiratunk megjelentetését. Úgy véljük, ha valaha időszerű volt a téma, most igazán az (lesz)”.

Atléptük az oly bűvösnek tűnő kétezredik év küszöbét. Előttünk a jövő lelkesedése és a május kibontakozást jelentő tavaszi sugara. Ezért jelen cikkünkben szeretnénk a Bácsország című vajdasági honismereti szemle valamennyi munkatársának sikeres munkát kívánni és jelezni, mennyire kíváncsian várjuk itt, Szegeden a lap legújabb számát. Tudjuk, hogy az ő tudatos és kitartó munkájuk meghozza eredményét, mivel törekvésük elszánt meggyőződésen alapul és alkalmas minden akadály leküzdésére.

H. Tóth Ilona

Másfél évszázad távlatából

Szegedi tanulmánykötet az 1848/49-es forradalom és szabadságharc emlékére

1998-ban és 1999-ben számtalan tudományos és közéleti rendezvény emlékezett meg a százötven évvel ezelőtti magyar forradalom és szabadságharcról. Ezen rendezvények közé tartozott a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszékén 1998. szeptember 24-én zajlott tudományos konferencia, amelynek anyaga nyomtatásban, önálló kötetként 1999-ben jelent meg. A tanulmányok szerzői a szegedi egyetem és tanárképző főiskola oktatói, hallgatói, valamint fiatal kutatók, tanárok. A könyv a Belvedere Meridionale Kiskönyvtár 12. köteteként látott napvilágot – Döbör András, Jancsák Csaba, Kiss Gábor Ferenc, Nagy Tamás és Zakar Péter szerkesztésében.

A kötet első tanulmányának szerzője Marjanucz László történész, tanszékvezető egyetemi docens (7-17. o.); írása a Szegeden 1848 tavaszán bekövetkezett „rendszerváltást” mutatja be. Az 1848. évi XXIII. tc. polgári alapokra helyezte a városi önkormányzatok szervezését – a tanács (végrehajtó szerv) fölé helyezve a választott képviselőtestületet (döntéshozó szerv), kiszélesítve a választásra jogosultak táborát. Szegeden a városi vezetőség struktúraváltása idején – a halaszthatatlan közigazgatási és hatósági ügyek intézésére – létrejött a Szeged Város Népgyűlése által 1848. március 18-án választott Állandó bizottmány. az Állandó Bizottmány feladata a közrend és vagyonbiztonság fenntartása, valamint a középületek működtetése és a császári jelvények eltüntetése volt; ezzel közigazgatási átmenetet biztosított (utolsó ülését április 24-én tartotta) a polgári népképviselő elvei szerint rendezett 1848. május 14-i városi tüszűjűzésig. Zakar Péter főiskolai docens tanulmánya (19-31. o.) Szabó Richárd (1820-1873) kiskundorozsmai katolikus segédlelkész 1848/49-es szerepét írja le. Szabó Richárd regényíróként és újságíróként is tevékenykedett, a szabadságharc bukása után református vallásra tért és lapokat szerkesztett Pesten: Erdélyi Múzeum, Divatcsarnok, Képes Családi Lapok stb. 1848. április 2-án nagyhatású, később nyomtatásban is megjelenő, beszédet mondott: a magyarság és a szabadság védelméről, a polgári jólét és a vallásos élet szükségességéről. Ugyanabban az évben röpiratot adott ki, amely a cölíbatús eltörlését szorgalmazta. 1848 októberétől a szabadságharc végéig tábori lelkészként szolgált.

A kötetben – mint a fentiekben láthattuk – fontos szerepet kapnak a szegedi vonatkozású helytörténeti témák. Itt kell megjegyeznünk, hogy a Belvedere Meridionale (a tanárképző főiskola történezhallgatóinak lapja) egyik célkitűzése Szeged és a dél-alföldi régió történetének feldolgozása; ennek megnyilvánulásai a folyóirat által kiírt – lassan hagyományossá váló – helytörténeti pályázatok is. Ezek lehetőséget és inspirációt adnak a fiatal kutatóknak szűkebb páttriájuk múltjának feltárásához, tudományos igényű vizsgálatához. Kiss Gábor Ferenc dolgozata (33-39. o.) a szegedi 33. honvéd zászlóalj létrejöttét és harcok alatti szerepét mutatja be. Az 1064 honvédből álló csapat 1848 októberében hagyta el Szegedet és indult a délvidéki szerb felkelők ellen. Biró Csaba írása (51-61. o.) Szeged történetének „véres vasárnapját” dolgozza fel. 1848. október 15-én Szegeden és Szőregen – egy rémhír miatt – pogrom indult a helyi

szerb lakosság ellen. A szerb és magyar lakosság békéjének felbomlása e napon mintegy hatvan áldozatot követelt.

A következő két cikk a magyarországi nemzetiségek 1848/49-es szerepét vizsgálja: Tóth K. József dolgozata (63-75. o.) a 12-15 ezer fős örmény kisebbség magyar ügyet támogató magatartását, valamint az általuk lakott Erzsébetváros és Szamosújvár 1848/49-es történetét ismerteti. Magyar Sándor tanulmánya (77-85. o.) a magyar honvédségben román nemzetiségű katonák jelenlétére hívja fel a figyelmet, s bemutatja a magyarországi románység százötven évvel ezelőtti helyzetét, szerepét – a balázsfalvi gyűléstől a Balcescu – Kossuth-féle szegedi román-magyar megegyezésig. Nagy Tamás dolgozata (87-101. o.) a magyar vasútügy szabadságharc alatti megközelítésével foglalkozik. Széchenyi István közlekedési miniszterként próbálkozott egy centralista, nagy állami befolyással rendelkező vasúthálózat létrehozásával. A hádi eseményekben mind a magyar honvédek, mind az osztrák és orosz erők kihasználták a gyors vasúti közlekedés lehetőségét, ám taktikai okok miatt több helyen megrongálták és felszedték a síneket. Koteczki István cikke (103-109. o.) az 1848/49-es katolikus autonómiamozgalmat ismerteti, a győri események tükrében.

A tanulmánygyűjteményt hadtörténeti jellegű írások zárják. Pethő Attila (111-123. o.) az 1849. augusztus 3-i kitérés történetét dolgozta fel. Komárom erődjé hadászati szempontból fontos állomása a szabadságharcnak. A Klapka György irányítása alatt álló várba való kitérés jelentős katonai siker volt: eredményeként megszűnt a vár körüli ostromzár és nagy veszteségeket szenvedtek a Barco báró vezette császári csapatok is. Komárom a szabadságharc utolsó, bevehetetlen bástyájának bizonyult, s védői fegyverletételükért amnesztiában részesültek. Nyéki Tamás tanulmánya (125-137. o.) a munkácsi vár 1848/49-es szerepét és helyzetét részletezi. A vár a szabadságharc idején kis jelentőséggel bírt, elsődleges feladata az északkeleti országhatár és a kárpátaljai hágók védelme volt.

Összességként megállapíthatjuk, hogy a tanulmánykötet színes és átfogó képet ad a százötven évvel ezelőtti magyar forradalom és szabadságharc eseményeiről: hadtörténeti, egyháztörténeti és politikatörténeti témák és szempontok alapján. Különösen értékesek a Szeged és környéke 1848/49-es történetét, valamint a nemzetiségek együttműködését és konfliktusait vizsgáló írások. A szegedi történeiszképzésben résztvevő oktatók és hallgatók munkáiból összeállított évfordulós kötetet szakemberek és érdeklődők egyaránt haszonnal forgathatják. Hermann Róbert történész így ír a könyv előszavában: „Az itt közölt tanulmányok között vannak érett és kevésbé kidolgozott munkák, olyanok, amelyek levéltári alapú kutatás eredményeként születtek, s olyanok, amelyek az eddigi irodalmat foglalják össze. Közös azonban bennük az elfogulatlanság igénye, a friss szemlélet, s a felismerés: maradt még tennivaló e téren a 175. évfordulóra is.”

(Katonák, papok, polgárok 1848/49-ben. Tanulmányok. Szeged, 1999. 141. old.)

Miklós Péter

Németh Sándor arcképéhez

„Ki sárból, napsugárból összegyűrva”

Madách

A Fehértói halgazdaság októberben lesz hetvenéves. Sztanó János a Szeged májusi számában fölvázolta e hét évtized történetét, s közben elmondta a szegedi specialitást, a *haltepertő* történetét is. Ezt írta: „A haltepertőt – ezt a kiváló halételt – először Németh Sándor (1896–1973), az egykori Szegedi Halgazdaság főagronómusa készítette.” Mint később kiderül: 1950-ben.

Németh Sándor tömör életrajzát is megismertette: „Kit tisztelhet az utókor Németh Sándor személyében? A magyar tógazdasági haltenyésztés legkiválóbb személyiségét, aki a dunántúli pályakezds után 1929-ben a Hortobágyi Halastó főintézője lett. Amikor az egykori Szeged szabad királyi város tógazdaságát (Fehértót) államosították, és 1949-ben megalapították a Szegedi Halgazdaságot, a Hortobágyon bizonyított szakembert idehelyezték. Szeged-Fehértón dolgozott 1960-ig, mely időszak alatt számtalan technológiai módszert dolgozott ki, vagy honosított meg. Európai hírv munkásságot folytatott; számos termelési eljárását ma is alkalmazzák a tógazdaságok, emléké a haltenyésztők tisztelettel őrzik.”

Ezt olvasván valami eszembe jutott. Veres Péter írta énéletrajzában, a *Számadásban*, hogy balmazújvárosi Kadarcs utcai kis házát úgy tudta megvenni, hogy 1930 nyarán, a gazdasági válság munkanélküliséggel sújtott idejében, ennek ellenére, jó munkához jutott. A hortobágyi-halastói gazdaság iparvasútját kellett javítani, helyenként újjáépíteni a halastavak és a zsilipek között, és őt – mint akkor pályamunkást – elkérték az államvasúti pályafölvégyzőtől. Ott dolgozott egészen őszig, s mint írta, soha addigi életében nem keresett annyit. „Napi tíz órát dolgoztunk, és száz pengőt kerestem havonta mint a pályajavító csapat első munkása és szakmai vezetője. Az akkori terményárak szerint ez tíz mázsa gabonát jelentett. Többet ért, mint az aratás.”

Nem szerettem azonban a munkahelyét, mert lelketlen, rideg volt. Ahogy meghatározta: ez már az új, fasiszta gazdálkodási mód, feudálisba oltva. S most ismét átadom neki a szót:

„Egy Németh nevű főintéző volt a háromezer holdas tógazdaság diktátora (a föld maga Debrécs városáé, a bérlet az Olasz-Magyar Banké volt!), aki négy vagy öt hónapon keresztül naponta néha többször is elment mellettem, hol gyalog, hol meg a kisvasúton futó lovas kocsin, de nem emlékszem, hogy egyetlenegyszer is szóba állt volna velem, vagy akárcsak úri figyelmére méltatott volna, pedig láthatta, hogy szép és jó munkát csinálunk. Nemcsak a régi és nagyon a földbe és a gazba sülyedt iparvasutat emeltük fel, és javítottuk ki, hanem még egy háromszáz méter hosszú szárnyvágányt is húztunk a nagy disznóhizlalda elé. Ennek a szárnyvágánynak minden tervbeli és gyakorlati munkáját én csináltam. Még a váltók és keresztezések összeállítását, fűrészelését és hajlítását is én csináltam meg Kuczik Sándor gépészkeverővel.

Sőt még a fűcsatornán keresztül, összehozott 12 méteres sínekre fektetve – a nagy vasúton láttam ilyet – egy hidat is építettünk. (Mindegyiket, a hízalldai vasutat is, a hidat is, még nemrégiben épségben és használatban láttam.) Nos, ezért soha egy jó szót nem kaptam a kialakított bérén felül. De nemhogy jó szót, hanem még egy árva halacska se, holott körülöttem tele voltak gyönyörű potykákkal a vizek” (*Számadás*. 1955. 455).

Németh Sándor, már mint a Fehértói Halgazdaság főagronómusa, 1956-ban is bekerült „az irodalomba”. Ekkor Nagy Sándor író és országgyűlési képviselő a Művelt Nép 1956. augusztus 26-ai számában *Szegedi nagy halak* című cikkében írt róla. Elismerve „a nagygeszű főagronómus” szakmai tudását: „Meg kell állapítanunk, hogy ő igazi szakember, akiből egy demokratikusabban szervezett termelés, valódi munkáskelendőzés mellett jó vezető lehetett volna, de a személyi kultusz bürokratikus közszelleme a »főintéző úr« tulajdonságait hatalmasította el benne. Amit a szegedi halgazdaságban megvalósított, nem egyén *modern jobbágyságnál*. Ott aztán, ha valaki bíráltni, panaszkodni mer, vagy meglátja a gazdaság vezetésének valamely kárívó hibáját, s ezt nem tudja eltitkolni, már *repül is ki fele*. Ha pedig maradni akar, feltétlenül *le kell paktálnia*...”

Nagy Sándor szerint Németh Sándor a halászati törzstben kialakult összekötéseivel fogva helyeztette át magát debreceni múltját feledtetni akarva Szegedre, sőt nevezett ki főnökévé, igazgatóvá korábbi meghitt halászmesterét, *strómanját*, Simon Pált. Kezében tartotta, és visszaéléseiket együtt követték el. 1952 őszén a 97 százalékos tervteljesítést csak 87 százalékosnak jelentették a törzstnek, így 1953-ban 132 százalékos mutathattak ki, százezer forintos prémiumot fölmarkolva. Az ősi lehalászáskor több száz mázsa fölös halhoz jutottak, s ezt feketén értékesítették. Fuvarleveleket hamisítottak; a takarmányt Német és Simon állatai ették; a tüzelőt korlátlanul használták; a lakótelep parkjában libáik legelésztek; szénautalványokkal manipuláltak, s így tovább... A városi pártbizottság vezetőit halvacsorákkal vesztegették meg.

Nagy Sándor mint képviselő követelte a halgazdaság munkásaitól kapott vádak kivizsgálását. A Művelt Nép szeptember 9-i száma *A szegedi nagy halak sorsáról* címmel arról tájékoztatta olvasóit, hogy semmi sem történt, a vizsgálat nem indult meg a vezetők ellen, sugallva, hogy védelmezőik azért nem függesztették föl őket állásukból, hogy időt adjanak neki a nyomok eltüntetéséhez. „A további fejleményekről – ígérte a lap – a maguk idejében még értesítjük olvasóinkat.”

Erre azonban nem került sor. Közbejött a forradalom, majd a Kádár-féle ellenforradalom megtorlása. Talán Sztanó János tudja, mindez hogy zajlott le a halgazdaságban. De posztisztalinista restauráció szabályait ismerve alighanem azokon álltak bosszút, akik Nagy Sándort tájékoztatták. Németh Sándor is, mint láttuk, 1960-ig a helyén maradt.

Véletlenül én is találkoztam vele. 1964 októberének első napjaiban lehetett, hogy a Magyar Rádió riportert, Csillag Istvánt elkísértem „a fölshabadulás tizedik évfordulójára” készülő műsorhoz interjú készítésében. Csillag István Kárász utcán a feleségével sétáló köpcös Németh Sándort is megszólította, és beszélgetett vele. Ekkor tudtam meg, ki ő. Még élénken emlékezetemben volt Nagy Sándor cikke és Veres Péter emléke. De Csillag István kedvét nem akartam elrontani; nem mondtam neki, kit fogott el beszélgetőtársnak.

Íme: ilyen az ember. Jó szakember – és gögös, korrupt vezető.

Ez is hozzátartozik a Fehértói Halgazdaság hetvenéves történetéhez.

Péter László

A tápai Krisztus

Miért olyan kanyargósak az alföldi országutak? Akkor is, amikor a két szomszéd település közt lehetne egyenesen is menni. Debrecen felé autózva különösen a békési községek közt tapasztalni látszólag értelmetlenül, többszörösen kanyargó utakat.

Az ok kettős: egyik a századokkal ezelőtti víz- és talajviszonyokban rejlik, a másik a hagyomány erejében. Az utóbbi őrizte meg az előbbit. Régen az utak kerülhettek a mocsaras, lápos, mély földeket, keresték a magasabb, keményebb talajokat. S miután évszázadok folyamán így alakultak ki a járható utak, később, amikor zúzott kő, majd aszfalt vagy beton került rájuk, megőrizték hajdani kanyarjaikat. Lehet, hogy ma már egyenesen is mehetne az út két falu között, de költséges lenne új nyomvonalat kiépíteni, a régibe ölt pénzt veszni hagyni.

Az országutak tehát ritkán változnak. Valamikor Táperől Szegedre a Tápai utcán jutottak be a népek; ennek emlékét őrzi az utcanév. Mióta? Nem tudjuk. Buday Mihály mappáján 1814-ben *Tápai Ország út*, 1842-ben *Tápéra vezető út*, 1853-ban is még *Strasse nach Tápe*, 1879-ben *Tápai út* volt a neve. A Víz után paraszatosnak érezték a *Tápai* jelzőt: 1880-tól *Tápei utca* lett. Az 1974. évi utcanévrendezéskor állítottuk vissza sajátos, régi nevét, azóta *Tápai utca*.

Mióta nem erre járnak haza a Városból a tápaiak? Nyilván a körtöltés elkészülte óta: azóta a Felső Tisza-parton s ennek folytatásában, a mai Irinyi János és Bu-

dai Nagy Antal utcán. Jakabffy Lajos 1919-ben készült térképén éppen a körtöltésnél szakad meg az út, de oda van írva: *Tápe felé*.

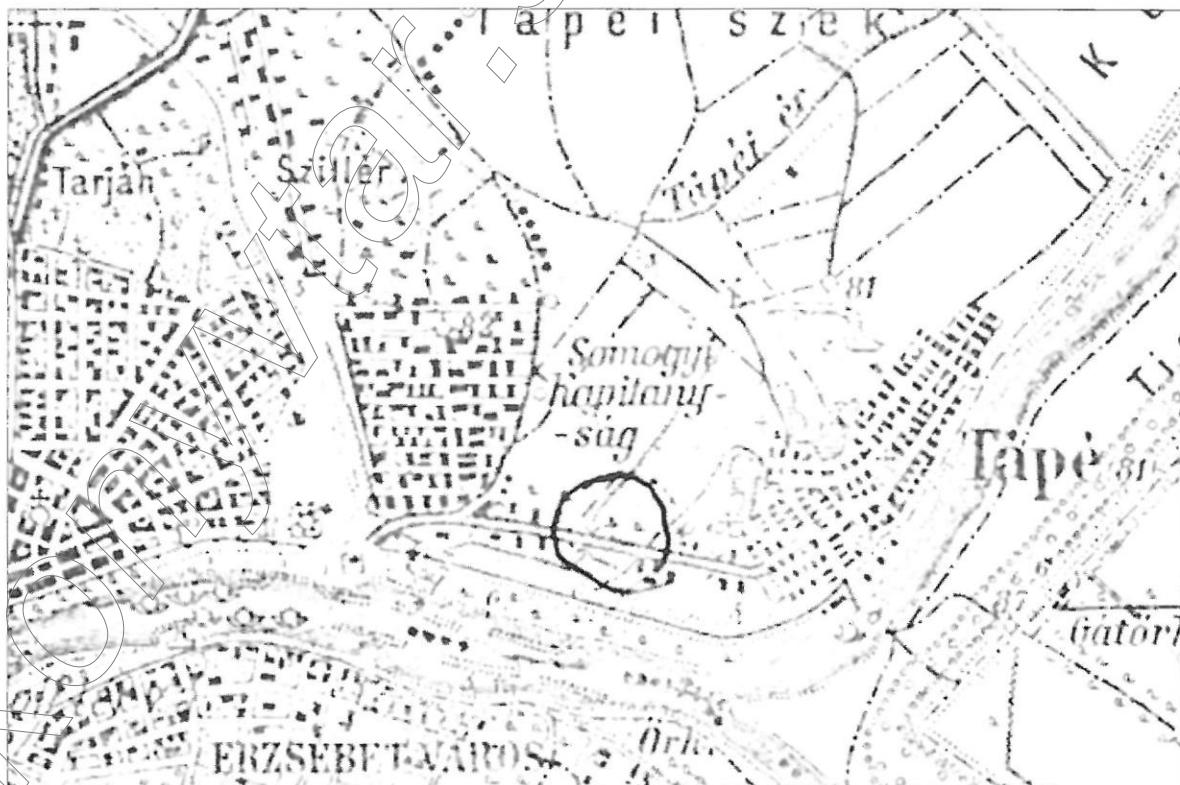
Annak idején még nem épült úgy össze a falu meg a város, mint ma. A mai Irinyi János utca meg a Budai Nagy Antal utca volt az *országút*. Itt volt a bádogfeszület, a *tápai Krisztus*. Ahogy 1923. tavaszán Juhász Gyula írta:

*Az ország útján függ, s a földre néz,
Arcán szelíd mosoly a szenvedés.*

*A falu népét nézi csöndesen,
Amint ballagva munkából megyen.*

Amicus Plato, sed magis amica veritas. Barátom Horváth Dezső, de még inkább barátom az igazság. Évekkel ezelőtt figyelemmel kísértem vitáját a két Lelével, az idősebb és ifjabb Lele Józseffel a Délmagyarország hasábjain a *tápai Krisztus* helyéről. El is raktam az újságkivágatokat, elő is tudnám keresni a limbusomból, de nem nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy a Szeged áprilisi számában megjelent újabb és heves ellenvéleményével szemben most már magam is kifejtsem álláspontomat.

Juhász Gyula mégse semmi – kiált föl Horváth Dezső cikkének címében. Ám attól tartok, túlzottan csak emlékezetére támaszkodott, de Juhász Gyula írása,

A bekarikázott kereszt az 1924. évi katonai térkép szerint is az országút mellett állt

amelyre perdöntő bizonyítékként alapozni akart, nem volt a kezében. Mert hiszen érthetetlen, miért állítja, hogy a faluba 1923. május 21-én, pünkösd hétfőjén, költőbarátait, Babits Mihályt, Babits Mihálynét és Kosztolányi Dezsőt elkísérő szegedi poéta, idézem: „Elheveredvén a templomkertben, megmutatta nekik az ott lévő Krisztust is.”

„Pontos topográfiaját adva a helyszínnek” – tette hozzá. Valóban: Juhász Gyula *Csevegése*, amelyben egy hétre rá beszámolt tápai kirándulásukról, pontosan leírta, merre jártak. A Petőfi Irodalmi Múzeumnak Fototéka sorozatában megjelent kötet, mely Juhász Gyula fényképeit tartalmazza, szép sorjában közli azokat a fölvételeket, amelyeket e kiránduláson Babitsné készített a három költőről, s egyet olyat, amelyen Babitsné is ott van, de Kosztolányi nincs, amelyet tehát értelem-szerűen Babitsné Kodakjával Kosztolányi vett föl. E fölvételek a Tisza-parton, a tápai kompnál készültek. A kirándulók tehát a kompnál mentek föl a töltésre, s a töltésen értek el a templomig. Megnézték a freskómaradványokat, majd kijöve megpihentek. Innen adom át a szót Juhász Gyulának, hogy egyértelművé váljék „a topográfia”:

Künn a templomkertben valósággal nyilaz a nap, az öreg bodzafa alatt jól esik egy kis pihenés, elheverés. Vörös cingulusos papi férfit halad el mellettünk, egy kis surbankó legénykét megkérdezek, hogy kicsoda. A kölyök, miközben vígan hessegeti az öklömnyi csibéket, amelyek a kosárba zárt kottlóst akarják mindenáron szabadon üdvözölni, amúgy félvállról feleli:

- Az őspörös!

Ahogy megyünk az országúton, a tápai Krisztus előtt, a nagy nyárfák felé, amelyek e tájak örök melankóliáját hárfázzák a szélben, szép, bodros szélű felhők kerekednek a látóhatáron, ahol a szélmalom vitorláján és egy kútágason kívül semmi sem zavarja a végtelenséget.

A folytatás már nem szolgálja a helyszín azonosítását. De amit fontosabbnak tartott, félreérthetetlen. A templomkertben látták Bogoss Béla esperesplébánost. A templomkertből az országúton indultak hazafelé: „Ahogy megyünk az országúton a tápai Krisztus előtt...” Tehát az útszéli nyárfák táján, ahonnan akkor még a házak nem takarták el sem a gémeskutat, sem a szélmalmot, úgy ahogyan versében is azonos szóval írta: az országúton függött a tápai Krisztus.

Fotó: Moldován Domokos
Bálint Sándor a tápai Krisztusnál

első világháborúban elesett tápaiakat idéző Hősök kertje, oda helyezték át, két nyárfa közé a tápai Krisztust. „

A nyárfákat én emeltem ki, utalva vele a Juhász Gyula cikkében is emlegetett nagy nyárfákra, mert ezek szintén erősítik a Horváth Dezsőtől perdöntőnek tekintett s szerintem is bizonyító pontos topográfiaát. Csakhogy éppen ő ellene bizonyító. Olvassuk a verset:

*Feje fölött a nyárfa is magyar,
A fecske is, és egy a zivatar,*

Mely őt paskolja, s falut veri...

Ezek a nyárfák Juhász Gyulának korábbi tápai ihletésű versében, a *Tápai lagzi* (1923) előképében is föltűnnek:

Nyárfák ezüstjén hold ezüstje reszket

Falusí lakodalom, 1919

A tápai Krisztus – ezt Lele József megírta – ide-oda vándorolt az országút mellett; most a Budai Nagy Antal u. 60. sz. ház udvarában, a kerítés mellett áll. Fáját 1987-ben kicserélték, bádogkorpuszát a múzeum restaurátorai följújtották. Az emberi test – úgy mondják – hétevenként kicserélődik, de azért évtizedeken át azonosak maradunk önmagunkkal. A tápai Krisztus sem ugyanaz már, mint 1923-ban, mégis azonos azzal, amelyet Juhász Gyula életművének egyik legnagyobb költői alkotása megörökített.

Péter László

Tollhegy

A mai gondolat palackposta az idő tengerében.

A Természet életereje szinte végtelen; – de a vele szembe álló emberi butaság, kapzsiság és felelőtlenség is!

Furcsa, ha azok beszélnek monopólium-fenyegetettségről, akik veszélyeztetve érzik a maguk monopolhelyzetét!

„A stílus maga az ember.” – Hát még a stílustalanság!

Reménytelen próbálkozás szellem hiányában szellemnek lenni.

„Maradi egy fej” – hallom -: naponta borotválkozik!”

Az egymást váltó kormányok sorra segítségül hívták a bankok szapora seregét. A „szövegszövegesek” aztán fokozatosan átvették a hatalmat.

Aki valamikor a „tévé-csatorna” elnevezést kitalálta, nem is sejtethette, milyen találó megjelölés lesz ez majd egy műsor-kiöntőkre.

„Nem lehet törvénnyel kötelezni a nőket a gyerekszülésre.” – Aha: és milyen tételes törvény kötelezi őket a teherbe esésre?!

A cirkuszi bohócot azért tartják, hogy megnevettesse a nagydéműt. Olyik tévébrigádost, úgy tűnik, azért, hogy maguk röhögcséjének.

Mindig felbosszant, ha olyanok mondanak véleményt valakiről, akik nem is ismerték.

Vélemény: 'Akármikor nyúl, mindig talál valami újat!' – Hízelgő megállapítás; de a valóság furfangosabb: Mindig olyasmire nyúl, ahol található valami újat!

Némelyik olvasmányban csak a sajtóhibák szórakoztatóak.

Egy feleség ne féltékenykedjen a férjére, hanem törődjön vele!

Vannak irodalmi alkotások, amelyek mondanivalója hosszú korszakok elteltével is aktuális. Ilyen pl. Móricz Zsigmond „Rokonok” című regénye.

Méreg, ha az ember nem látja, mire költik befizetett adóját. Ha látja, még nagyobb!

Kapacitálják a barátomat: Öregem! a helyett az ósdi kalap helyett vehetnél egy modern, menő sapkát! A válasz: Mindegy: a fej ugyanaz maradna alatta.

Aki kapott – adjon is!

Kútmérgező szomszédokkal nehéz soká jóban lenni!

„Akinek nem inge, ne vegye magára!” A helyzet az, hogy legritkábban veszik azok, akikre szabták.

Rokonok, barátok lassan elmennek. Jó, ha vannak gyerekek, unokák, akik visszatartanak: ne siess amazok után!

Nemcsak meghatározott végcéllal érdemes elindulni, hanem magáért a kellemes sétáért is.

A szélsőségek elítélendők. Leginkább persze mindig a túlsó szélről.

Egy tudós izraeli genetikus kimutatta, hogy a héberek

és az arabok közös ősektől származnak. – Mint Káin és Ábel...

Egy nő ne „sikeres” legyen, hanem nő: az élete is ettől lesz sikeres!

Az elkülönülés folyománya az elkülönítés.

Az antik agrotechnikai irodalomban sok érdekes, hasznos megfigyelés, megállapítás olvasható; s már ők is rájöttek a legfontosabbra: dolgozni kell!

Ha valaki egy eseménynek csak egy részét mondja el, az eleve gyanús. Ha pedig éppen azt a felét hallgatja el, ami ellene szól, az nemcsak az elmondottak hitelét rongja le: kétséget támaszt az illető tisztessége felől is.

„A törvények mindenkire egyformán kötelezők.” Bizony! Úgyhogy szíveskedjünk mindenkitől egyformán számon kérni!

A mesebeli hét törpe csak testileg volt törpe: szellemileg és morálisan nem...

Tetszik-nem tetszik: mindhaláláig együtt kell élni önmagunkkal!

Szomorú, ha egy diplomás ember egy élet munkájával nem tud egy sírhelyre és egy sírkőre valót megtakarítani.

Az önkormányzat ne legyen önkényes kormányzás!

A szakember szerint a férj alkalmi kudarc esetén használ a feleség kedves viselkedése. – Ez, a laikus szerint különben sem árt!

Megalakult Szegeden az Universitas. A város vezetése ezt azzal tette emlékeztetéssé, hogy az egyetemi épületek elé, köré, sőt közé karantént vont fizető parkolókból.

Visszaás dolog el nem végzett munka után munkabéremelést várni.

Tettenért csempészek, rablógyilkosoknak általában csak a monogramját közlik, esetleg a keresztnévét a vezetőkéne kezdőbetűje mellett. Ugyankor közéleti személyiségeket név szerint csipkednek, támadnak, gúnyolnak, olykor rágalmaznak. Az ókori demokratikus Athénban törvény tiltotta, hogy bárkit név szerint nyilvánosan megcsúfoljanak. Ja, hogy az egy illedelmesebb demokrácia volt!?

Talán ne beszéljenek egyetemi városról, akik egyetem-ellenes intézkedéseket hoznak!

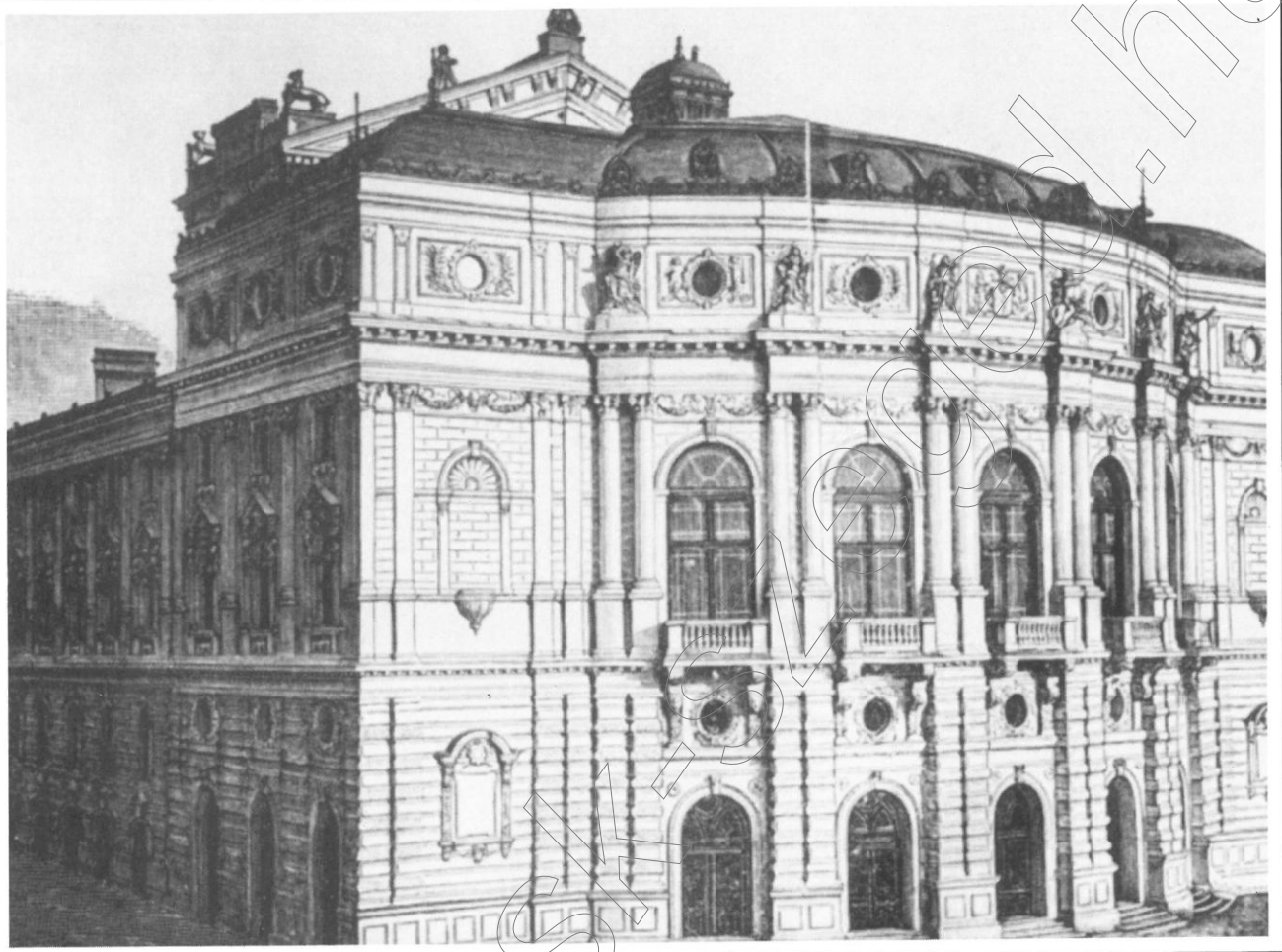
Nem úgy „globálisan” félek a haláltól: csak pl. attól, hogy már soha többé nem jutok el a Tiberis partjára. És nem is ez a legfontosabb...

A Katolikus Egyház, ugye, mintha nem a római állam hivatalos anyagi támogatásával jött volna létre!

Talán nem meglepő, hogy a Postabank nem a megszorult kisembereknek ajándékozott potya kölcsönöket!

A legújabb divat sem teszi korszerűvé a múlt századi nézeteket.

Maróti Egon

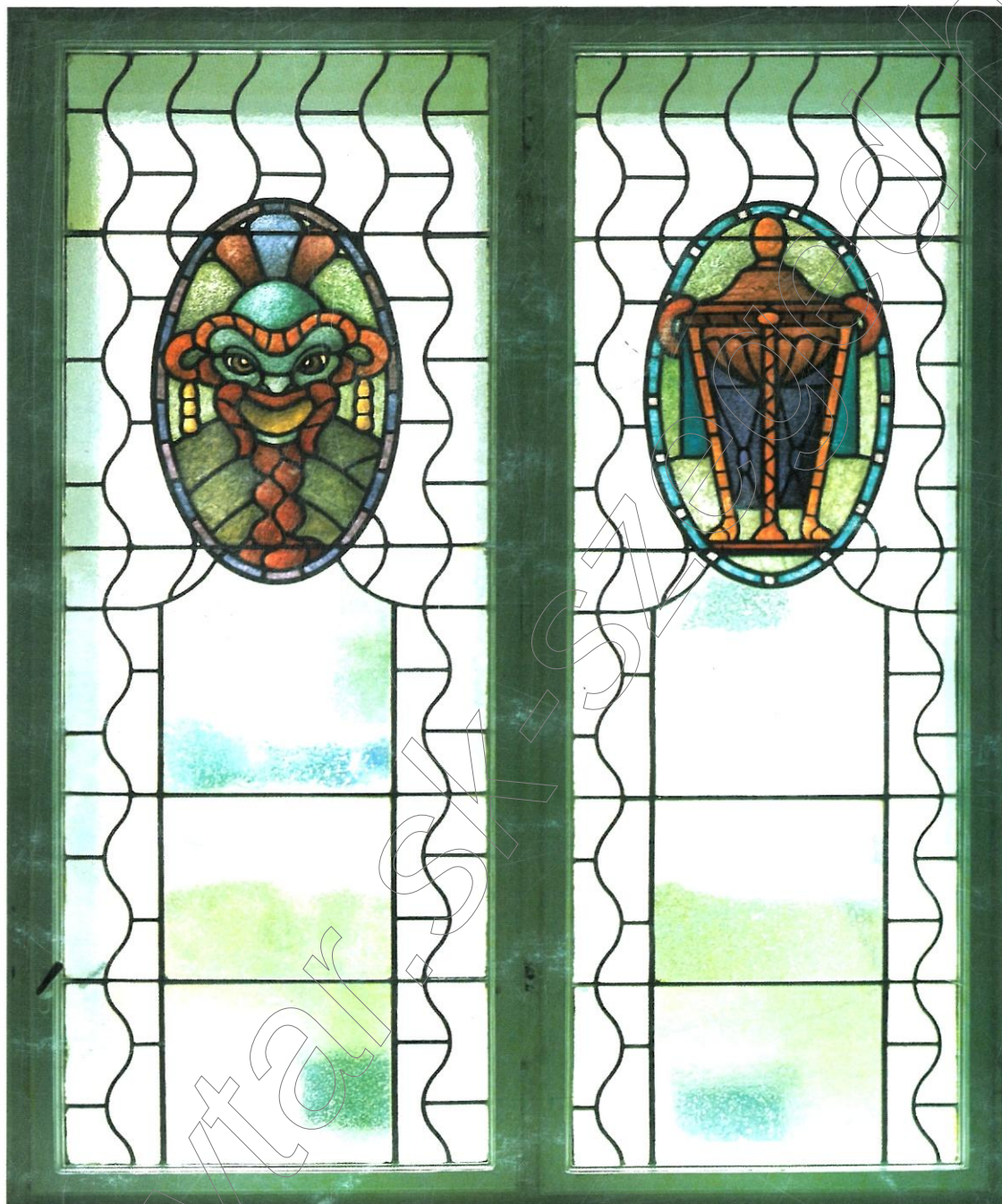
Kétszáz éves a szegedi színjátszás

Színházavatás

Az 1879-es árvíz okozta első kábulatból Szeged hamar magára talál, és midőn a város újjáépítéséről határoz a kormány, s a város vezetősége, döntés születik arról is, hogy felépítik a szegedi állandó közsínházat. A tervezéssel a közismert Heimer és Fellner színháztervezőket bízják meg.

1883. október 14-re, a színháznyitás napjára Szeged ünnepi díszbe öltözik. A városban özönlének a kíváncsiskodók. Van aki az avatásra érkező királyt látni jön, mások a színháznyitásra sereglenek. Az új direktor, a pesti Népszínház volt rendezője, Nagy Vince igyekvően lát munkához. Segítségére vannak társulatának erősségei: Hunyady Margit, Lánczy Ilka, Nagy Ibolya, Szirmai Imre, Somló Sándor és a színház majdani igazgatója, Makó Lajos. Az új színházban divatos francia és magyar szerzők kerülnek színre az elmaradhatatlan népszínművek mellett. Ám nem hiányoznak a klasszikusok: Shakespeare, Schiller, Moliere, Vörösmarty és Katona drámái sem a színház kínálatából. Mindezek mellett ott vannak az operettbemutatók is. A színház megsemmisíti a közönség szimpátiáját. Miközben a gigantikus repertoár egyre több pénzt emészt fel, a néző mindinkább elmaradozik az előadásokról, s bevétel aggasztóan megcsappan. Már közel kerül Nagy Vince az anyagi összeomláshoz, mikor 1885. április 22-én leég a színház.

Sándor János

Szegedi üvegművesség

Vajda-palota, Stefánia 10. (részlet)

Vajda Imre drogista 1911-ben palotát építtetett a Stefánia 10. számú telekre.

A terveket a pesti Spiegel Frigyes készítette.

1926-tól a szegedi Lloyd társulat kapott helyet a palotában, amelyben társadalmi és szakmai életet folytatott.

A második világháború után az MDP városi bizottsága, majd a szegedi sajtó háza lett.

Valószínűleg a sok átalakítás során tűnhetett el a korábbi télikert, a belső szökőkút.

Szerencsére e díszes ablak megmaradt. Készítője ismeretlen.

Bátyai Gitta

Fotó: Dömötör Mihály

Repro: **ReProStudio**® – Szeged